

5-6 '92 АРХІВ УКРАЇНИ

вересень -
грудень

1910 р. , ЖОВТНЯ 16. –
ПРИВІТАННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМ.Т.Г.ШЕВЧЕНКА
У М.ЛЬВОВІ Д.І.БАГАЛІЮ У ЗВ'ЯЗКУ
З 30-РІЧЧЯМ ЙОГО НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Високоповажний Дмитро Іванович!

Нинішнє святкування тридцятиліття Вашої наукової діяльності дає нашому Товариству в особі його Історично-філософічної секції приємну нагоду повітати Вас, як заслуженого дослідника історії України. Ваші праці, особливо по історії Слобідської України, зістануться трівкою підставою дальших студій і можемо побажати тільки ще сил і здоров'я для продовження сеї плідотворної і цінної праці.

У Львові, дня 16 жовтня 1910 р.

За Виділ Історично-філософічної секції:

Михайло Грушевський (голова)

Іван Кривецький (секретар)

ЦДІАК України, ф.2020, оп.1, спр.110, арк.1. Оригінал.

1993 року журнал планує ознайомити читачів з окремими розділами невиданої останньої праці Д.І.Багалія «Нариси української історіографії», роботу над якою видатний історик не встиг завершити.

На першій сторінці обкладинки – Д.І.Багалій. У листопаді 1992 р. виповнилося 135 років з дня його народження.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

5-6 92 АРХІВИ УКРАЇНИ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р. ВИХОДИТЬ РАЗ НА ДВА МІСЯЦІ

№ 5 - 6 (232) 1992

ВЕРЕСЕНЬ-ГРУДЕНЬ

ЗМІСТ

Обговорення актуальних питань розвитку архівної справи в Україні.....	3
«Чорнобильські» архіви: нарада в ЮНЕСКО	4

Українці у світі

ПАПАКІН Г.В., ХОДОРОВСЬКИЙ М.Д., ШЕПЕЛЮК В.М. «Нашого квіту по всьому світу» (До I Всесвітнього форуму українців). Закінчення	6
СЕРГІЙЧУК В.І. Українські козаки у війську Речі Посполитої	30

Доля українських архівів

ЛЯПУНОВ Ю.П. (Чернівці) З історії крайового архіву Буковини	37
---	----

З фондів ЦДКФФА України

Театр «Березіль» (До 70-річчя створення). Закінчення	45
--	----

Огляди джерел і документальні нариси

ЗІНЧЕНКО А.Л. (Вінниця) Інформаційні огляди округових і губернських органів ГПУ й КП(б)У як джерело до вивчення історії селянства 20-х років	48
РИЧКОВ П.А. (Рівне) Джерела Російського державного військово- історичного архіву до історії містобудування у Правобережній Україні ...	52

З історії української державності

СОЛОВЕЙ С.П. Відзнаки УНР. Закінчення	62
---	----

Документ без коментаря

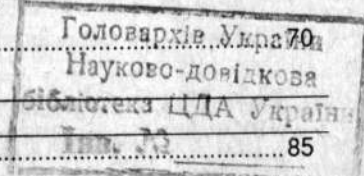
Платформа Української Головної Визвольної Ради	67
--	----

До портретів істориків минулого

ЗАРУБА В.М. (Дніпропетровськ) Історик трагічної долі (Академік Михайло Єлисейович Слабченко)	
---	--

Консультації

Як сформулювати особистий архівний фонд	85
---	----

Пошуки і знахідки в архівах

ЛЯХОЦЬКИЙ В.П., МОЛОСТОВ В.А. Нове джерело до історії Української національної партії.....	87
ДЮМИН В.М. «В селе Каменке... у Давыдовых» (За рукописом 20-х років XIX ст.)	90

Критика та бібліографія

МАКАРЧУК С.С. (Миколаїв) Лето 1941. Украина. Документы и материалы. Хроника событий	96
--	----

З редакційної пошти	98
---------------------------	----

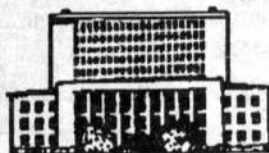
Інформація та хроніка

Документальна виставка «Українська Центральна Рада. Березень 1917 – квітень 1918 рр.».....	100
Хроніка архівного життя.....	100

Показчик матеріалів, опублікованих в «Архівах України» у 1992 р.....	102
--	-----

Оригінал-макет підготовлений за допомогою настільної видавничої системи на комп'ютерах Apple Macintosh, наданою Інституті української археографії Академії наук України Українським науковим інститутом Гарвардського університету та Фондом Катедр Українознавства (ФКУ). Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ, фінансується за рахунок благодійних пожертв українських громад США і Канади.

В рамках Державної програми видання фінансується
Державним комітетом України з питань науки і технологій.

Редакційна колегія:

Б.В.ІВАНЕНКО (головний редактор), **Л.М.ВАСЬКО** (заступник
головного редактора), **В.М.ВОЛКОВИНСЬКИЙ**, **Л.З.ГІСЦОВА**,
В.О.ЗАМЛИНСЬКИЙ, **М.Ф.КОТЛЯР**, **С.В.КУЛЬЧИЦЬКИЙ**,
В.С.ЛОЗИЦЬКИЙ, **К.Є.НОВОХАТСЬКИЙ**, **Р.Я.ПИРИГ**, **Г.В.ПОРТНОВ**,
Н.М.СЛОНЧАК, **В.Г.ШМЕЛЬОВ**, **Л.В.ЯКОВЛЄВА**

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24.
Тел. 277 82 44.

МП «Офорт». Миронівська друкарня, вул. Леніна, 48.
Здано до набору 05.01.93. Підписано до друку 09.04.93. Формат паперу 70x108 1/16.
Офсетний друк. Друк. арк. 6,5 Умовн. друк. арк. 9,8 Обл.-вид. арк. 6,8
Наклад 5000. Зам. 666

«Архіви України», №5 – 6. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.
Виходить 6 разів на рік.

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій.
Засновник – Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України.

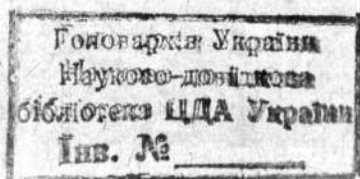
Часопис підготовлено й випущено спільно з Інститутом української археографії
АН України.

ОБГОВОРЕННЯ АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ РОЗВИТКУ АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Актуальні питання розвитку архівної справи в Україні були обговорені 14–15 грудня 1992 р. на нараді, що відбулася в Головархіві України. Її учасники – працівники Головного архівного управління, керівники центральних державних архівів, держархівів областей, міст Києва і Севастополя – говорили на ній про найбільш наболіле, ділилися досвідом розв'язання окремих проблем, наголошували на питаннях, вирішення яких чекають сьогодні архівісти від Головархіву України як головного в галузі органу державної виконавчої влади.

Поряд з широким аналізом сьогодишнього стану архівної справи в Україні та визначенням загальних тенденцій, характерних для діяльності державних архівів останнім часом, які було зроблено в доповіді начальника Головархіву України Б.В.Іваненка, а також ґрунтовним оглядом по одному з основних напрямів діяльності архівів – забезпеченню схоронності документів, з яким виступив заступник начальника Головархіву України В.С.Лозицький, давались і конкретні рекомендації, роз'яснення, консультації – цю функцію взяли на себе відповідальні працівники Головархіву.

У центрі уваги учасників наради були передусім такі питання: проект Закону України про Національний архівний фонд і архівні установи; визначення пріоритетів роботи держархівів України в 1993 році (з урахуванням календаря року); архіви в умовах ринку, їх ставлення до підприємницьких структур; архіви і нові структури виконавчої влади. Порушувались питання підготовки нових нормативних документів з питань роботи державних архівів та страхування найбільш цінних документів, фінансування архівних установ та ін.

“ЧОРНОБИЛЬСЬКІ” АРХІВИ: НАРАДА В ЮНЕСКО

Дезактивація архівів, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, – це питання було обговорено 10–11 грудня 1992 р. на міжнародній нараді в ЮНЕСКО. В її роботі взяли участь помічник генерального директора ЮНЕСКО Г.Юшківітчус, генеральний секретар Міжнародної Ради архівів Ш.Кечкеметі, консультант ЮНЕСКО Г.Боомс, учені-радіологи з Англії, Франції, США, Швеції, Японії, представники державних архівних служб Білорусі, Росії та України. До української делегації входили заступник начальника Головархіву України В.С.Лозицький, завідувачий лабораторією дезактивації та захоронення радіоактивних відходів Інституту геохімії та фізики мінералів АН України І.Ф.Вовк та перший секретар Постійного представництва України при ЮНЕСКО А.П.Дем’янюк.

У доповідях, що прозвучали на нараді, йшлося передусім про вже здійснені заходи щодо поліпшення умов зберігання документів і праці архівістів на територіях, що постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, про роботи, пов’язані з урятуванням історико-культурної, в тому числі

Під час одного з засідань.

документальної, спадщини, що лишилася в забрудненій зоні, наводилися деякі результати досліджень радіоактивного забруднення населених пунктів України і документів одного з районних архівів України – Чорнобильського та ін. Водночас доповідачі – В.С.Лозицький, І.Ф.Вовк, представники делегацій Росії – професор О.Т.Балуєв та Білорусі – Н.Мазай, наголосили на нерозробленості питань радіологічної оцінки та дезактивації архівів, що й досі залишаються на забруднених територіях, а також тих архівів, куди було перевезено документальні матеріали із забрудненої внаслідок аварії на ЧАЕС зони. На зустрічі було підкреслено: “чорнобильські” архіви Білорусі, Росії та України конче потребують допомоги міжнародних організацій, передусім в питаннях технічного забезпечення контролю за рівнем радіації, дезактивації документів без пошкодження їх основи, створення безпечних умов роботи архівістів, які працюють в цих архівах.

Після жвавого обговорення присутні на зустрічі погодилися з пропозицією, висловленою представниками Великобританії, США та Швеції: найближчим часом, приблизно протягом місяця, доцільно здійснити обстеження і радіологічний моніторинг окремих представників персоналу та приміщень спеціально обраних з цією метою архівів Білорусі, Росії та України (по два в кожній з названих країн). До організації і проведення цієї роботи було вирішено залучити експертів-радіологів з інших країн, а на основі її результатів розробити подальші рекомендації.

УКРАЇНЦІ У СВІТІ

“НАШОГО КВІТУ ПО ВСЬОМУ СВІТУ” (До I Всесвітнього форуму українців)*

№ 38

Звернення Ради Паризької бібліотеки ім.С.Петлюри

1932 р.

Жертуйте для бібліотеки імені С.Петлюри

Всі народи, що боролися за своє визволення, дбали про те, щоб ознайомити чужинців з своєю країною та зацікавити й прихилити на свою користь європейську думку. Для того вони утворювали не тільки політичні закордонні центри пропаганди, а й громадські та культурні установи, як от: школи, музеї, бібліотеки, театри, хори, тощо.

Учасники українського національного хору в Буенос-Айресі (Аргентина). 1923 р.

Те робимо й ми, українці. І нема тепер на світі країни, де б українці не заманіфестували свого життя, викликаючи тим зацікавлення народу, серед якого живуть.

В Парижі вже 4-й рік існує Українська Бібліотека, створена на пошану пам'яті великого патріота - Симона Петлюри. За цей час зібрано більше 10 000 книг, не рахуючи преси та різних пам'яток. При Б-ці є також і Музей пам'яті С.Петлюри.

Кожен, кому ці рядки впадуть перед очі, нехай подумає не про те, що Б-ка має служити своїм і чужим, а ще й про те, що такою установою репрезентується наша нація з

* Закінчення. Початок див. №№ 1-3, 4 за 1992 р.

Публікацію підготували Г.В.Папакін і М.Д.Ходоровський.

її скарбами духовними й матеріальними. І коли чужинець прийде до Б-ки й ознайомиться зо всім, що представляє наша країна, тоді він признає наші змагання і справедливіми, і гідними уваги та підтримки. Хіба не через незнання нас ми програли ще так недавно нашу справу?

Рада Б-ки кличе Вас до підтримання Бібліотеки ім.С.Петлори, яка знаходиться в Парижі в світовому центрі культури й політики, де викувалась доля не одного народу.

Сьогодні дуже трудно дати гріш. Але мусимо. Мусимо понад усі труднощі. Де б Ви не були, обізнйтесь чим будь. У Вас є книги, різні памятки - надішліть їх.

Коли Ви священник, то в день смерті С.Петлори відправте поминальну службу й нагадайте людям про Бібліотеку і скажіть, що вона буде вічним його монументом.

Коли Ви були в рядах армії УНР, то розкажіть іншим про цю боротьбу, на чолі якої стояв Петлора, і закличете до підтримки Бібліотеки.

Оподаткуйте себе невеличкою річною даткою, як це вже зробили інші. І коли Ви це зробите, то намовте до того й Вашого знайомого.

А в день смерті С.Петлори - 25 травня - не забудьте, що в цей день Рада Бібліотеки кличе Вас, раз на рік, скласти свою датку на Бібліотеку.

Рада Бібліотеки: Голова В.Прокопович. Члени: І.Касенко, проф. О.Шульгин. Секретар: Ген. О.Удовиченко. Бібліотекар: І.Рудичів.

Гроші й рекомендовані листи треба слати на ім'я Бібліотеки або бібліотекаря:

Mr. I.Rudicev: 41, rue de la Tour d'Auvergne. Paris 9. France.

Газ. "Час", Чернівці, 14 травня 1932 р.

На другому українському науковому з'їзді, присвяченому історії музики. Прага, 2 березня 1932 р.

№ 39

Повідомлення Олександрівського райвиконкому Амурської області про національний склад району

5 грудня 1932 р.

До Крайвиконкому
Відділ нацмен

На Вашу Ч 12-23 від 5/IX-32 року.

Олександрівський Райвиконком повідомляє про кількість населення у районі по національностях на I/V - 32 року.

1. Українців	43075 осіб
2. Руських	20270 —
3. Білорусів	7762 —
4. Китайців	777 —
5. Євреїв	168 —
6. Корейців	96 —
7. Інших	252 —

Колгоспів по національностях:

Українських	81
Руських	15

Радгоспів 4, більшість робочих та службовців, що працюють у радгоспах, українців.

Сільрад українських	47
— руських	10

Секретар Райвиконкома (Федерко)

Російський державний архів Далекого Сходу, ф.Р-2413, оп.4, спр.505, арк.1. Оригінал.

№ 40

Тези лекції професора Далекосхідного державного університету О.П.Георгієвського
“Українці”

1932 р.

Георгієвський А.П.

УКРАИНЦЫ (см. русские)

1. Название. До переписи 1923 г. украинцы обыкновенно считались в составе русских. Кроме названия - украинцы, в ДВК можно встретить название “хохлы”, “малоросы” или “малорусы”, “черкасы”. Нередко переселенцы, особенно молодые, например в Приморье, называют себя по имени той губернии, откуда приехали: “полтавски”, “киевски”, “черниговски” и др.

Естественно, что сведения об украинцах на ДВ до октябрьской революции были неточными, иногда и неверными. Между тем, как народность и по количеству, и по бытовым особенностям, и по языку - украинцы занимают в ДВК особое место и представляют предмет большого интереса, как в хозяйственном, так и культурно-бытовом и языковом отношениях (о языке см. “Украинский язык”).

2. Исторические данные. Основные социально-экономические причины, содействовавшие продвижению украинцев на ДВ, были те же, что и для русских (см. Русские). Но история не дает точных материалов, которые говорили бы о том, в каком числе и с какого времени до XIX в. стали проникать они в пределы настоящего ДВК. Нет сомнения, что единичные случаи проникновения украинцев через Московское царство в числе служебных и торговых людей были задолго до XIX в. Немало было случаев ссылки. Так, при Михаиле Федоровиче (I пол. XVII в.) были сосланы в Сибирь 180 запорожцев, а в 60-х годах XVII в. тысячи украинцев, казаков и крестьян, недовольных присоединением Украины к Московскому государству. Нужно думать, что это продвижение через Сибирь доходило не только до Забайкалья и верховьев Амура, но и до Приморья или водным путем по Амуру до низовьев и далее по берегам моря или сухим путем из Якутска через Аян.

Занятие русскими Амура и Уссурийского края в пол. XIX в., вызванное стремлением

русского торгового капитала овладеть восточным рынком Азии и закрепить земельную колонизацию ДВ, привело и к массовому переселению сюда украинцев.

Забайкалье, кроме верховьев Ингоды, мало привлекало украинцев. Были годы, когда в Забайкалье не задерживался ни один переселенец. Так, в 1901 г. из прошедших через Сретенский переселенческий пункт 6335 переселенцев, ни один предварительно не задержался в Забайкалье. Переселение на Амур развилось быстрее. Переселялись не только с Украины, но и из Сибири (зап. Сибирь, Томская и Енисейская губ. и др.). В Приморье массовое переселение украинцев началось с 1882 г., т.е. с момента установления перевозки морем из Одессы до Владивостока. 4 марта 1883 г. 794 души черниговских крестьян отплыли

Nazwisko	Imię	Imię ojca	Wiek	Stan	Zawód	urodz.	Kraj imigracyjny
1. <i>Antonick</i>	<i>Teodor</i>		<i>36</i>	<i>cm.</i>	<i>gosp. dom.</i>	<i>1896</i>	<i>Brazylja</i>
2. "	<i>Michał</i>		<i>8</i>	<i>"</i>	<i>gosp. dom.</i>	<i>"</i>	
3. "	<i>Władysław</i>		<i>6</i>	<i>"</i>	<i>"</i>	<i>"</i>	
4. "	<i>Władysław</i>	<i>Leopold</i>	<i>23</i>	<i>"</i>	<i>gosp. dom.</i>	<i>"</i>	
							Адрес эмигранта м. <i>Imbatujce</i> гмина <i>Malaburg</i> powiat <i>Uram.</i> poczta <i>Malaburg</i>
Stan majątkowy emigr.: <i>2 ok. ziem.</i> <i>cm. niżej imieniem</i>				Data i treść orzec. lekar. <i>cm. Leci. urocz.</i> <i>do 22/12/36 r.</i> <i>wyk. 22/12/36 r.</i>		№ i data rez. <i>U.I.E.</i> <i>19.7.1936 r. 11/12</i> № passp. <i>161</i> star. <i>Uram.</i> Data wyd. <i>11/12 36 r.</i>	
Prowadzący w kraju rodzinę i jej adres		Do kogo jedzie		affidavit, permit, wezwanie		Prenail <i>16 SP 9...</i> T.wo Okr. <i>OK</i>	
nazwisko stop. pokr. adres	nazwisko stop. pokr. adres	od kogo stop. pokr. adres					

Еміграційна анкета на виїзд до Бразилії. 1935 р.

на пароходе добров. флота "Россия" из Одессы. Вслед за ними последовала системат. морская перевозка, которая хотя проходила с громадными трудностями и лишениями для переселенцев, но зато значительно сокращала самый период переселения.

Особенно большое число украинцев переселилось в 1907 г., когда в Приморье влилось 2/3 всей массы переселенцев, пришедших туда в течение предшествовавших 48 лет.

По губерниям выхода украинцев распределяются в ДВК, примерно, следующим образом. В Забайкалье преобладают губ. Киевская, Черниговская, Полтавская, Вольнская, Подольская. В Приамурье - Полтавская, Киевская, Черниговская, Харьковская, Бессарабская, Кубанская, Вольнская, Подольская, Екатеринославская. В Приморье - по старожильческим селениям (см. Старожилы) - Черниговская, Полтавская, Киевская, по новосельческим - Черниговская, Полтавская, Киевская, Вольнская, Каменец-Подольская, Харьковская.

В советский период переселение происходило в массе из тех же губерний.

3. Численность и рост численности. По переписи 1926 г. украинцев в ДВК имеется 315 203 из общего числа населения в крае 1 727 574 при 1 174 915 русских и 41 124 белоруссов. С родным укр. языком, по официальным данным, числится 162 998 человек, т.е. немного более половины. По округам ДВК украинцы распределяются так: Владивостокский - 148 768, Амурский - 100 500, Хабаровский - 49 430, Читинский - 7 718, Зайский - 3 036, Сретенский - 2 517, Николаевский - 1 750, Сахалинский - 1 145, Камчатский - 339 человек (Всесоюзная перепись населения 1926 г., т. VII. ДВК и Якутск. АССР. М., 1928 г.). По переписи 1923 г., без Камчатки и Сахалина, украинцев было в ДВО 356 664, из них в Заб. губ. - 10 605, в Амурской губ. - 124 407, в Приморской губ. - 221 652 (Статистич.

справочник ДВО, стр. 16-17. ДВОС, т.V, Хаб., 1925 г.). Уменьшение по сравнению с 1926 г. объясняется тем, что после гражданской войны на ДВ часть украинцев возвратилась обратно, часть переехала в др. места. Частично повышенная цифра 1923 г. объясняется недочетами самой переписи, произведенной в Крае только что освобожденном от гражданской войны и интервенции.

Дадим для примера цифры вселений украинцев по округам. В Забайкалье за 1909-10 г. водворилось 239 сем. в количестве 1379 душ, из которых украинцев было 158 семей: Волынская губ. - 11 сем., Киевская - 25 сем., Куб.обл. - 1 с., Подольск. - 6 сем., Полтавская - 14 сем., Харьковская - 2 сем., Черниговская из южных уездов - 95 сем., Херсонская - 2 с. и др. (Георгиевский А.П. Русские на ДВ. Вып. I, стр. 29, "Труды ДВГУ", Владивосток, 1926 г.). Старыми крепкими украинскими селами в Забайкалье являются Николаевское, Танга, частично Корекачан, Аблатукан, Улетовского района. В Амурском округе за период по 1912 г. переселение из Украины давало след.цифры: Полтавская губ. - 3091 семья в составе 19 601 душ., Киевская - 1261 в составе 7788 душ, Черниговская - 1181 сем. в составе 6979 душ, Харьковская - 929 сем. в составе 6170 душ, Бессарабская - 859 сем., Куб.обл. - 559 сем. в составе 3696 душ, Волынская - 224 сем. в составе 2383 душ, Подольская - 526 сем. в составе 2897 душ., Екатеринославская - 444 семьи в составе 2797 душ. Наиболее старые селения, основанные украинцами: в 1863 г. с.Троицкое - полтавцами, в 1864 г. с.Среднебельское - полтавцами, с. Новотроицкое на р.Голубой - полтавцами (Георгиевский А.П. Русские на ДВ. Вып. I, стр. 38-39. "Труды ДВГУ", Владивосток, 1926 г.). В Приморье в период с 1900 по 1912 г. переселение из Украины дало следующие цифры: Черниг.губ. - 1793 семьи, Киевской - 1334 с., Полтавской - 670 с., Харьковской - 259 с., Бессарабской - 88 сем. (Георгиевский А.П. Русские на ДВ. Вып. I, стр. 40. "Труды ДВГУ", Владивосток, 1926). За 18 лет переселения морем (1883-1910) в Южно-Уссур. Край доставлено 47 572 человека.

4. Расселение в данное время. В Забайкалье: центр расселения украинцев в Заб. - Улетовский район, вверх по р.Ингоде: больш. село Николаевское (2874 жит.), ряд зимовок - Демуленская, Калашникова, Середина, также частично селения Аблатукан, Корекачан, Танга. В др. районах украинцы не занимают сколько-нибудь значительного места, кроме линии Заб. и КВ ж.д., где они и являются служащими в будках и на постах: это - в Карымском, Борзинском, Шилкинском р. (на вост. и сев.-восточн. от Читы), Титовском и Петровско-Забайкальском р. (на запад от Читы). Наконец, особо следует отметить с. Николаевское (429 жит.) в Александров.-Заводск. районе. В Приамурье: из двух округов - Амурского и Зейского украинцев больше в Амурском.

В Амурском округе центром украинцев является Зазейская плодородная долина, а также линия жел.дор. Из 11 районов Амурского округа украинцы в преобладающем перед другими числе расположились в Александровском районе (центр Александровск и ст. Бочкарево на линии ж.д.), где на 125 селений украинских - 78, русских - 42 и белорусских - 2. Далее идут к востоку и югу Завитинский район из 115 сел. - 17 укр. при 57 русск. и 4 белор., Ивановский район из 93 сел. - 24 укр. при 58 русск., Тамбовский район - из 106 сел. - 27 украин. при 59 русск., Хингано-Архаринск. р. - из 148 сел. - 11 украинских, к западу Свободненский район - из 129 сел. 17 укр., к северу Мазановский - из 78 сел. 30 укр. при 26 русск. и 16 белор. В 4-х районах Зейского округа на 559 сел. с преобладающим укр.насел. имеется 12 селений.

Необходимо упомянуть, что среди Амурского казачества, вместе с выходцами из Куб. и Донск. областей, есть и украинцы, которые расположились в 4-х б. каз.округах по Амуру: Николаевском, Поярковском и Михайло-Семеновском.

Приморье: в районах ок. Хабаровска, среди русских и белоруссов - значительное число украинцев. От Хабаровска к югу вверх по р.Усури, особенно между лин. Уссур.ж.д. и хребтом Сихоте-Алинь - основное население украинское. В Калининском р. (центр г.Иман) из 214 селений украинских 130, в Ленинском (центр ст.Вяземская) из 112 сел. украинских 35. Приханкайская низменность, при знач. числе русских, включает много украинцев. В Ханкайском районе из 68 сел. 33 украинских, в Спасском - на 82 сел. укр. 40. Бассейн притоков Усури, пространство от оз.Ханка до водораздела с р.Даубихэ по преимуществу населены украинцами. В Шкотовском районе из 88 сел. 48 укр., в Черниговском р. из 60 сел. 29 украинских, в Михайловском р. из 87 сел. 36 украинских. Значительное число

українців в Ольгинском районі - из 281 сел. 80 українських. Имеются компактные группы в Шкотовском р. (из 381 сел. 57 укр.), в Ивановском (из 150 сел. 37 укр.), в Суйфунском (из 299 сел. 28 укр.).

5. Физический тип, экономика и культурное состояние. Физический тип украинцев в ДВК сохранился по разному. В Забайкалье, частично и на Амуре украинец многое утратил, смешавшись с остальным населением. Наиболее сохранился он в Приморье. Центр тяжести в хозяйстве украинца - земледелие и огородничество, скотоводство. Украинец не любит леса, строит хату из глины, корчует землю и подымает целину, сеет пшеницу, любит бахчи с арбузами, дынями и подсолнухами, прекрасно ухаживает за скотиной, держит свиней, охотой занимается мимоходом, кроме уссурийца, который любит охоту, к рыболовству относится равнодушно, имеет хозяйство и вола и коня. Немало украинцев железнодорожных служащих.

В отношении культурном украинец стоит невысоко, придерживается традиций, а поэтому ни у кого не сохранились так хорошо старые предания, обычаи, песни, сказки и др. произведения устного творчества, как у украинца. Но вместе с тем украинец, особенно бедняк, охотно идет в артель и колхоз. Украинских школ до последнего времени не было. Грамотных мужчин 90 706, в том числе на укр.яз. 4 705, женщин 43 545, в том числе на украинском языке 1 986. В 1917-29 гг. были периодические издания: газеты "Украинец" и "Шире слово" (1917-19), "Украинская думка" (1921) и др. (см. Литература).

6. Библиография. Общая и основная старая библиография - см. Русские. Здесь выделяются некоторые материалы и пособия:

- 1) Список населенных мест ДВК. Изд. ДВКСО. Хабаровск-Благовещенск, 1929 г.
- 2) Всесоюзная перепись населения 1926 р., т. VII ДВК и Якутская АССР. Изд. ЦСУ СССР, М., 1928 г.
- 3) Статистич. справочник ДВО. Изд. ДВОСУ, Хабаровск, 1925 г.
- 4) Глудзовский В. На Новой Украине. Книгоспівка, Харьков, 1928 г. (статист. стр. 5-6; Укр. в Амур. обл. 25-29; в Уссур. кр. 47-55).
- 5) Арсеньев В.К. и Титов Е.И. Быт и характер народностей ДВК, стр. 13-17. Изд. "Книжное Дело", Хабаровск-Владивосток, 1928 г.
- 6) Арсеньев В.К. Население ДВ как производительный фактор. "Производ. силы ДВ", вып. V "Человек", стр. 5-6, "Книжное Дело", Хабаровск-Владивосток, 1927 г.
- 7) Георгиевский А.П. Расселение русских на ДВ. "Производ. силы ДВ", вып. V "Человек", стр. 56-57. "Кн. Дело", Хабаровск-Владивосток, 1927 г.
- 8) Георгиевский А.П. Русские на ДВ. Вып. I. Расселение на ДВ и современное их распределение. Вып. II. Вопрос о говорах побережья зал. Петра В. Вып. III. Русские говоры Приморья. Вып. IV. Фольклор Приморья "Труды ДВГУ", Владивосток, 1926-1929 г.
- 10) Приморье. Его природа и хозяйство:
 - а) Лопатин И.А. Этнография Приморья, стр. 141-156;
 - б) Коровин А.Г. Очерк заселения Приморья, стр. 156-173. Сборник статей, составл. научно-просв. Секцией Примгубвыст. бюро. Изд. Владивосток Отд. Госкниги, 1923 г.
- 11) Приамурье. Факты, цифры, наблюдения. Прилож. к отчету обще-земск. организаций за 1908 г. М., 1909 г. (О переселении морем, стр. 30-63).
- 12) Салтыков Н.Н. Территория и население Прим. губ. "Эконом. жизни Приморья", 1924, № 6-7, стр. 43-64.

Там же, арк. 60-63. Оригинал.

№ 41

**Відомості про матеріальне становище харківських робітників
та їх сімей, направлених для роботи в колгоспи
Семипалатинського округу (Казахстан)**

Березень 1933 р.

Выписка

из информационного письма № 5 Казакстана
тов. Глинка Б., мобилизованного на хлебозаготовки

III. О 25-ти тысячниках - В районе имеется 12 рабочих 25-ти тысячников; главным образом - харьковцы. Часть из них (3) человека работают в центр. районе, остальные в селах, в качестве председателей колхозов. Как они работают? Скажу прямо - хорошо. Помимо обязанностей Пред. колхоза, они несут обязанности и самые разнообразные. Часто они единственные партийцы на селе. На вопрос же, как они устроены материально - ответу тоже прямо - из рук вон плохо. Заводоуправления о них совершенно забыли. Чтобы не быть голословным, привожу материалы личного обследования:

1. Рабочий керамического завода в Харькове (Кузинская ул., дом №3) тов. **Зинченко** - председатель колхоза "Прииртышская Правда", село М.Владимировка Бурасинского района, он же и секретарь партячейки. В тот же час по приезде сообщил заводууправлению свой точный адрес, по которому, между прочим, письма получает от приятелей аккуратно. Однако, от заводууправления с февраля месяца ни копейки не получил. Безчисленные письма и телеграммы Зинченко остаются без ответа. Зинченко семейный (жена, 3 детей), кругом должен, больше в долг не дают, продает последние вещи, почти все уже продал, ходит в галошах, так как нет ботинок. Питается очень плохо. Дома обстановка тяжелая: жена грозит разводом и ест поедом. Несмотря на все это, Зинченко ведет громадную нужную работу с большой энергией.

2. Рабочий с завода "**Красный Октябрь**" в Харькове (Конторская, № 75) тов. **Свешников** - пред. колхоза "Чулпан" села Башкуль, Бурасинского района. С апреля не получает ни копейки, несмотря на все запросы, кругом задолжал, продает вещи (семейный).

3. Рабочий завода "**Свет Шахтера**" в Харькове (Краснооктябрьский район) тов. **Волощенко** - председатель колхоза "Трудовик", село Долонь Бурасинского района - с февраля не получает денег, семейный, должен, продает вещи, питается плохо и т.д.

Несколько лучше с 25-ти тысячниками, работающими непосредственно в районном центре. Те хотя более или менее обеспечены тем содержанием, которое получают от учреждений, работниками которых состоят. Обо всем этом сообщалось и в райком и в Окружком и в местную и даже в харьковскую прессу. Теперь пишу Вам и надеюсь, что вы сумеете положить конец этому безобразию.

Выписка верна: Группа связи и Информации Хлебоцентра [підпис]

Верно:

Держархів Харківської області, ф. Р -1392, оп.2, спр.425, арк.13. Оригінал.

№ 42

**Протокол загальних зборів Культурно-просвітнього
товариства українців у Литві**

18 лютого 1940 р.

ПРОТОКОЛ

Загальних Зборів Культурно-Просвітнього Товариства Українців в
Литві, що відбулися дня 18 лютого 1940 року в селі Школи Яблонського
при вул. Жемайчу 32.

Збори були визначені на год. 15, однак з огляду на недостаточне кворум збори розпочалися о год. 16. Присутніх 18 членів.

Збори відкриває уступаючий голова Т-ва п.Товстенко, пропонуючи слідуєчий порядок нарад:

- 1) Вибір председателя і секретаря Зборів.
- 2) Відчитання протоколу попередніх загальних Зборів.
- 3) Справоздання Управи та Ревізійної Комісії.
- 4) Прийняття нових членів.
- 5) Вибори нової Управи та Ревізійної Комісії.
- 6) Біжучі справи та вільні внески.

До 1) Гол. уступаючої управи п.Товстенко пропонує на председателя Зборів п.Дешика Володимира, а на секретаря Зайцева Василя. Збори внесок приймають.

До 2) Гол. уступаючої управи п.Товстенко на внесок председателя відчитує протокол зборів. Протокол прийнято без змін.

До 3) Справоздання уступаючої управи відчитав гол. п.Товстенко. П.Товстенко розпочав своє справоздання від ствердження, що минулий рік для управи під усіма поглядами був дуже тяжкий. Треба було дуже багато праці приложити, щоби і морально і матеріально закінчити рік без дефіциту. З приводу відзискання Литвою її прастарої столиці Вільнюс до громади прибуло понад 20 нових і молодих членів, щодо котрих Т-во має якнайкращі надії. Однак Т-во мусить теж багато праці доложити, щоби належно ними заопікуватись. Опріч того по розвалі Польщі на терені Литовської держави знайшлося багато інтернованих, котрим теж Т-во вважає за свій святий обов'язок опікуватися.

На протязі року відбулось:

- 1) 3 загальних зборів,
- 2) влаштовано Свято Об'єднання Українських Земель,
- 3) Уладжено Шевченківське свято з широкою програмою,
- 4) Відбулась виставка-баль з моральним і матеріальним успіхом,
- 5) Відбулось 8 рефератів,
- 6) Сходин, репетицій хору і репетицій до вистави було 60,
- 7) Відбулись 2 панахиди за ПОЛЕГЛИХ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ під час дій на Карпатській Україні.
- 8) Управа вистаралась в М-ві Освіти 250 л. за помози.
- 9) Започатковано Допомоговий фонд.
- 10) Управа мала 19 сходин і розглянула 56 питань.
- 11) Проводові Т-ва прийшлося мати 8 аудієнцій у П.Мін.Внутр.Справ і у Мін.Оборони.
- 12) Захищаючи інтереси Т-ва, його членів та інтернованих українців, проводові Т-ва довелося відвідати Державні Уряди 58 раз, а громадські та приватні інституції 59 раз, разом 117 візит.
- 13) Управа Т-ва доложила усіх старань, щоб інтернованих українців забезпечити часописами - книжками.

По самому обмеженому розрахунку затрачено часу лише самим головою та його заступником 550 годин, т.зн. 92 праці.

На протязі року виступило з Т-ва кілька осіб на власне прохання, а кількох Т-во окреслило за неплачення вкладок та за цілковиту байдужість до справ Т-ва.

В дискусії над справозданням забрав голос п.Устименко, чи викреслені члени не платили, бо не мали, чи тому, що не хотіли. П.Товстенко відповідав, що не хотіли. Далі п.Щерба питає, скільки членів виступило. П.Товстенко інформує, що виступило 8 осіб, викреслено 4 особи і 3 особи виїхало.

З черги наступив звіт Ревізійної Комісії, котрий відчитав голова комісії п.Новик:

Звіт комісії, котра відбула своє останнє засідання дня 3-го лютого 1940 року, в складі гол.Комісії п.Новика Григорія, секретаря п.Щерби Миколи та члена пані Гринпокової Татяни, охоплював час від 10-го січня до 3-го лютого 1940 року. Загальний прибуток за справоздавчий час виносив 1793 літи і 22 центи, а видатків було на суму 1191 літ і 11 центів. В касі є 602 літи і 11 центів, з того на біжучому рахунку в банку знаходиться 175 літів, в касира 427 літів і 11 центів. Касову книжку і документи знайдено в належному порядку і взаємній згідності.

На прибутки склалося:

А. Остаток 1938 року	96.85 літ
Б. Членські вкладки	251.50 літ
В. Доходи з концертів, вистав і інших імпрез	674.87 літ

Г. Зворот боргу	20.00 літ
Д. Отримано з банку, що Т-во тримало на біжучому рахунку	500.00 літ
Е. Отримано за допомогу від Мін. Освіти	250.00 літ
Всього	1793.22 літ

На видатки склалось:

А. За винайм домівки	217.50 літ
Б. Поштові і канцелярські видатки	182.95 літ
В. Видатки на бібліотеку	28.40 літ
Г. На купно інвентаря	208.55 літ
Д. Пренумерата часописів	36.12 літ
Е. Видатки на хор	103.64 літ
Є. Улаження концертів, вистав, панахид і інше подібне	378.95 літ
З. Видано запити	35.00 літ
Всього видатк.	1191.11 літ
Сальдо	602.11 літ

Недавно був заснований допомоговий фонд, але спосіб його провадження ще не вияснився.

Далі Гол.Рев.Ком. зазначив, що були б бажані певні зміни в інвентаровій Книжці, як викреслення дрібязгових непотрібних річей, а річі важніші, щоб мали виразніший номер.

Щодо загальної діяльності Т-ва, Рев. Ком. стверджує, що мимо тяжких і несприятливих умовин провід Т-ва проявив надзвичайну енергію і працездатність і тому Комісія складає заслужену подяку від членів Комісії.

В дискусії над звітом ревізійної комісії забирає голос п.Кривоніс і запитує, що куплено з інвентарю. П.Новик відповідає, що направлено позичену фізгармонію і куплено кілька сорочок.

На внесок президента зборів п.Дешика, збори ухвалюють уділити уступаючі Управі Т-ва абсолюторії та подяки.

До 4) П.Товстенко відчитує листа п. проф. декана Жемайтиса, котрий погоджується бути членом Т-ва. П.Товстенко пропонує прийняти п. проф. Жемайтиса як почесного члена Т-ва. Одногосомно внесок прийнято. Потім п.Товстенко на прохання членів перекладає листа п. проф. Жемайтиса на українську мову. Позатим п.уступаючий голова Товстенко відчитує заяву про бажання вступлення до Т-ва: Зеновії Бантле, заслуженої для української справи в Вільні і п. Бораковської, що багато чим прислужилась для українців в Каунасі. По короткій дискусії вирішено прийняти обидві пані, як членів співчуваючих, бо обидві є по національності рослянки.

До 5) По виснаженню п.Товстенком техніки виборів приступлено до самих виборів нової управи та Ревізійної Комісії. На кандидатів до Управи виставлено: панів: Товстенка, Коновальчука, Новика, о.Хоменка, Гринюка, Ворону, Проценка, Кульчицького та Зайцева. В тайному голосуванні дістали вони слідуєчу кількість голосів: Товстенко - 18, Коновальчук - 5, Новик - 8, Хоменко - 4, Гринюк - 14, Ворона - 9, Проценко - 15, Кульчицький - 2, Зайцев - 15. Таким способом на членів Управи вибрано: Товстенка, Проценка, Зайцева, Гринюка, Ворону, а на кандидатів: Новика і Коновальчука.

На кандидатів до Рев. Комісії виставлено: о.Хоменка, Гринюкову, Дешика, Щербу, Петрука, Кульчицького. Отримали вони голосів: о.Хоменко - 10, Гринюкова - 10, Дешик - 15, Щерба - 7, Петрук - 9 і Кульчицький - 2. Позатим один голос неважний.

Вибрано на членів Рев.Комісії: п.Гринюкова, о.Хоменко і Дешик. На кандидатів вибрано: Петрука і Щербу.

На закінчення виборів п.Щерба запитує, чи неprisутній член може голосувати листовно. П.Товстенко відповідає, що це є неможливе.

До 6) П. о.Хоменко підносить справу рефератів. Ходить і про це, щоб не обмежуватись тільки до літературно-історичних тем, а щоб теми були якнайрізноморідніші. Одначе головним тлом мають лишатися теми літературно-історичні.

П.Дешик і п.Товстенко пояснюють, що ані статут, ані члени не роблять жодних обмежень.

П.Товстенко підносить справу бібліотеки, що лишилася після віленського Кружка Українських Студентів. В дискусії забирають голос п.Децик і Зайцев, підкреслюючи, що та справа набере актуальности допіро, коли в Вільнюс повстане філія Т-ва і коли виленські члени Мін. Внутр. Справ будуть затверджені. В звязку з тим п.Трухан підносить питання, щоб якнайшвидше заложити філію Т-ва в Вільнюс та створити рухому бібліотеку. Щодо рухомої бібліотеки з книжок Кружка, то Зайцев, як бувший голова Кружка, обіцяє цю справу по можливости залагодити.

Далі п.Товстенко підносить справу Допомогового Фонду Т-ва, пропонуючи надати йому більш зорганізований характер. В цій справі забирає голос п.Децик, зазначаючи, що виленські українці оподаткували себе на допомоговий фонд в сумі одного дня праці. Буде провадитись одна книжка цілком окрема для грошей з запомогового фонду. П.Трухан навязуючи до фонду, зазначає, що побажаним би було, щоби часами представник Т-ва в Вільнюс сам задецидував в справі уділення запомоги з запомогового фонду.

П.Товстенко підносить справу, щоби члени по можливости дарували книжки до бібліотеки Т-ва.

Зайцев пропонує закупити за гроші Т-ва трохи книжок.

На внесок п.Товстенка і голови зборів п.Децика Збори висловлюють побажання, щоб нова Управа зайнялась справою навязання контракту з закордонними українськими організаціями.

Збори закінчено о годині 19 хвилин 30.

Голова Зборів
Секретар Зборів

Децик Володимир
Зайцев Василь

Державний архів Литовської Республіки, ф.584, оп.1, спр.5, арк.40-41 зв. Оригінал.

№ 43

Доповідна записка старшого лікпому ешелону № 51321 Жаканевич начальнику
Переселенського Управління
при РНК СРСР Чекменеву про умови переїзду
переселенців з України до Уралу

28 березня 1940 р.

Начальнику Переселенческого
Управления при СНК СССР
тов. Чекменеву

Докладная записка

Ст. лекпома эшелона № 51321
т.Жаканевич

Приняла эшелон за день до его отправления в таком состоянии: в вагонах не было проведено дезинфекции, люди санобработку не прошли, санитарного вагона и изолятора не предоставили. На мой отказ принять эшелон, предложили сделать это, чтобы не сорвать план переселения. Мною и нач. эшелона был составлен акт. На ст. Казатин под нажимом нач.политотдела предоставили теплушку под вагон-изолятор, но не отопленную, грязную с полным отсутствием какого-либо оборудования. Медикаментами эшелон обеспечила с места. Обслуживающего медперсонала было два человека. Порядок обслуживания: на всех остановках обходили вагоны систематически каждые сутки, вагоны же, где обнаруживали нездоровых людей - несколько раз в сутки, оказывая нужную помощь. Больные с легким недомоганием приходили на прием в служебный (он же и санитарный вагон), температуращих обслуживала по вагонам. Около лежащих больных, требующих ухода за собой, было установлено дежурство. На длительных остановках к лежащим больным вызывала врачей-специалистов (Киев, Челябинск), а ходячих отводила на приемы в поликлиники и медамбулатории для консультации. В виду задержки эшелона в пути, аптеку пополняла 2 раза (г. Пенза и Челябинск), в вагонах проводила беседы по санитарии и гигиене. Во время дороги инфекционных заболеваний не было, основными заболеваниями

были: грипп - 20-25% и желудочные заболевания - 25-30%. Последние были вызваны ненормальным питанием, сухой пищей. Были единичные случаи начинающегося кровавого поноса, которые ликвидировались на месте за короткое время. Травматические случаи были единичны - два из них были относительно тяжелые (ушиб в голову при падении с высоты, сопровождающийся легкими мозговыми явлениями, вывих ноги). Вызванный врач-хирург разрешил следование больной дальше из-за отсутствия местной больницы. К моменту прибытия в г.Омск здоровье их восстановлено. К месту назначения все переселенцы прибыли здоровыми. Во время пути ни одного человека на станциях не госпитализировали. Баня и санобработка, а также дезинфекция вагонов были проведены вместо двух раз один в г.Омске. Назначенная санобработка в г.Пензе не была проведена по распоряжению нач.эшелона, в связи с создавшимся перебоем питания, что не дало ему возможности задержать эшелон. Благодаря отсутствию санобработки людей, а также дезинфекции вагонов, вшивость к месту санобработки достигла 30%.Отсутствие вагона санитарного и вагона-изолятора, мягкого инвентаря и белья не дало возможности дать переселенцам то медобслуживание, которое должно было бы быть. Условия работы по обслуживанию были тяжелыми, не отвечающие всем требованиям санитарии. Считаю в дальнейшем невозможным, не взирая ни на какие условия, отправлять эшелон с места, не проведя медосмотра, санобработки и дезинфекции вагонов, а также не оборудовав полностью вагона-изолятора, так как это может вызвать нежелательные последствия во время следования эшелона.

Ст. лекпом эшелона № 51312

Жаханевич

Держархів Черкаської області, ф.Р-2358, оп.2, спр.4, арк.43. Оригінал.

№ 44

Рішення виконкому Вінницької обласної Ради депутатів
трудящих про переселення в 1949 р. з Вінницької області
на добровільних засадах 100 сімей для роботи в рибній промисловості Далекого Сходу

11 листопада 1948 р.

Решение № 2526

Исполкома Винницкого Областного Совета депутатов трудящихся

11 ноября 1948 г.

“О переселении в 1949 г. из Винницкой области на
добровольных началах 100 семейств для работы
в рыбной промышленности Дальнего Востока”.

Во исполнение Постановления Совета Министров УССР от 23-го октября 1948 г. № 2409 и Постановления Совета Министров Союза ССР от 4 октября 1948 г. № 3735 - “О развитии рыбной промышленности Дальнего Востока”, - Исполком Винницкого Облсовета депутатов трудящихся

РЕШИЛ:

1. Обязать Исполкомы районных Советов депутатов трудящихся Бершадского, Брацлавского, Вороновицкого, Гайсинского, Джулинского, Калиновского, Немировского, Хмельницкого, Ямпольского и Ярышевского районов отобрать на добровольных началах трудоспособных советских граждан для переселения в 1949 г. на предприятия рыбной промышленности Дальнего Востока - Сахалин, Курильские Острова, Камчатку и Охотское побережье, по 10 семейств каждому перечисленному району.

2. Обязать Зав.Облздравотделом т.Лобанова обеспечить медицинский осмотр и

санитарную обработку переселенцев в местах выхода.

3. Исполкомам Райсоветов депутатов трудящихся (пункт 1) довести до сведения переселяющихся, что Совет Министров СССР Постановлением от 4 октября 1948 г. № 3735 установил льготы:

а) выдавать безвозвратное пособие до 2000 руб. на самого работника и 300 рублей на каждого переезжающего с ним члена семьи при переселении на Курильские острова, Камчатку и Охотское побережье;

б) выдавать безвозвратное пособие до двухмесячного оклада (тарифной ставки) на самого работника и 25% от суммы пособия, выдаваемого работнику на каждого переезжающего с ним члена семьи при переселении на Сахалин.

4. Обязать Исполкомы Райсоветов депутатов трудящихся (пункт 1), начиная с 1 января 1949 г. каждые 5 дней информировать Исполком Винницкого Областного Совета депутатов трудящихся о ходе отбора переселенцев.

Председатель Исполкома Облсовета
депутатов трудящихся

Г.Дементьев

Секретарь Исполкома Облсовета
депутатов трудящихся

З.Смоляр

[...]

Держархів Вінницької області, ф. Р-2700, оп.5, спр.226, арк.78. Оригінал.

№ 45

Постанова виконкому Херсонської обласної Ради депутатів
трудящих і бюро обкому КП України про направлення
на цілинні й перелогові землі робітників,
інженерно-технічних працівників і службовців

12 лютого. 1955 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

исполкома Херсонского областного Совета депутатов
трудящихся и бюро обкома КП Украины

135-60/9

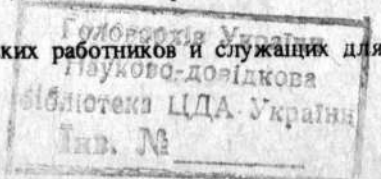
от 12 февраля 1955 года

О посылке на целинные и залежные земли рабочих,
инженерно-технических работников и служащих.

В соответствии с постановлением Совета Министров Украинской ССР и ЦК КП Украины от 1/II-1955 года "О мерах дальнейшего освоения целинных и залежных земель для увеличения производства зерна" исполком областного Совета депутатов трудящихся и бюро обкома КП Украины - ПОСТАНОВЛЯЮТ:

1. Обязать исполкомы райсоветов депутатов трудящихся, Херсонский и Каховский горкомы и райкомы КП Украины, областное управление сельского хозяйства, трест совхозов отобрать в установленном порядке из МТС, совхозов, учреждений, предприятий и строительных организаций области, независимо от их ведомственных принадлежностей и направить на работы в совхозы и МТС районов освоения целинных и залежных земель 270 рабочих, инженерно-технических работников и служащих, согласно приложениям № 1 и 2.

Направление руководящих, инженерно-технических работников и служащих для

работы в совхозы и МТС провести в сроки по согласованию с Министерством совхозов УССР и Министерством сельского хозяйства УССР, а рабочих до начала полевых работ, то есть в марте 1955 года.

2. Довести до сведения партийных, комсомольских, советских и сельскохозяйственных органов области, что все работники направляются в районы освоения новых земель на условиях, установленных пунктом 9 постановления Совета Министров Союза ССР и ЦК КПСС от 27 марта 1954 года за № 554, а именно:

руководящим работникам, инженерам, техникам, агрономам, зоотехникам и другим специалистам сельского хозяйства, трактористам, комбайнерам, квалифицированным рабочим по ремонту, счетным и другим работникам выдается единовременное выходное пособие в размере трехмесячного оклада (зарплаты), получаемого по прежнему месту работы, а также проводится оплата расходов, связанных с переездом указанных работников на новое место работы, согласно статьи 82 Кодекса законов о труде.

Лицам, которые не работают (демобилизованные из армии и друг.), выходное пособие выплачивается из расчета трехмесячного оклада ставки повременной оплаты, по работе, которая предоставляется им в МТС, совхозах и заготовительных организациях.

3. В соответствии с постановлением Совета Министров УССР и ЦК КП Украины обязать областное управление сельского хозяйства, райисполкомы, райкомы, Каховский горком КП Украины обеспечить высокопроизводительное использование комбайнов с тем, чтобы после окончания уборки колосовых культур отгрузить в Казахскую ССР до начала урожая в этой республике из машинно-тракторных станций области комбайнов "Сталинец-6" 550 штук, "Сталинец-4" - 100 штук, в том числе для МТС, осваивающих целинные земли, "Сталинец-6" - 100 штук, "Сталинец-4" - 100 штук и для совхозов - "Сталинец-6" - 450 штук, согласно приложения № 3.

Председатель исполкома Херсонского
областного Совета депутатов
трудящихся

Т.Барыльник

Секретарь Херсонского
обкома КП Украины

В.Дружинин

Приложение № 1

ПЛАН

направления работников для работы в МТС районов освоения
целинных и залежных земель Казахской ССР

№ п/п	Районы и города	Всего	Комбайнеров	В том числе		
				бригадиров тракторн. бригад и их помощн.	шоферов	инже- неров, техников- механиков
1.	город Херсон	51	4	2	30	15
2.	Каховский	24	4	4	10	6
3.	Белозерский	3	2	1	-	-
4.	Бериславский	3	1	2	-	-
5.	Б.Александровский	4	2	2	-	-
6.	Б.Лепетихский	2	1	1	-	-
7.	Высокопольский	3	2	1	-	-
8.	В.Рогачинский	3	2	1	-	-
9.	Генический	9	4	4	-	1
10.	Голопристанский	5	2	2	-	1
11.	Горностаевский	2	1	1	-	-
12.	Ивановский	2	1	1	-	-
13.	Каланчакский	2	1	1	-	-
14.	Калининский	3	2	1	-	-
15.	Н.Воронцовский	2	1	1	-	-
16.	Н.Маячковский	3	2	1	-	-
17.	Н.Серогозский	4	2	2	-	-
18.	Н.Троицкий	9	5	3	-	1
19.	Скадовский	9	5	3	-	1

20.	Сивашский	2	1	1	-	-
21.	Херсонский	4	2	2	-	-
22.	Цюрупинский	4	2	2	-	-
23.	Чаплинский	2	1	1	-	-
		155	50	40	40	25

Держархів Херсонської області, ф. Р-1979, оп.6, спр.86, арк.166-169. Оригінал.

№ 46

Інформація Вінницького обласного комітету ЛКСМ України про направлення комсомольців і молоді на всесоюзні, республіканські і місцеві ударні будови за станом на 1.01.1979 р.

2 січня 1979 р.

г.Киев, ЦК ЛКСМ Украины
Отдел рабочей молодежи

ИНФОРМАЦИЯ

о направлении комсомольцев и молодежи по общественному призыву на Всесоюзные, республиканские и местные ударные стройки по состоянию на 1.1.1979 г.

№№ п/п	Наименование строек	С начала года	В составе отряд.	В т.ч. выпускники школ
1.	На Всесоюзные комсомольские стройки, находящиеся в других республиках			
	Всего	219	67	
	в том числе			
	- трест «Уренгойгазпромстрой»	9	7	
	- завод «Атоммаш»	30	12	
	- олимпийские объекты г. Москвы	5	-	
	- Тобольский нефтекомбинат	13	-	
	- трест «Севергазстрой»	10	4	
	- Сургутское нефтяное месторождение СМУ-5	9	-	
	- Усть-Илимский ЛПК	19	-	
	- газопровод «Уренгой - Государственная граница СССР»	2	-	
	- Южно-Якутский угольный комплекс	8	-	
	- железнодорожная линия «Сургут - Уренгой»	7	-	
	- БАМ, УС «БАМтоннельстрой»	22	12	
	- БАМ, УС «Ангарстрой»	10	7	

Держархів Вінницької області, ф.457, оп.16, спр.50, арк.1. Оригінал.

№ 47

1992 р. - Вірші українського поета-емігранта
Юрія Буряківця (США)*

Набридне у блуканнях вічно бутъ,
На відпочинок тяготу відчує,
На той останній справедливий суд,
Моя душа самотня помандрує.

* У газеті "Літературна Україна" від 14 травня 1992 р. опубліковано добірку віршів поета.

Попросить місця серед душ людських,
Мов на обід сирітка припізналась.
Спитають: із країв вона яких,
Купцеві чи мірошнику служила.

До кого прилітала в пізній час
На опустілий цвинтар розмовляти.
Я пригадаю: промінь в хвилях гас,
Лягаючи на квіти наче святість.

Його згасила темрява умиць,
Неначе серце, у яким ти билась,
У відповідь відкажеш їм: простіть,
Я в Бога відпущинок заслужила.

Я стільки вистраждалась серед мли,
Не в рай прошу я, тільки хай дозволять
Мені в краї вернуть, де цвіли
Сади вишневі й соняшники в полі.

1951 р.

РОДОВІД

Ми вийшли із гушавин того Роду,
Що у століттях моці набиравсь.
Корону дуб у піднебесі зводить,
Шумить до приморських, ковильних трав.

У землю глибоко його коріння
Пустилось крізь каміння і піски.
Шумить велично в зрості і дозрінні,
Мов наше плем'я, що пройшло віки.

І ніби дерево в сувоях сивих
Років, його рубали та воно
Підводилось і оживало ниви,
І відбивало вогники вікно.

Ставало небо чистим і прозорим,
І мати радувалась з немовлям,
Що знов щебечуть птіці у просторах,
У руті легко дихає земля.

Куди лишень насіння непокірне
Не кидала негода бурі вслід,
Воно давало паростки добірні,
Немов нащадків працьовитий рід.

Ось нині люди: в шахтах і у домнах,
В космічних летах, у труді повік.
О, краю йдуть твої сини незломні,
І душать гвалту нестерпимий крик.

Нам жити, як тому у саду рою
Бджолиному, що у повіті згас.
Хай вгору вороги ідуть по двоє
На шибенці, створеній для нас.

Бо той, що сотворив і землю й води
Людей своїх в труді благословив,
У вольнім колі стали ми Народом,
Що пережив неволю всіх віків.

24.6.67 р.

КНИГА

Рядків змисловних і перлистих книга
Лежить розкрита важно на столі.
А за вікном - тинк золотої криги,
Переливає вогники в імлі.

Замиготять, за обрії покличуть,
Де вітер вітрові і друг і брат.
І кажуть народитись треба двічі,

* * *

Продовжуємо друкувати другу частину добірки документів "Нашого квіту по всьому світу", початок якої було вміщено у № 1-3 журналу. Публікацію підготували М.Д.Ходоровський та В.М.Шепелюк.

№ 9

Директивний лист ЦК ВКП(б) до ЦК КП(б)У про виселення
30 000 селянських родин з України до Уральської області

29 травня 1931 р.

С. СЕКРЕТНО

Дорогие товарищи!

Согласно постановления ЦК от 20 сего мая по Вашей республике должно быть проведено выселение 30 000 кулацких семейств в Уральскую область.

Ввиду имеющихся фактов грубых ошибок в деле выселения кулаков (механический подход к отбору выселяемых, ряд случаев явных антисередняцких перегибов), ЦК предлагает Вам установить тщательное наблюдение за ходом выселения и немедленно принять все меры к тому, чтобы обеспечить правильное его проведение.

Проверьте тщательно состав выселяемых, включая в них лишь действительно кулацкие элементы и не допуская выселения по одним лишь формальным признакам, как лишение избирательных прав, наличие твердого задания и т.п. Особое внимание обратите на то, чтобы применяемые к кулаку мероприятия не были распространены на середняка и бедняка, как, например, выселение середняков и бедняков, не желающих вступать в колхоз, выступающих против местных органов и т.п. Необходимо обеспечить, чтобы в число выселяемых не были включены хозяйства, члены которых имеют особые заслуги перед Советской властью, а также в составе которых имеются члены партии и комсомола, бывшие красные партизаны, военнослужащие (красный комсостав или рядовые красноармейцы). Ввиду того, что кулацкие хозяйства, которые не имеют в своем составе трудоспособных мужчин (исключая хозяйства, направляемых к ранее выселенному главе семьи), не могут быть хозяйственно использованы на местах переселения, примите меры к недопущению выселения

таких хозяйств. Во всех случаях перегибов и извращений в ходе выселения привлекайте виновных к строжайшей ответственности.

Наряду с этим Вам необходимо установить контроль за действительным обеспечением выселяемых кулацких хозяйств трехмесячным запасом продовольствия, минимальным инструментом (топоры, лопаты, пилы у др.), с.х. инвентарем и 1–2 лошадьми на каждые 5 выселяемых хозяйств.

Секретарь ЦК ВКП(б)

Постышев

ЦДАГО України, ф.1, оп.16, спр.8, арк. 86–87. Оригінал.

№ 10

Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У
про поширення на Дніпропетровську область заходів,
прийнятих стосовно Одеської області

29 грудня 1932 р.

Протокол № 96
засідання Політбюро ЦК КП(б)У с участію
т.Кагановича Л.М. от 29 декабря 1932 г.

ПРИСУТСТВУЮТ: Члены Политбюро ЦК: – тт. Балицкий, Косиор, Терехов, Хатаевич.

Кандид. в чл. ПБ ЦК: – т.Шлихтер.
т.Чернов.

1. О распространении на Днепропетровскую область мер, принятых по отношению к Одесской области.

1. Выслать 700 семей с 20–25 сел основных отстающих районов.
2. тт.Карлсону и Реденсу организовать высылку на север злостных элементов и кулаков (без семей) в количестве 700 человек.
3. Составить список исключенных в количестве до 50 из партии для немедленной высылки в конц.лагерь.

Просить ЦК ВКП утвердить это решение.

Секретарь ЦК КП(б)У

С.Косиор

Там же, спр.9, арк.83. Оригінал.

№ 11

Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У
про переселення селян до Казахстану

15 березня 1936 р.

Дата голосования
15.ІІІ.1936 г.

ОСОБАЯ ПАПКА
ОПРОСОМ

ПОЛИТБЮРО

(Протокол № 57, пункт 10)

СЛУШАЛИ

О переселении в Казах-
стан (постановление
ЦК ВКП(б) от 17.I–36 г.)

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Для оперативного руководства переселе-
нием из погранрайонов Винницкой и Киевс-
кой областей в Казахстан – организовать
комиссию в составе т.Шелехеса (председа-

тель), Попова Н.Н., Чернявского (Винницкий ОПК), Ильина (Киевский ОПК), Орлова (КВО), Александровского (НКВД), Зорина (Ю.З.ж.д.), Шувалова, Левицкого.

2. Определить переселение первой очереди в 5 тыс. хозяйств (между 25 мая и 10 июня) – из Киевской области – 3.000 хозяйств и из Винницкой области – 2.000 хозяйств.

Результат голосования:

[підписи]

Выписки т.т. Любченкѳ, членам комиссии Ильину, Чернявскому . . .

3. Поручить тт. Чернявскому и Ильину представить к 10 апреля список районов и количество хозяйств по каждому району в отдельности, подлежащих переселению.

Там же, спр.13, арк.25. Оригінал.

№12

Вітальний лист Генеральної управи Союзу бувших українських
вояків у Канаді колишньому військовому міністру УНР
Генерал-хорунжому В.М.Петріву з нагоди Нового року

25 грудня 1938 р.

Ч-175/38

Генштабу
Генерал-хорунжому
В. ПЕТРОВУ
Прага ЧСР

Високодостойний Пане Генерале !

Генеральна Управа СБУВ, в імені всього членства, вітає Вас з наближаючимися Святами Різдва Христового і Нового Року! Дай Боже, щоб цей Новий Рік приніс нам здійснення нашої заповітної мрії, та щоб слідуєчі Свята ми святкували у ВІЛЬНІЙ, САМОСТІЙНІЙ, СОБОРНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ !

При цьому пересилаємо для Вашої інформації дві числі нашого обіжника. Ласкаво просимо по Вашій змозі інформувати нас у свою чергу про життя і поступ українців, в Європі.

З преси довідуємося, що робляться заходи до організування УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА. Нам дуже цікаво знати Вашу думку про те, які підручники та у якій саме мові будуть вживатися при навчанні цієї армії? Цікавить нас це тому, що ми тут розпочали перекладати на українську мови присланий Вами бойовий статут червоної кінноти, котрий, у порівнянні такими ж АМЕРИКАНСЬКИМИ й АНГЛІЙСЬКИМИ СТАТУТАМИ, перевищує їх під кожним взглядом. Думаємо, що такий підручник в українській мові був би дуже практичним для УКРАЇНСЬКОЇ КІННОТИ.

Просимо ласкаво прийняти наш скромний дарунок в сумі п'яти доларів, що при цьому долучується.

Бажаємо Вам веселих свят і щасливого Нового Року!

З глибокою до Вас пошаною залишаємося:

Голова СБУВ [підпис]
Нач.Ген.Управи [підпис]

Там же, ф.57, оп.5, спр.50, арк.5. Оригінал.

№ 13

Інформація МЗС УРСР до ЦК КПУ про підготовку
Світового конгресу вільних українців

27 червня 1967 р.

ТАЄМНО

прим. №1

Відділ преси

27 червня 1967 р.

№ 0175

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ КП УКРАЇНИ

При цьому надсилаємо довідку про підготовку так званого "світового конгресу вільних українців", який має бути проведений реакційними силами української еміграції 12-19 листопада ц.р. у Нью-Йорку.

Скликання цього "конгресу" є одним з заходів широкої антирадянської кампанії, що приурочена правлячими колами США до 50-річчя Великого Жовтня.

Довідка направляється в порядку інформації.

Додаток: згадане на 5 арк., таємно.

ЧЛЕН КОЛЕГІЇ МЗС УРСР

А.Бойко

ТАЄМНО

Прим. № 1

ПРО ПІДГОТОВКУ "СВІТОВОГО КОНГРЕСУ"
РЕАКЦІЙНИХ СИЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

З наближенням 50-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції у капіталістичних країнах Заходу, головним чином у США, посилюється широка антирадянська кампанія, помітно активізуються урядові й громадські кола, здавна відомі своєю лютою ненавистю до СРСР, до комунізму.

Брудну справу проведення різного роду антирадянських провокацій і диверсій імперіалістична реакція возвела до рангу державної політики, мобілізуючи до участі в її здійсненні всі темні сили антикомунізму, і в тому числі буржуазно-націоналістичні організації української еміграції.

Серед заходів, що їх правлячі кола США прагнуть спрямувати проти ювілею Великого Жовтня, не останнє місце посідає проведення так званого "Світового конгресу вільних українців" (СКВУ).

Українські буржуазні націоналісти вже протягом багатьох років виношують плани об'єднання на платформі антикомунізму всіх реакційних сил української еміграції в країнах Заходу. Цим об'єднанням вони сподіваються досягти двох головних цілей: 1) забезпечити ефективне співробітництво різних українських буржуазно-націоналістичних організацій, скоординувати їхню антирадянську діяльність у міжнародному масштабі; 2) посилити вплив навіжених ідей "визволення України", реставрації в ній капіталістичного ладу на якомога ширші кола української еміграції з метою залучення їх до активної боротьби проти СРСР.

"Ідею" скликання "Світового конгресу вільних українців", що мав би закласти основу для створення "Світового союзу українців" (ССУ) і його "постійного секретаріату", вперше висловив ще у 1947 році колишній голова "Проводу українських націоналістів" Андрій Мельник. Пізніше, у 1960 році, було створено так званий "підготовчий комітет СКВУ" з представників двох найбільших націоналістичних центрів – "Українського конгресового комітету Америки" (організаційна комісія) та "Комітету українців Канади" (програмова комісія). Боротьба між бандерівцями та мельниківцями за владу у буржуазно-націоналістичній верхівці, за вплив на еміграцію досі, проте, перешкоджала скликанню СКВУ.

Та останнім часом, в умовах загальної активізації всієї системи імперіалістичної пропаганди в зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції, цій справі було дано новий поштовх. У січні 1967 року "підготовчий комітет" опублікував "Маніфест

про скликання СКВУ", закликавши провести "конгрес" у листопаді нинішнього року в Нью-Йорку.

Встановивши саме таку дату і місце проведення СКВУ, націоналістичні ватажки не тільки ще раз підкреслили антирадянське спрямування майбутнього "конгресу" і нагадали про "спільний ґрунт" для консолідації різних угруповань емігрантської реакції, але й ясно показали зацікавленість своїх господарів – правлячих кіл США у влаштуванні цього антирадянського спектаклю.

Протягом п'яти місяців нинішнього року було проведено кілька засідань "підготовчого комітету" та його комісій, нарад різних націоналістичних угруповань в справі СКВУ. Про свою участь в "конгресі" вже оголосили націоналістичні організації з 22 країн з українською еміграцією.

Окремі факти, висловлювання з емігрантської преси свідчать про те, що гризня у націоналістичному таборі з питань характеру, завдань, складу майбутнього "Світового союзу вільних українців" та його "ділового секретаріату" навряд чи припиниться до "конгресу", і тому реалізація планів щодо створення нових, "світових" установ реакційної української еміграції буде, очевидно, відсунута десь на пізніше.

Все вищезгадане дає підставу зараз зробити такі основні висновки:

- можливість скликання "світового конгресу" у визначений термін (листопад 1967 р.) є досить ймовірною, бо підготовка до нього ведеться в умовах загальної активізації всіх сил імперіалістичної реакції, при керівництві, підтримці й допомозі з боку правлячих кіл Заходу;
- хоч гострі суперечності між різними націоналістичними угрупованнями продовжують існувати, вони нині відступили на другий план перед головною метою "конгресу" як зловорожої антирадянської демонстрації. Тому під час СКВУ слід чекати проведення, насамперед, тих заходів із запланованої програми "конгресу", які найбільше відповідатимуть найближчим цілям буржуазної пропаганди в зв'язку з 50-річчям Великого Жовтня.

Відділ преси МЗС УРСР

Там же, ф.1, оп.24, спр.6379, арк.106–111. Оригінал.

№ 14

Інформація МЗС УРСР першому секретареві ЦК КПУ П.Ю.Шелесту про позицію зарубіжної преси у зв'язку з арештами і політичними судовими процесами 1965–1966 рр. на Україні та виданням за кордоном книги В.Чорновола "Лихо з розуму"

12 березня 1968 р.

Таємно
Прим. № 1

Останнім часом впливова буржуазна преса на Заході розгорнула широку провокаційну антирадянську пропаганду, приводом до якої були обрані арешти і політичні судові процеси 1965–1966 рр. на Україні та видання за кордоном книги В.Чорновола "Горе з розуму"* (з матеріалами процесів). Цілком очевидно, що певні кола вважають саме 1968 рік, який, як відомо, оголошено ООН Роком прав людини, вельми зручною нагодою для розгортання ідеологічного наступу на Радянський Союз (процеси на Україні розглядаються у взаємозв'язку з процесами над Даніелем, Синявським та інш.). Ймовірно, що будуть здійснені зусилля, щоб в тій чи іншій формі питання "про свободу слова в СРСР" поставити перед ООН та її відповідними організаціями, наприклад, на міжнародній конференції по правах людини, яка має відбутися в Тегерані протягом квітня – травня ц.р.

Характерно, що буржуазна преса, закидаючи Радянському Союзові обвинувачення в порушенні свободи слова і прав людини, наголошує на тому, що згадані вище політичні процеси на Україні були фактично закритими, про них навіть не оголошувалось в офіційній пресі. Як видно, саме цю обставину певні західні кола гадають принагідно широко використати.

У зв'язку з цим, на думку МЗС УРСР, було б доцільним:

1. Опублікувати в "Радянській Україні" пропагандистську статтю, скажімо, про інтернаціональне виховання трудящих, якою скористатись як нагодою для згадки про

процеси і засуджених, що підпали під вплив ворожої буржуазної ідейної пропаганди. Така побіжна згадка про процеси, звичайно, без будь-якої спроби зачепити саму суть питання і аргументувати правильність вироків, дала б можливість спростувати в разі потреби, тезу про негласність судових процесів, що відбулися на Україні, вибити юридичний козир з рук інспіраторів провокацій.

2. В разі виникне потреба відповіді на провокаційні спроби, делегація на Тегеранській конференції має обмежитись короткою заявою – протестом проти будь-яких спроб втрутитись у внутрішні справи Радянської України та ставити під сумнів її законодавчо-судову практику. Делегація так само не повинна дати втягти себе в будь-яку дискусію до суті, нав'язувану буржуазною та емігрантською націоналістичною пресою.

Міністр закордонних справ
Української РСР

Д. Білококос

Там же, оп. 25, спр. 106, арк. 60–61. Оригінал.

* Так у документі.

№ 15

Інформація Посольства СРСР у Канаді секретареві ЦК КПУ
Ляшчу О.П. про антирадянські публікації в канадській пресі

29 березня 1968 р.

В последнее время в канадской буржуазной и украинской националистической прессе опубликовано большое количество антисоветских статей, касающихся положения в СССР. Эта пропаганда ведется главным образом под флагом так называемой “защиты национальных прав украинского народа”, “борьбы против русификации Украины” и “протестов против преследований украинской интеллигенции в СССР”. При этом используются опубликованные украинскими националистами за рубежом книга В. Черновола “Лихо з розуму” и “письма” Караванского, Заливахи, Масютко и других лиц, осужденных советским судом за антисоветскую деятельность.

Поднятая вокруг этих материалов широкая пропагандистская кампания преследует далеко идущие антисоветские цели и в первую очередь – предотвратить влияние на местную общественность успехов Советского Союза за 50 лет советской власти и, в частности, влияние успехов Украинской ССР на украинскую эмиграцию. В качестве ближайшей цели этой кампании является активизация антисоветских элементов в стране перед конференцией ООН в Тегеране в апреле с.г. в связи с 20-летием провозглашения Организацией Объединенных Наций Декларации прав человека. По имеющимся сведениям, комитет украинцев Канады и другие националистические организации, используя указанные публикации, поставили перед правительством вопрос о том, чтобы канадская делегация подняла на этой конференции вопрос о якобы имеющем место нарушении в СССР прав человека в отношении украинского и других народов Советского Союза.

Следует отметить, что руководство Компартии Канады и ТОУК ничего не сделало для разоблачения этой антисоветской кампании. Более того, в этой кампании широко используются опубликованный в январе с.г. отчет делегации Компартии Канады и ТОУК, посетившей СССР весной прошлого года, а также книга члена Компартии И. Коляски “Образование в Советской Украине”. Как известно, в отчете и книге Коляски содержатся утверждения националистического характера о якобы имеющих место дискриминации украинского языка в СССР, извращениях ленинской национальной политики на Украине, нарушениях социалистической законности и т.п.

В связи с опубликованием отчета делегации Компартии Канады и книги Коляски, а также реакцией на них со стороны украинской националистической и канадской буржуазной прессы посольством, в соответствии с указанием Центра, были проведены беседы с руководством Компартии и Товарищества объединенных украинских канадцев. При этом было отмечено, в частности, что отчет и книга дали пищу украинским националистам и реакционным антисоветским кругам Канады для развертывания пропаганды не только против Советского Союза, но и против Компартии Канады и прогрессивных украинских организаций в стране.

Беседы показали, что руководство Компартии и ТОУК по существу остается на тех же позициях, которые изложены в отчете делегации, и не намеревалось выступать с критикой антисоветской книги Коляски. Однако в силу нашего отрицательного отношения к этим вопросам, а так же наглядного примера использования отчета делегации и упомянутой книги националистами, руководство Компартии и ТОУК пошло на некоторые шаги. В частности, в органе партии "Кэнэдиан Трибюн" от 26 февраля с.г. и в газете прогрессивных украинцев "Життя і Слово" опубликовано заявление Исполкома Компартии Канады по вопросу использования националистами отчета делегации в антисоветских целях. В этих газетах напечатаны так же две небольшие статьи по этому вопросу.

3 марта с.г. в Торонто состоялось собрание членов ТОУК, на котором были разъяснены некоторые положения отчета, а также осуждена в общей форме книга Коляски.

Тов. Каштан сообщил, что Секретариат ЦК создал комиссию для расследования вопроса о книге Коляски и принадлежности последнего к партии. Вопрос о книге и отчете делегации, видимо, будет рассматриваться так же на очередном пленуме ЦК, учитывая то обстоятельство, что на сентябрьском (1967 г.) пленуме этот отчет был принят без обсуждения.

Поскольку указанная антисоветская кампания приняла здесь широкий характер и по существу не получила надлежащего отпора, а также учитывая то, что вряд ли можно ожидать от руководства Компартии Канады и ТОУК активных мер против этой пропаганды, полагаем, что следовало бы принять дополнительные меры с нашей стороны, в частности:

1. Опубликовать в печати УССР ряд статей по разоблачению целей и характера книги В. Черновола "Лихо з розуму", а так же т.н. "писем заключенных", опубликованных националистами.

2. Организовать серию радиопередач, рассчитанных на украинскую эмиграцию за границей, с разоблачением ведущейся антисоветской пропаганды.

3. Подготовить брошюру на украинском, английском и французском языках для распространения среди эмиграции о развитии украинской культуры, литературы и науки, а также об успехах в области просвещения и роли украинского языка в нем.

4. Подготовить хорошо аргументированный фактами материал по разоблачению книги Коляски, который можно было бы использовать и в газете "Висти з України", а так же для передачи в газету "Кэнэдиан Трибюн", газету ТОУК "Життя і Слово" и распространения по другим каналам.

5. Использовать приглашение в СССР в этом году делегаций Компартии Канады и в беседах с ними в Москве и Киеве высказать еще раз наше отрицательное отношение к опубликованию отчета и антисоветской книге Коляски.

Как нам представляется, весьма важно, чтобы в этих материалах и радиопередачах было высказано мнение видных украинских писателей, деятелей культуры и науки, а так же специалистов в области образования, языкознания и т.д.

Приложение: справки по упомянутым вопросам и аннотация на книгу
"Образование в Советской Украине", на 26 листах.

Посол СССР в Канаде

И.Шпедько

Там же, стр. 106, арк. 74-76. Оригінал.

№ 16

Довідка про українську молодь в Англії,
підготовлена консульським відділом Посольства СРСР у Великобританії

1 квітня 1969 р.

1 апреля 1969 года
Исх. № КО-500-П/158

СПРАВКА

об украинской молодежи в Англии

К настоящему времени в Англии сложилось второе поколение украинской эмиграции за счет детей выходцев из СССР, переселившихся в страну в период 1946-50 гг.

В основном это молодежь в возрасте 15–23 лет, которые по английским законам считаются полноправными подданными Великобритании.

Характерной особенностью для большинства лиц этой категории является то обстоятельство, что несмотря на влияние английской среды и некоторую ассимиляцию, они воспитаны родителями в духе украинского национализма и находятся под постоянным реакционным влиянием со стороны старшего поколения эмигрантов.

Украинские националистические группировки в стране уделяют серьезное внимание воспитанию молодежи в антисоветском духе, в результате чего за последнее время заметно активизировалась деятельность различных молодежных организаций ОУН. Сейчас на территории Англии существуют 36 украинских школ, 18 детсадов, а также значительное количество молодежных ячеек и секций при украинских клубах.

Наиболее активно действует "Союз украинской молодежи" (СУМ), непосредственное руководство которым осуществляет СУБ.

По данным на 1 января 1969 г. эта организация насчитывает 3540 участников. На территории страны "СУМ" имеет 5 округов и около 50 местных отделений.

"Краевое правление" организации возглавляют известные бандеровцы Я.Деременда, М.Гринюк, С.Фостун, В.Олексив, С.Мороз и др.

В своей работе организация поддерживает контакт с центрами СУМ в ФРГ, Бельгии, Франции и других странах.

Результаты деятельности за 1968 год и задачи украинской молодежи обсуждались на краевом съезде СУМ, состоявшемся 15–16 февраля 1969 года в гор.Олдгеме, где присутствовало 123 делегата из различных районов Англии.

Основное внимание на съезде было уделено вопросам националистического воспитания молодежи, проведению лагерных сборов и осуществлению различного рода антисоветских акций. В отчете Краевого Правления, выступлениях и резолюциях съезда неоднократно упоминалось о враждебной акции по отношению к Советскому посольству, проведенной участниками СУМ 7 августа 1968 года. Этот день был объявлен днем "СУМовской славы", в связи с чем на съезде имели место откровенно провокационные призывы к повторению подобных акций.

В отчете КУ СУМ упоминалось также о существовании в городе Ноттингеме военного отдела украинских кадетов и об активизации "внешнепропагандистской" работы.

Усиление деятельности молодежных националистических группировок в Англии вызывает необходимость более активного проведения нами контрпропагандистских мероприятий, направленных на отрыв эмигрантской молодежи от ОУНовских организаций в стране.

Б.Нечитайло,
3-й секретарь Посольства
СССР в Великобритании

ЦДАВО України, ф.4629, оп.1, спр.35, арк.11. Оригінал.

№ 17

Інформація МЗС УРСР до ЦК КПУ про заходи по виконанню постанови Політбюро ЦК КПУ "Про посилення інформаційно-пропагандистської роботи серед української еміграції" та копія листа Міністру закордонних справ СРСР А.А.Громику

20 травня 1969 р.

На виконання постанови Політбюро ЦК КПУ "Про посилення інформаційно-пропагандистської роботи серед української еміграції" (лютий 1969 р.) МЗС УРСР порушило перед МЗ СРСР питання про використання можливостей радянських посольств для систематичного і оперативного інформування відповідних інстанцій УРСР щодо становища і діяльності української еміграції.

При цьому направляємо документи, підготовлені МЗС УРСР і надіслані на ім'я Міністра закордонних справ СРСР тов.А.А.Громику 20 травня ц.р.

Додаток: згадане на 19 аркушах.

Міністр закордонних справ
Української РСР

Д.Білоколог

* * *

Уважаемый Андрей Андреевич!

Центральный Комитет КП Украины, придавая большое политическое и практическое значение работе среди многочисленной украинской эмиграции, принял ряд важных решений по этому вопросу, возложив на соответствующие организации республики, в том числе и на МИД УССР, обеспечение определенных обязанностей и задач.

В частности, недавним решением Политбюро ЦК КП Украины (февраль 1969 года) об усилении информационно-пропагандистской деятельности среди украинской эмиграции Министерству иностранных дел УССР предписано усилить работу по изучению связей буржуазно-националистических центров с правящими кругами капиталистических стран, политических и дипломатических акций против УССР; МИД УССР обязан разрабатывать и вносить на рассмотрение ЦК КП Украины предложения по вопросам организации упреждающих мероприятий, рассчитанных на срыв или нейтрализацию националистических акций. Для выполнения этих задач нам предложено обратиться за помощью прежде всего к советским посольствам в странах со значительной украинской эмиграцией, поскольку Украина не имеет возможности эффективно решать указанные задачи лишь силами наличного в ее непосредственном подчинении дипсостава за границей.

Как известно, МИД УССР уже обращался с предложением о выделении в составе совпосольства работников (знающих украинский язык), основной обязанностью которых была бы соответствующая работа, связанная с деятельностью украинской эмиграции. Наше предложение, однако, еще не нашло позитивного решения.

В такой ситуации, как нам кажется, было бы целесообразно отдать необходимые распоряжения совпосольствам в странах, информация из которых об эмиграции представляет особый интерес для УССР (речь идет, прежде всего, о США, Канаде, Австралии, Аргентине, Бразилии, Уругвае, Венесуэле, ФРГ, Франции, Бельгии, Австрии, Англии), с целью всемерно помочь МИД УССР в получении необходимой информации на систематической основе.

С этой просьбой мы и обращаемся к Вам, Андрей Андреевич, рассчитывая на Ваше благожелательное отношение к способу решения важных проблем, изложенных выше.

К сему прилагаем проект письма МИД СССР на имя совпослов, а так же утвержденную Коллегией МИД УССР Памятную записку и список наиболее известных организаций украинской эмиграции – материалы, которые, как мы надеемся, помогут посольствам ориентироваться в отношении запрашиваемой от них информации.

Приложение: упомянутое на 17 стр.

Министр иностранных дел
Украинской ССР

Д.Белоколюс

ЦДАГО України, ф.1, оп.25, спр.271, арк.31–33. Оригінал.

УКРАЇНСЬКІ КОЗАКИ У ВІЙСЬКУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Від самого початку існування українського козацтва феодальна Річ Посполита прагнула використовувати його збройну силу не тільки для оборони безпосередньо південних кордонів, а й у своїх численних війнах з сусідніми державами. Організуючи реєстрове козацтво в 1578 році, Стефан Баторій, крім “заведення спокою на полудневій границі”, мав, як слушно вказує М.Грушевський, намір використати дніпровську вольницю у війні проти Московської держави¹. Є відомості, що в 1579 р. на театрі бойових дій використовувалися “піхотинці борисфенські” на чолі з Матвієм Самоватим і Миколою Козаком². Наступного року під Полоцьком перебували значні козацькі відділи, очолювані Філоном Кмитою, Борисом Жабою, Гаврилом Бирулею, Корнилом Перевальським, Федором Кишевичем, Григорієм Челунею, Костянтином Величком, Мишуком, Іваном Невельським³.

Докладніше про участь “козаків низових запорозьких і річних, що ходили на службу королівську до Москви”, дізнаємося зі спеціального перепису козацького полку, що повернувся в Україну⁴. Як відомо, це перший реєстр козацької організації, що дійшов до нас. Її структура була така: на чолі стояв “поручик козаків низових запорозьких” Ян Оришовський, що мав відділ з 30 чоловік, п’ятсот інших розбивалися на десятки, кожен з яких мав свого отамана⁵.

У знаменитій Бичинській битві 1588 року, яка вирішила долю польської корони на користь Сигізмунда III, Ян Оришовський очолював уже 966 козаків⁶.

Навесні 1590 року, коли ухвалювалося рішення про підготовку до війни з Туреччиною, польський сейм вважав, що козацтво може виставити 20 тисяч чоловік⁷. 28 квітня 1590 року Криштофу Радзивілу доручалося набрати 12-тисячне військо, зокрема козакам пропонувалося платити по 12 злотих⁸. Щоправда, з такою оплатою їх взяли тоді на службу лише тисячу (мабуть, кінних); ще 2 тисячі козаків отримували по 5 злотих (мабуть, піших)⁹.

Після того козацтво брало участь на боці Польщі у війні зі шведами, в московських походах Лжедмитрія I та Лжедмитрія II, Кароля Ходкевича, королевича Володислава. А під час Хотинської битви 1621 року проти турків Польща мала в складі своєї армії понад 40 тисяч запорожців¹⁰. Ця цифра,

¹ М.Грушевський. Історія України-Руси. К., 1909, т.VII, с.161.

² Zrodla dziejowe. Warszawa, 1886, т.IX, Cz.II, s.204.

³ Ibid, s.215, 216.

⁴ Ibid, Warszawa, 1894, т.XX, s.154.

⁵ Ibid, s.154–164.

⁶ Gorski K. Historia piechoty polskiej. – Kraków, 1893, s.35.

⁷ Bielski M. Kronika Polska. – Sanok, 1856, т.II, s.1644.

⁸ Державна публічна бібліотека ім.М.Є.Салтикова-Шчедріна у С.-Петербурзі. Рукописний відділ, фонд Дубровського. Автографи: 63/1, стр.3, арк.4.

⁹ Gorski K. Op.cit., s.243.

¹⁰ Жерела до історії України-Руси. Львів, 1908, т.VIII, с.250.

ймовірно, вказує і на реальну кількість боєздатного козацького війська на початку 20-х років XVII століття. Яка вона була в 30-х роках, точних даних не виявлено, а обмежений реєстр у 6 тисяч чоловік після Куруківської угоди 1625 року не відбивав справжньої картини. Не давали її також згадки про кількість повстанців під час козацько-селянських виступів у цей період. Конкретні дані нині знайдено у рукописному відділі Центральної наукової бібліотеки імені В.І.Вернадського АН України. Йдеться про так звані компути війська Речі Посполитої, яке мало виставлятися проти турків у 1634, а проти шведів – у 1635 роках. Документи, що публікуються нижче, знаходяться у справах, переданих напередодні II світової війни до ЦНБ АН України з фондів Кременецького музею.

Звичайно, треба врахувати, що це – мобілізаційні плани Речі Посполитої стосовно козацтва, хоча вони й близькі до фактичної його збройної сили. Щодо тих козаків, яких наймали в свої хоругви магнати, то серед них були як запорожці, так і випищики, а також надвірні.

Публікацію підготував
В.І.СЕРГІЙЧУК

№1

**Компут платного війська Речі Посполитої
проти султана Мурада, цісаря турецького,
затягнутого 1634 року**

Полк його милості пана старости кам'янецького

й.м. ¹	пан староста кам'янецький	гусари	к ²	150
й.м.п. ³	підканцлер коронний	гусари	к	100
й.м.п.	староста кам'янецький	козаки	к	150
й.м.п.	Воронич	козаки	к	150
й.м.п.	Балабан	козаки	к	100
й.м.п.	Баворовський	козаки	к	100
й.м.п.	Кукбовський	козаки	к	100

**Полк його милості пана Краківського,
гетьмана великого коронного**

й.м.	пан гетьман	гусари	к	340
й.м.п.	воев. руський	гусари	к	100
к.й.м.п. ⁴	конюший коронний	гусари	к	150
к.й.м.п.	Ярема Вишневецький	гусари	к	100
к.й.м.п.	конюший коронний	козаки	к	150
й.м.п.	підчаший коронний	гусари	к	130
й.м.п.	староста калуський	гусари	к	100
й.м.п.	воеводич руський	гусари	к	100
й.м.п.	староста калуський	козаки	к	150
й.м.п.	староста сгальський (?)	козаки	к	150
й.м.п.	стражник коронний	гусари	к	100
й.м.п.	Немирич	гусари	к	100
й.м.п.	стражник військовий	козаки	к	150

¹ Його милість.

² Кінні.

³ Його милість пан.

⁴ Князь, його милість пан.

й.м.п.	стражник коронний	козаки	к	150
й.м.п.	Динопс рейтарів корнетів	2	к	240
й.м.п.	Кручинський	козаки	к	150
й.м.п.	Цетнер	козаки	к	100
й.м.п.	Пасковський	козаки	к	200
й.м.п.	Четвертинський	козаки	к	150
й.м.п.	Осуховський	козаки	к	100
й.м.п.	Зацвіліховський	козаки	к	150
й.м.п.	Дзержек	козаки	к	100

Полк його милості пана воеводи брацлавського

й.м.п.	воевода брацлавський	гусари	к	100
й.м.п.	Марграбія	гусари	к	100
й.м.п.	Єржі Калиновський	гусари	к	100
й.м.п.	Журавінський	гусари	к	100
й.м.п.	воевода брацлавський	козаки	к	100
й.м.п.	Віхровський	козаки	к	150
й.м.п.	воеводич брацлавський	козаки	к	100
й.м.п.	Мілешко	козаки	к	150

Полк його милості пана старости жидачівського

й.м.п.	староста жидачівський	гусари	к	100
й.м.п.	староста жидачівський	козаки	к	150
й.м.п.	Ланцкоронський	козаки	к	150
й.м.п.	[Г] Пдешинський	козаки	к	100
й.м.п.	Йордан	козаки	к	100
й.м.п.	Голуб	козаки	к	100

Генеральний компут

гусарів	к	1970
рейтарів	к	840
козаків	к	3350
драгунів	к	800

6960

Піхота чужоземна

Королевич й.м. Казимир	мушкетерів	600
й.м.п. Динопс	драгунів 600	мушкетерів 600
й.м.п. Маріан	рейтарів 600	мушкетерів 300
й.м.п. Леон		мушкетерів 400
й.м.п. Бутлер		мушкетерів 600
й.м.п. Вайер		мушкетерів 400
й.м.п. Арцішевський		мушкетерів 600
й.м.п. Кройс		мушкетерів 300
й.м.п. Дуплецій		мушкетерів 150
к.й.м.п. Кавалер		мушкетерів 1200
й.м.п. Жолтовський	драгунів	200

німецької піхоти	5150
польської піхоти	1000
всього війська платного	13010

Окремо військо й.к.м. ⁵ з Москви рахується.

ЦНБ АН України, рукописний відділ, ф.1, оп.1, спр.5795, арк.109 зв. – 110 зв. Переклад з польської.

⁵ Його королівська милість.

№2

Компут війська його милостей пп. граціалістів
на ту ж турецьку експедицію з охочих 1634 року

	гу- сари	п'яти- гірські черкеси	коза- ки	дра- гуни	піхота	арк. ⁶
й.м.п. краківський			600		400	28
й.м.п. воєвода руський	200		400		1500	16
З воєводства Краківського	400	400				
З воєводства Сandomирського	200		150		600	
З воєводства Любельського			150			
З староства Холмського	100					
к.й.м.п. Домініка	300	300	700	300	600	12
к.й.м.п. конюший коронний	200		1000	500	600	15
к.й.м.п. Ярема Вишневецький			900		100	
й.м.п. підканцлер коронний	200	100	300		800	
й.м.п. стражник коронний	100					
й.м.п. воєвода брацлавський			200	100	100	
й.м.п. воєводич краківський	120					
й.м.п. староста калуський			160		200	
й.м.п. стражник коронний			400	Яноша	100	2
й.м.п. воєвода мазовецький			100		100	
й.м.п. Немирич			200	100	200	2/3
й.м.п. підкоморій брацлавський		300		100		
й.м.п. Фірлей				100		
й.м.п. підчаший подільський			100			
З воєводства Белзького	130					
З воєводства Волинського	350		650			
й.м.п. волинський			700		100	
й.м.п. хорунжий волинський					100	
й.м.п. Станіславський			150		60	
й.м.п. Ержі Калиновський			100		100	
й.м.п. староста кам'янецький			100		100	
й.м.п. Жебжидовський					100	
й.м.п. Чарнецький					100	
й.м.п. Яблоновський			150			
к.й.м.п. канцлер Литовський			150			
й.м.п. воєводич руський			550		100	
к.й.м.п. Ержі Заславський	100	100	200	100	600	5/10
й.м.п. Миколай Потоцький			100		100	
п. ⁷ Вовк					300	
Разом	2700	900	8610	1100	7160	80/13

Генеральний компут всього війська під Кам'янцем

низових козаків		70 000
гусарів	к	4 670
п'ятигорців	к	900
рейтарів	к	840
козаків	к	11 960
піхоти німецької		5 150
піхоти польської		8 160

104 680 *

Там же, арк.111-111 зв. Переклад з польської.

⁶ Аркебузери.⁷ Пан.

* Тут і далі так підраховано у документі.

№3

Компут війська Речі Посполитої проти шведів,
затягнутого 1635 року

<i>Воеводства Великопольського гусари</i>			
й.м.п.	воеводич кальський Прудзімський	к	150
й.м.п.	староста Опалінський	к	150
й.м.п.	Злотніцький	к	100
Рейтари			
й.м.п.	староста Драмський	к	150
й.м.п.	Лещинський, воеводич белзький	к	150
й.м.п.	Лещинський інший	к	150
Піхота			
й.м.п.	Арцішевський	к	600
й.м.п.	Пшиємський	к	600
<i>Воеводства Краківського гусари</i>			
й.м.п.	воеводи руського	к	150
й.м.п.	Жебжидовського	к	150
й.м.п.	Чарнецького	к	100
Козаки			
й.м.п.	Йордан	к	100
Піхота			
п.Розен			600
п.Магдель			600
п.Марграбія		к	140
<i>Воеводства Сandomirського гусари</i>			
й.м.п.	підканцлер коронний	к	100
й.м.п.	староста кам'янецький	к	150
й.м.п.	Стогнел	к	150
й.м.п.	Жидачівський	к	100
й.м.п.	воеводич брацлавський	к	100
Козаки			
й.м.п.	староста кам'янецький	к	100
Піхота			
п.Дінопс			600
п.Людвік Ваген			500
<i>Воеводства Серазького і землі Віленської гусари</i>			
й.м.п.	Краківського	к	220
й.м.п.	Чарнецького козаків	к	100
й.м.п.	Жолтовського драгунів	к	500
<i>Воеводства Ленжицького гусари</i>			
й.м.п. ст. ⁸	Ленжицького	к	100
й.м.п. ст.	Радзімського рейтарів	к	120
<i>Воеводства Ржиського і землі Лобжинської гусари</i>			
й.м.п.	підкоморія Невтоханського	к	100
Драгуни			
п.			200
Піхота			
п.			200
<i>Воеводства Київського і Чернігівського козаки</i>			
п. Четвертинського		к	150
п. Піжицького		к	150
п. ст. Скальського		к	140

⁸ Староста.

п. Олізара	к	100
п. Мілеського	к	100
п. Цетнера	к	100
п. Кришинського	к	100
п. Воронича	к	100
п. Пдешинського	к	100
п. Рогульського	к	100
п. Ловчинського	к	100

Воеводства Руського гусари

й.м.п.	воеводи подільського	к	150
й.м.п.	старости калуського	к	150
й.м.п.	воеводи́ча руського	к	100
й.м.п.	стражника коронного	к	100
й.м.п.	Немирича	к	100

Козаки

й.м.п.	воеводи подільського	к	150
й.м.п.	старости калуського	к	150
й.м.п.	Павловського	к	200
й.м.п.	Балабана	к	100

Драгуни

п. Діношговського		600
п. старшого Лейтена		400

Землі Холмської гусари

п. Кривчинського	к	100
------------------	---	-----

Піхота

п. Стела		500
----------	--	-----

Землі Галицької гусари

й.м.	воеводи брацлавського	к	150
Козаки його ж		к	100

Піхота

й.м.п.	гетьмана великого коронного	к	300
й.м.п.	гетьмана польного		200

Воеводства Волинського гусари

й.м.п.	конюшого коронного	к	150
й.м.п.	кам'янецького	к	100
к.й.м.п.	Яреми Вишневецького	к	100
й.м.п.	Кашовського	к	100
й.м.п.	Баворовського	к	100
й.м.п.	Будзішевського	к	100
й.м.п.	стражника коронного	к	100
й.м.п. ст.	Жидачівського	к	100

Піхота

й.м.п.	Немирич		600
п. Бутлер			600
п. Платер			600
п. Шеманк			600
п. ст. кам'янецький			100

Воеводства Подільського піхота

п. Якута Вагера		600
п. Крейца		600
п. Дуплечого		300

Воеводства Любельського гусари

п. Андрія Фірлея	к	100
п. Сіраковського	к	100

Піхота

п. Леонової		400
п. Вибіцького		200

	<i>Воєводства Белзького піхота</i>	600
п. підканцлерового коронного		
	<i>Воєводства Подольського гусари</i>	
п. Нашимського	к	100
	<i>Воєводства Мазовецького піхота</i>	
п. Кавалер		600
	<i>Воєводства Підляського піхота</i>	
п. Крушинський		300
п. Воритко		300
п. Мнісовський		200
	<i>Воєводства Равського гусари</i>	
п. Матоговський	к	100
п. Старо	к	100
	<i>Рейтаровичі</i>	
п. Неборовський	к	100
	<i>Воєводства Пруського піхота</i>	
п. Нагольського капітана		600
	<i>Воєводства Брацлавського козаків</i>	2000
Там призначені мають бути ротмістри від й.м. пана краківського, який залишається на Україні.		
У сумі гусарів з усієї корони		3600
Драгунів з піхотою		13700
Козаків		4840
Рейтарів		620
У сумі всього війська		22 820

Там же, арк. 114 зв. – 116 зв. Переклад з польської.

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКИХ АРХІВІВ

З ІСТОРІЇ КРАЙОВОГО АРХІВУ БУКОВИНИ

До початку ХХ століття на Буковині державного архіву як такого не існувало. Під час входження краю до Молдавського князівства, в період феодалізму державних установ було небагато. Документи зберігалися лише в монастирях, яких нараховувалося 98, а також у приватних осіб: землевласників-бояр та купців.

У 1775 р. Буковину було зайнято австрійськими військами та включено до складу імперії. Саме тоді фактично почалась історія державних установ краю. Спочатку Буковиною правила Австрійська військова адміністрація, що існувала до 1786 р., потім Буковина стала округом Галіції, і в Чернівцях було створено Окружне управління Буковини. У містах діяли міські управи, були створені також дистриктні суди.

З розвитком капіталістичних відносин, скасуванням кріпосного права (1848 р.) на Буковині створюються нові державні установи, виникають виробничі та торговельні підприємства, фірми й товариства, відкриваються учбові та медичні заклади, з'являється залізниця. З 1854 р. Буковина стала автономним краєм Австрії, а її вищою державною установою – Крайове управління¹.

Документи, що створювалися в державних установах, зберігалися в реєстратурах та архівах при них. Вхідні документи реєструвалися в журналах та передавалися на виконання відповідному чиновникові. Після виконання вони поверталися до реєстратури та реєструвалися в журналі вихідних документів. До середини ХІХ ст., як діловодні, так і архівні справи не опрацьовувалися в окладки, а подвійні аркуші вкладалися один в один.

Будь-яких загальних правил або інструкцій щодо ведення діловодства та зберігання архівних справ не існувало, як не існувало і спеціальної архівної установи. Щоправда, ще 10 січня 1810 р. імператором Австрії Францом був виданий декрет про створення крайових архівів². Проте, в силу різних умов та обставин останні створені не були.

Збільшення числа державних установ та обсягів документів, що зберігалися в них, примушувало керівників останніх вирішувати питання про відбір документів як для подальшого зберігання, так і для виділення їх до макулатури. Спочатку архівні документи, що відбиралися до макулатури, не знищувалися, а продавалися всім бажачим. Перша звітка про такий продаж є в одному з рапортів начальника Окружного управління Буковини за 1813 рік³.

¹ Історія міст і сіл УРСР. Чернівецька область, К., 1969, с. 17–24.

² Держархів Чернівецької області, ф.1, оп. 1, спр.2405, арк.10–11.

³ Там же, спр. 2709, арк.10–11.

Згодом продаж набуває форми аукціонів. Перший з них відбувся в 1863 р., два інші – в 1867–1868 рр. На аукціонах було продано архівні документи колишнього Окружного та діючого Крайового управління Буковини за 1809–1863 рр.⁴

Починаючи з 70-х років XIX ст. робота по відборі документів (експертизі їх цінності) в архівах діючих установ Буковини стала проводитися більш-менш регулярно. Архівні документи переглядалися та відбиралися чиновниками, які вирішували їх долю з точки зору практичного використання в подальшій роботі установи. Водночас ніяких державних правил щодо відбору документів до подальшого зберігання або знищення не існувало. Внаслідок цього чимало важливих документів загинуло. Архівні ж документи, які були розпродані на аукціонах, мали дещо кращу долю: вони стали власністю колекціонерів, деякі з них згодом після створення, нарешті, крайового архіву були передані останньому.

Частина архівних документів гинула в установах під час пожеж, як це було, наприклад, з документами Чернівецької повітової фінансової дирекції в 1862 р.⁵ Інші, насамперед архіви монастирів, часто розкрадалися. Так, у 1866 р. Крайове управління Буковини вело інтенсивне листування з Австрійською дирекцією поліції та Серетською повітовою управою про розшук ченця Біло-Криницького старообрядницького монастиря Михайла Іванова, який викрав з нього документи⁶.

Згодом з'являються перші відомчі правила впорядкування документів. Так у 1855 р. був складений проект інструкції про впорядкування архіву Крайового управління Буковини⁷. Пізніше, у 1869 р. розроблявся ще один проект інструкції такого роду, про що свідчить листування з Міністерством внутрішніх справ Австрії⁸.

Фактично робота по впорядкуванню архівних документів у державних установах Буковини почала регулярно здійснюватись у 1869–1914 рр., при цьому в кожному конкретному випадку вирішувалося питання оплати праці службовців, які її проводили⁹.

З боку Крайового управління Буковини з'являються спроби встановити контроль за забезпеченням схоронності документів не тільки в підвідомчих йому установах, а й у приватно-власницьких фірмах. У 1893 р. Управління доводить до відома фірм розпорядження Міністерства торгівлі Австрії про порядок складання та строки зберігання списків робітників приватних підприємств¹⁰.

У державних установах Буковини починають складати списки установ, відповідальних за забезпечення схоронності документів. Так, один з них був складений у Чернівецькому повітовому управлінні у 1912 р.¹¹

⁴ Там же, ф. 3, оп. 2, спр. 4349; оп. 4, спр. 883.

⁵ Там же, оп. 2, спр. 6889, арк. 19.

⁶ Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 2833, арк. 1–20.

⁷ Там же, спр. 805; оп. 3, спр. 186.

⁸ Там же, оп. 2, спр. 7418.

⁹ Там же, оп. 1, спр. 6418.

¹⁰ Там же, оп. 2, спр. 16000, арк. 1–3.

¹¹ Там же, ф. 4, оп. 1, спр. 704.

У 1895 р. відбулася подія, що поклала початок створенню системи державних архівів, – при Міністерстві внутрішніх справ Австрії було організовано архівну Раду¹². Таким чином, уперше був створений орган для координації діяльності відомчих архівів. Протоколи Ради доводилися до відома установ шляхом публікації у місцевій періодичній пресі і були обов'язковими для діяльності архівів¹³.

Цього ж року, а саме 2 липня, було офіційно проголошено про організацію архіву Крайового управління Буковини¹⁴. Проте, створення Крайового архіву відкладалося. Лише у 1906 р. Крайове управління офіційно поставило питання про його організацію. На той час у державних установах краю, реєстратурах та відомчих архівах зберігалися документи з часів приєднання Буковини до Австрії. Поряд з цим значна кількість документів відкладалася у Православній митрополії Буковини та інших церковних установах, а також у приватних осіб.

18 вересня 1907 р. було офіційно затверджено першого директора Крайового архіву Буковини. На цю посаду після тривалого листування між президією Крайового управління й Міністерством внутрішніх справ за рекомендацією ректора Чернівецького університету було призначено професора кафедри історії Східної Європи, доктора Володимира Мільковича¹⁵. Отже, Крайовий архів Буковини було створено, і він отримав можливість розпочати свою діяльність.

Професор В.Мількович практично сам, без помічників (у штаті архіву спочатку, крім нього, нікого не було) розпочав свою самовіддану діяльність по збиранню архівних документів. З цією метою він постійно виїжджав до міст і сіл краю, переглядав архіви державних установ для відбору документів до крайового архіву, звертався до приватних осіб із закликом передавати до архіву документи, якими вони володіли¹⁶.

У своїх доповідях президії Крайового управління В.Мількович постійно інформував про документи, виявлені ним в архівах Чернівецького управління, міських управах Радауц, Серета, Сучави, Якобенському шахтовому управлінні, на соляних копальнях Качика, в Митрополії Буковини та монастирях, вказуючи при цьому на жалюгідний стан зберігання архівних документів. У більшості установ документи зберігалися на горищах або у вологих підвалах, покриваючись пліснявою та припадаючи порохом, але, незважаючи на це, окремі установи відмовлялися передати документи до крайового архіву, посилаючись на відсутність відповідного дозволу свого міністра або іншого вищого начальника. Інші, як, наприклад, Чернівецький магістрат, обіцяли створити власні архіви.

В той же час вони дозволяли приватним особам брати для користування будь-які документи, як, зокрема, в Серетській міській управі, де місцевому священикові дозволили вивезти цілу підводу реєстраційних книг¹⁷.

¹² Там же. ф. 3, оп. 1, спр. 6469; оп. 3, спр. 2508.

¹³ Там же, оп. 1, спр. 6938, арк. 1–4.

¹⁴ Там же, оп. 2, спр. 12886, арк. 225–231.

¹⁵ Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 9617, арк. 1–5; спр. 9957, арк. 1–8.

¹⁶ Там же, спр. 9957, арк. 16–18.

¹⁷ Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 9957, арк. 16, 18; ф. 349, оп. 1, спр. 9, арк. 3.

Великий опір у передачі архівних документів до крайового архіву чинила Митрополія Буковини, в архівах якої зберігалися найдавніші документи з часів молдавського князівства, джерела з історії церков і монастирів Буковини, найбагатших власників земель та лісів краю. Митрополит Володимир Репта у відповідь на прохання В.Мільковича заявив, що не тільки відмовляється передати документи до крайового архіву, а й своєю вказівкою не дозволить зробити це всім церквам та монастирям. Марними залишилися звернення Мільковича до президії Крайового управління. Архівні документи продовжували знаходитися на зберіганні в непридатних для цього приміщеннях митрополії¹⁸.

Діяльності професора Мільковича щодо створення крайового архіву та збирання для нього документів часто чинили перешкоди досить впливові особи. Так, ще в 1907 р. група депутатів ландтагу Буковини звернулася з інтерпеляцією на ім'я Президента Крайового управління з вимогою усунути Мільковича від керівництва архівом, посилаючись на незнання ним румунської мови¹⁹.

Вороже ставилися до діяльності Мільковича, як не дивно, його колеги по справі та університету професор історії Раймунд Фрідріх Кайндль та університетський бібліотекар Іоган Полек. Перший з них, працюючи референтом Чернівецького магістрату, мав намір організувати при ньому власний архів, другий, очолюючи Чернівецьке музейне товариство, обстоював за останнім право на зберігання там уже зібраних документів²⁰.

Та, незважаючи на всі перешкоди, у 1908 р. крайовий архів уже мав на зберіганні близько 100 документів XV–XVIII ст.²¹ У тому ж році Намісництво Галіції передало йому деякі документи з історії Буковини 1807–1812 рр. Документи про землеволодіння наприкінці XVIII – на початку XIX ст. були передані Імператорсько–Королівським архівом Австрії²².

З документів Окружного та Крайового управлінь Буковини В.Мількович відібрав для крайового архіву найбільш цінні, на його погляд, історичні документи.

У 1913 р. Міністерство внутрішніх справ дало вказівки про концентрацію в крайовому архіві документальних матеріалів, що зберігалися в реєстратурах державних установ. Робота почалась із складання державними установами списків–повідомлень про документи, які відклалися в них. Усе це привело до збільшення обсягу документів крайового архіву. В 1919 р. у ньому вже зберігалось 500 найдавніших історичних документів і топографічних карт, а також 428 документів новітнього часу²³.

Ряд цікавих і важливих документів з історії краю зберігався у приватних осіб. В. Мількович виявив таких 13. Серед них були представлені

¹⁸ Там же, ф.349, оп.1, спр.9, арк.3–3 зв.

¹⁹ Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 9961.

²⁰ Там же, ф. 349, оп. 1, спр. 9, арк. 4–5.

²¹ Там же, арк. 5.

²² Там же, ф. 349, арк.6.

²³ Там же.

такі гучні й вельможні фамілії, як Флондори, Капрі, Васильки, Мустяце, Абрамовичі та ін. У 1909 р. передав до крайового архіву зібрані ним документи особового походження комунальний секретар К.Жеменюк, за що Крайове управління оголосило йому подяку. В 1909 р. три історичних документи передав архіву Г.Сирбу; вони належали молдавським воєводам М.Барновському (1628 р.), Григоріє Гіку (1732 р.) та М.Раковіці (1708 р.)²⁴. Ці документи частково були подаровані, частково куплені крайовим архівом.

Діяльність професора В.Мільковича на посаді директора крайового архіву було схвально оцінено директором Імператорсько-Королівського архіву Австрії доктором Францом Вільгельмом, якого навесні 1914 р. Міністерство внутрішніх справ відрядило до Чернівців для подання практичної допомоги в подальшій організації архіву. Останній у своєму рапорті відзначив: "Наявністю цього невеликого, але дуже цінного зібрання ми зобов'язані завідуючому архівом пану професору директору Мільковичу, бо інакше більшість з нього пропало б"²⁵.

Не менш високої оцінки була удостоєна діяльність В.Мільковича через 11 років комісією Чернівецького державного архіву в доповіді останньої Головному управлінню державних архівів Румунії²⁶.

У зв'язку з початком першої світової війни крайовий архів Буковини не зміг продовжувати своєї діяльності. З перших же місяців війни Буковина стала ареною військових дій, а її територія неодноразово переходила з рук у руки – від австро-угорської до російської армії. Частина архіву була перевезена до Відня, картографічні матеріали передали Чернівецькому університету. Великих втрат зазнали відомчі архіви. Було знищено багато цінних документів Чернівецького магістрату, повітових управлінь, сільських управ та інших установ. Уже на початку листопада 1918 р., коли Австро-Угорська імперія як держава доживала останні дні, знищили значну кількість документів Крайового управління за 1910–1918 рр. та продали під виглядом макулатури основну частину документів Ландтагу Буковини. Так закінчилася історія першого державного архіву Буковини²⁷.

Нижче наводимо повний текст вищезгаданого рапорту Франца Вільгельма. Він заслуговує на увагу як спроба розробки програми подальшої діяльності архіву та зосередження в ньому нових надходжень архівних матеріалів. У рапорті поставлені питання щодо комплектування архіву, впорядкування, описання та використання архівних документів, а також підготовки кадрів архівних працівників. Деякі з них і сьогодні не втратили актуальності.

Ю.П.ЛЯПУНОВ,
директор Держархіву
Чернівецької області

1914 р., березня 28. – Рапорт директора Імператорсько-Королівського державного архіву Австрії доктора Франца Вільгельма Міністерству внутрішніх справ про організацію та подальшу діяльність Крайового державного архіву в Чернівцях

Теперішній стан архіву

Архів об'єднує нині чимало документів та архівних матеріалів державної та автономної влади, так само й особового походження, що надійшли від їх власників. Наявністю цього невеликого, але дуже цінного зібрання ми зобов'язані завідувачому архівом пану професору директору Мільковичу, бо інакше більшість з нього пропала б. Це скромне зібрання найрізноманітнішого походження все ж ледве заслуговує назви архіву, скоріше воно залишається зібранням документів та архівних матеріалів. Але в ніякому разі зараз не можна говорити про крайовий архів, тому що це зібрання не містить в собі жодного акту політичного управління.

Організація та розробка архіву

Важливу за обсягом та змістом частину майбутнього архіву складають акти колишнього Окружного та нинішнього Крайового управління в Чернівцях, які ще дотепер знаходяться в реєстратурі. Саме ці документи, як свідчить їх побіжний огляд, дуже важливі та цікаві як для історії краю, так і його управління, повинні стати основою крайового архіву. Чи займуть своє місце в крайовому архіві акти інших державних установ, що було б дуже доцільним з архівної точки зору, залежить від службових осіб, що очолюють архів. Це залежить перш за все від того, чи буде призначений у майбутньому архівний урядовець мати повноваження щодо контролю за автономними та приватними архівами краю. За відсутністю зараз організованого крайового архіву для Буковини, було б бажано в даному випадку додаткове втручання державного архівного управління. Деяка підготовча робота в цьому напрямку проведена теперішнім архівним керівництвом шляхом передачі судових, міських та приватних архівних матеріалів до [крайового] архіву. Після остаточної організації архіву, у випадку вирішення даного питання, слід було б продовжити подальшу роботу вже більш систематично.

Включення всього вищезазначеного архівного комплексу органів державного управління до крайового архіву стане можливим тільки після призначення власного архівного урядовця. Час, протягом якого документи повинні надійти до архіву від реєстратури управління, залежить від його визначення Міністерством внутрішніх справ. Але вже тепер було б доцільним передати до архіву комплекс найстаріших документів реєстратури: акти Окружного управління Буковини за 1786–1855 рр.; акти, протоколи та інші документи Галицького намісництва, що відносяться до Чернівецького округу (всього максимум 3 фасцикули). Ці акти вже розібрані, знаходяться в чудовому стані та майже не використовуються в практичній роботі. Для реєстратури управління така передача стала б бажаним полегшенням в її теперішній роботі. Щодо розміщення цих документів в архіві, то останньому необхідно додатково передати дві кімнати та переобладнати їх під сховища. Все це зовсім не збільшить часу роботи нинішнього завідувачого архівом, двох годин щоденно було б цілком достатньо для цього.

Діяльність завідувачого архівом до призначення відповідального урядовця

Як тільки до архіву будуть передані архівні матеріали реєстратури, останній повинен їх упорядкувати, розмістити та перейняти управління ними в адміністративних цілях. Вищезгадані акти Окружного управління Буковини знаходяться в доброму стані та не потребують нової інвентаризації, бо в наявності є необхідні допоміжні книги. Щодо актів Галицького намісництва, які відносяться до Чернівецького округу (всього 20 фасцикул), то на них немає ніяких книг, тому потрібно скласти новий каталог та зміст, щоб зробити їх придатними для поточної роботи і використання в наукових цілях якнайшвидше.

Наступним етапом стане впорядкування та інвентаризація невеликої кількості матеріалів іноземного походження, що надійшли до архіву.

Більш докладних порад щодо впорядкування архівних документів дати неможливо, останнє буде провадитися по-різному, у відповідності зі станом та змістом їх, а також обсягом у кожному конкретному випадку. Загальні ж керівні вказівки можуть бути такими:

Архівні документи, що становлять власність архіву, повинні бути відокремлені від інших і зберігатися окремо.

Акти різного походження (наприклад, Сучавського окружного суду та Сучавської міської управи) навіть тоді, коли вони стосуються одного предмета, не повинні бути змішані, кожен архівний комплекс повинен мати своє власне місце і бути розміщеним окремо від інших. У тих випадках, коли технічно це зробити неможливо, як, наприклад, з архівними документами та матеріалами у вигляді книг, останні повинні з метою їх збереження розміщатися в окремих рядах, маючи позначки про право власності та походження у вигляді відповідного знаку на кожному окремому примірнику або його оправі, а також у відповідному хронологічному описі чи головному запису.

Таким чином, кожний документальний комплекс архіву розподіляється на три групи: документи, акти та архівні матеріали у вигляді книг. Документи слід зберігати в обгортці з цупкого паперу такого ж розміру. На обгортці в лівому верхньому куті вказується дата та місце походження (наприклад: 1876 р., грудень 12, Радауці), в лівому нижньому куті – форма відтворення (наприклад: оригінал, пергамент, печатка), в правому нижньому куті позначається походження та власність (наприклад: з окружного архіву в Сучаві, комора). Відносно кожного документа повинен бути зроблений точний хронологічний опис, який містить дату, місце походження, власне хронологічний опис (юридичний зміст документа), форму відтворення та власності. Після такої обробки всі документи можуть бути розміщені в хронологічному порядку, проте рекомендується вкласти в перший аркуш [справи, обгортки] аркуш з переліком вилучених [з обгортки] документів, розміщених у загальному ряду документів та архівних матеріалів у вигляді книг, щоб мати уявлення про повну наявність документів, прийнятих на зберігання, і, в разі необхідності, швидко їх розшукати. Документальні матеріали, взяті з окремої наявності у вигляді книг, позначаються починаючи з 1, про кожний том потрібно скласти запис, який містить у лівому верхньому куті головне слово (наприклад: Сучава, місто), в правому верхньому куті – (шифр), сигнатуру, далі значно скорочений зміст документа (наприклад: Сучава, місто, книга рахунків за 1749-1780 рр.), формат та кількість аркушів; нарешті, запис про власність та пошкодження. Більш докладні відомості про зміст необхідно подавати на збірки рукописів різноманітного змісту.

Звичайно, що групування та підрозділення актів міської реєстратури повинно відбуватися на інших підставах, ніж судової. Головним чином, таке групування повинно бути погоджене записами властей або установ, власністю яких є архівні матеріали. В межах цих головних груп мають створюватися підрозділи, які полегшуватимуть розшук окремого акту. В данному випадку слід складати основний запис про кожний завершений акт. Як тільки буде повністю закінчено впорядкування окремого комплексу документів, на кожен з них потрібно скласти інвентарну книгу у вигляді зошита, на підставі одержаних у процесі впорядкування каталогів записів, та алфавітний зміст усього комплексу. При останньому рекомендується залишати між окремими головними назвами та буквами досить місця для майбутніх надходжень архіву.

Після завершення цієї роботи впорядковані архівні матеріали, за винятком тих, що не підлягають використанню з політичних та інших причин, можуть бути надані для наукових досліджень та приватної праці. Це можна цілком зробити при існуючому нині для керівництва архіву терміні роботи – дві години щоденно.

У деяких більш значних публічних та приватних архівах Відня, для завідування якими запрошено одну особу з двогодинним обов'язком роботи, така практика застосовується із загальним задоволенням уже багато років. У даному випадку береться до уваги та обставина, що на державу покладений певний обов'язок надавати скарби своїх архівів, якщо цьому не суперечать відомі підстави, науковцям та приватним особам, що мають на це право.

Якщо необхідні попередні роботи будуть енергійно проведені, то архів уже протягом одного року може стати не тільки тим, для чого він призначений – допоміжною та підсобною для політичного управління установою, але й зможе у повному обсязі задовольняти потреби історичних досліджень та приватного використання.

Запрошення власного архівного урядовця

Запрошений до крайового державного архіву архівний урядовець повинен володіти особливими професійними знаннями, насамперед, мовами та історичними дисциплінами. Він не тільки повинен володіти трьома місцевими мовами, але й поряд з латинською палеографією засвоїти також слов'янську та румунську відповідно наявному архівному

матеріалу. Можна з усією впевненістю стверджувати, що кандидата, який би володів такими спеціальними знаннями, а також відповідав іншим вимогам для вступаючих на державну архівну службу, не знайдеться. Такого необхідно підготувати, не уникнувши при цьому витрат з боку держави. Було б бажано найближчим часом – по можливості за домовленням з ректором Чернівецького університету – зобов'язати якого-небудь із студентів історії та права старшого семестру, що вже володіє місцевими мовами і має бажання присвятити себе професії архівіста. За щорічну винагороду 600-800 крон він зміг би виконувати у визначений час умови, необхідні для вступу на державну архівну службу. При цьому обов'язки його були б такі: щоденно дві години працювати в архіві та засвоїти хоча б попередні знання із слов'янської та румунської палеографії, які краще за інших викладав би йому професор директор Мількович; одержати науковий філософський або юридичний ступінь доктора та скласти додатковий іспит для державної архівної служби при інституті австрійських історичних досліджень при Віденському університеті. Для того, щоб успішно скласти такий іспит, кандидатів необхідно протягом одного зимового семестру відвідувати лекції у вищезгаданому інституті та брати участь у практичних заняттях.

Під час перебування кандидата у Відні йому буде відповідно підвищено винагороду. Необхідні для додаткового випробування відомості можуть бути почерпнуті на арк. 11–12 “Статуту імператорсько-королівського інституту австрійських історичних досліджень”. Перш ніж передати кандидату керівництво крайовим архівом, було б, нарешті, бажано, щоб він протягом року пройшов практику в добре влаштованому та сучасно керованому державному архіві.

Д-р Франц Вільгельм

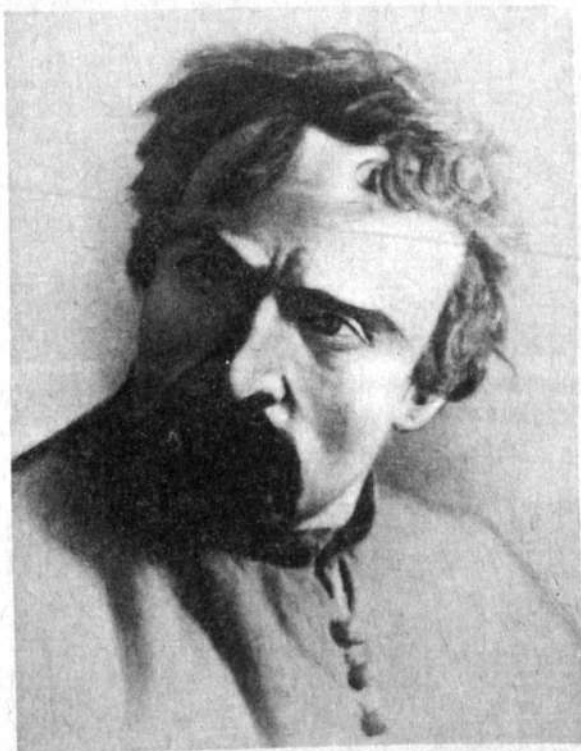
Директор Імператорсько-Королівського
державного архіву

Держархів Чернівецької області, ф.1, оп. 3, спр. 9957, арк. 141–144.

Оригінал, машинопис, переклад з німецької.

З ФОНДІВ ЦДКФФА УКРАЇНИ

ТЕАТР «БЕРЕЗІЛЬ» (До 70-річчя створення)*

Д.С.Антонович у ролі Залізняка у виставі "Гайдаки" за поемою Т.Г.Шевченка. 20-ті рр. Харків. Од.зб. 0-149714.

Актори Васильков та Курбас в одній з вистав театру. 20-ті рр. Од.зб. 2-123591.

* Закінчення. Початок див.: «Архіви України», 1992, № 4.

І.О.Мар'яненко – актор "Березоля". 1927 р.
Од.зб. 0-97405.

Актори театру на карнавалі, організованому Харківською міськрадою. 1929 р.
Од.зб.0-97337.

Група акторів "Березоля" на будівництві "Дніпрогесу". 1929 р.
Од.зб. 4-17639.

Н.І.Ужвій (Лариса) та А.М.Бучма (Кришка)
у виставі за п'єсою М.Ірчана "Плацдарм".
1932 р. Од.зб. 0-149770.

Сцена з вистави за п'єсою Ф.Грільпарцера
"Горе брехунові" у постановці "Березоля".
До 1933 р. Од.зб. 2-123520.

ІНФОРМАЦІЙНІ ОГЛЯДИ ОКРУГОВИХ І ГУБЕРНСЬКИХ ОРГАНІВ ГПУ Й КП(Б)У ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СЕЛЯНСТВА 20-х РОКІВ

Висунуте більшовицькою ідеологією твердження про передову роль робітничого класу в порівнянні з селянством на практиці обернулося нещадним визиском селянства з боку “пролетарської” держави. За цих умов селянський протест був неминучим. Каральні органи комуністичної системи незмінно тримали в полі зору всі вияви селянського невдоволення. Різноманітне листування з цього приводу свідчить про різочу невідповідність офіційної пропаганди і дійсності. Віднесення невдоволення на рахунок “класово-ворожого” куркульства не рятувало ситуації, бо й у середовищі менш заможних верств воно виявлялося цілком виразно. Серед джерел, що дають уявлення про селянську оцінку політики влади, є, зокрема, зведення відділу політичного контролю ГПУ*, складені на основі перлюстрованих листів червоноармійців (переважно селянського походження) до своїх родин. Показовим є те, що вже у преамбулах до витягів з листів самі ж функціонери ГПУ формулюють цілком відверті узагальнення щодо існуючої системи. “У своїх листах селяни приділяють більше всього уваги продподатку. Усі листи селян сповнені скаргами на непосильні податки, на дешевизну сільськогосподарських і дороговизну фабричних продуктів. Неспроможним селянам, з якими сільради дуже часто не рахуються, часом доводиться продавати останню корову і т. ін. для сплати продподатку або зовсім відмовлятися від сплати останнього, за що їх притягають до суду і конфіскації майна. Такі явища викликають у селян антирадянські настрої”¹, – адресатом цього листа від 9 лютого 1924 р. є Подільській губернський комітет ГПУ.

Наведемо уривки з листів, на яких ГПУ акцентувало увагу у своїх донесеннях партійним органам, вбачаючи в них небезпечні прояви антирадянських настроїв. “Щодня ходять попід хати: “Давай хліба!”. Кажуть: “єдиний буде податок”, а тут у батьків уже останню шкуру здерли. Вже ходять з музикою попід хати, бо так не дають [податку. – А.З.]” (м.Балта, з листа за 14.07.1923 р.). “У нас одна біда – погано жити, продподаток великий. Звезли весь хліб (сто пудів) на продподаток. Усі босі – хліба немає. Якби я кіньми не заробляв на хліб, нічого було б їсти. Але й кіньми я не в змозі всього виробити, крім продподатку також немало беруть, так що жити важко. Добре лише тому, хто безземельний” (Бирів, з

* На прохання автора аббревіатура не перекладається.

¹ Держархів Вінницької області, відділ громадських об'єднань, ф.1, оп. 1, стр. 56, арк. 51-52.

листа за 04.12.1923 р.). “Повідомляємо тобі, що, незважаючи на виданий декрет про єдиний сільськогосподарський податок, збирають три податки – держстрах і на школу, і для сільської адміністрації, що становить більше, ніж натурподаток, і все це збирається з такою дисципліною, що якщо хто скаже, що податок єдиний, а не дано нічого, то його зараз же заарештовують і відправляють у райвиконком і тримають 8-10 днів без їжі і без води. За таких умов народ змушений віддавати останню сорочку” (Березівка, 16.12.1923 р.). “Ти пишеш, щоб я не давала продподаток, я ще не дала, але мені не дають спокою, арештовують, описали все майно і скоро буде суд” (Межирів, 25.11.1923 р.). “Продподаток, у кого є гроші, то вносить грішми, тому що збіжжя дуже бракує, важко вгодити: вимагають дуже чистого і сухого. Нам давати 123 пуди. 46 пудів уже віддав грішми, на це продав бика й двох кабанів. Горе з цим продподатком, доведеться без хліба залишитися” (Літин, 08.11.1923 р.)².

У цих листів різні адресати й адреси. Але об’єднує їх спільне: вони є свідченням жорстокої системи стягування податку, крайнього зубожіння людності.

“Надходить чимало скарг сімей червоноармійців про те, що місцева влада абсолютно не звертає уваги на їхні прохання про надання їм законом встановлених пільг. На прислані з Червоної Армії посвідчення про звільнення від продподатку сімей червоноармійців сільради “дивитися не хочуть”. Ця обставина викликає невдоволення й обурення не лише селян, але й червоноармійців, які надзвичайно цікавляться становищем своїх рідних”, – читаємо в тому ж листі ГПУ³. “Вимагають 22 пуди продподатку і тільки житом. Я ще не заплатила продподаток, тому що треба купити тобі чоботи, а за чоботи треба заплатити 50 пудів жита. Тепер всіх червоноармійок будуть судити за несплату продподатку”, – читаємо в цитованому ГПУ уривку листа з Мурафи (19.11.1923 р.)⁴.

З листування з червоноармійцями часто проступали численні зловживання місцевої влади⁵. ГПУ бачило в таких викриттях загрозу для спокою в частинах Червоної Армії, в яких служили адресати.

У донесенні ГПУ за березень 1924 р. знаходяться аналогічні витяги з листів до червоноармійців: “Чути тут, що буде війна народна, і дай бог війни, а то шкуру деруть комуністи з селян. Дуже великі тепер побори, як раніше – то був рай для селян і робітників, тепер обирають людей, щомісяць, щотиждень, то нове давай і давай, і кінця немає, і щорік, то гірше й гірше, значить пролетарій привик тільки шкуру з людей здирати” (з Мурафи, 22.02.1924 р.). “У нас новини зараз поки що такі: у нас хотіли багато землі забрати, але поки що не забрали. Суд був, а як далі буде, я не знаю. Поки що слава богу. У нас тепер погано жити. Податки великі, нестерпні, одним словом, влада невідомо чия, на мою думку, влада сатани єврейської замість християн. Ще в нас важко куди їхати, тому, що грабежі сильні” (з Гранова, 28.01.1924 р.). “Радянська влада прямо душить нашого

² Там же, арк. 52-54.

³ Там же, арк. 54.

⁴ Там же, арк. 55.

⁵ Там же, арк. 56.

брата, податок за податком, окрім продподатку, таким чином, важко витримати, хоч біжи в іншу державу. Раніше – прийшла осінь, я заплатив 7 1/2 крб. державного податку і 1 крб. 42 1/2 коп. на громаду, всього за 10-15 крб. А тепер мені за 10 десятин 250 пудів зерна. Я раніше дав би 25 пудів, а 175 залишилось б мені. І армія була одягнена й сита, і коні, і все – більше ніякого податку не було, а зараз – давай продподаток само собою, а податків – світу не видно, скільки є. Щоб два рази на рік хліб родив, то Радянську владу не нагодувати...” (з Балтської округи, 1924 р.). “Новин ніяких, одне лише, що скоро всіх нас задують непосильні податки, вже нема сил. Заробити ніде ні гроша, а з цим ніхто не рахується: давай і тільки. У нас можна часто бачити як на базарі продають корів, коней, овець і навіть домашні речі за податки і інші платежі, а зима дуже сувора, паливо дороге і багато треба, так що бідний народ пропаде, тобто дуже бідує від холоду і голоду” (з Хмільника, 22 лютого 1924 р.). “Живеться мені тепер невесело, тому що я небагато продподатку заплатила, а більше була не в змозі, то в мене конфіскували майно, забрали останнього єдиного коня і єдину корову продали за пів ціни” (селянка зі Старої Синяви, 1924 р.)⁶.

В інформаційному огляді Подільського губкому КП(б)У знаходимо підтвердження того, що селянське рільництво в усіх групах господарств могло дати лише четверту частину коштів для покриття податків. “Найбільш істотним джерелом покриття податків є худоба”, – читаємо в загальному огляді. “З інших джерел, звідки селянство черпає кошти для сплати податку, звертають на себе увагу заробітки, позики та інші надходження. Доля заробітків у сплаті податку в цьому році збільшується у всіх соціальних групах, причому дуже різко в групі заможних, досягаючи усе ж, як і в минулому році, максимальних розмірів у групі незаможників”⁷.

Політичні листи, донесення районних і округових партійних комітетів, які направлялися до губернських комітетів, і далі до ЦК КП(б)У, інформаційні огляди й доповідні записки, інформаційні бюлетені ЧК–ГПУ, які подавалися вищим інстанціям цих органів, призначалися для функціонування у надрах самої системи як засіб її інформаційного забезпечення. Відтак реалії у взаєминах влади і підпорядкованого їй населення подавалися в цих документах досить відверто. Така інформація надходила щопівмісяця, а з органів ГПУ – кожних десять днів. Аналогічні матеріали відклалися й у фондах державних архівів (прокуратура, губвиконкоми). І документи ЧК–ГПУ, і ті, що функціонували в листуванні компартійних установ, свідчать про вороже ставлення цих органів до українського визвольного руху, інтелігенції та селянства.

Це видно, зокрема, з доповідної записки одного з службістів ГПУ на Кам’янецьчині, надісланої на початку 1923 р. повноважному представникові ГПУ на Правобережній Україні Євдокимову, про політичну ситуацію на селі. “Колосальним, якщо не вважати первинним фактором в окресленні політсвітосприймання селянської маси Кам’янецької округи в минулому є перебування селян під впливом петлюрівців у зв’язку зі значною кількістю

⁶ Там же, арк. 62-64.

⁷ Там же, стр. 235, арк. 140.

роззосередженого по селах петлюрівського елементу, – читаємо в доповіді. – Реакційне духівництво, куркульський елемент, наскрізь просякнутий шовіністичним петлюрівським духом, політична безграмотність незаможників – все це створювало несприятливу обстановку для будівництва Радянської влади”. Отже, організатори “комуністичного будівництва” на Кам’яниччині бралися за нього з одвертими антиукраїнськими упередженнями і зверхньо-ворожим ставленням до місцевого населення. “На даний момент куркульство продовжує “брюзжать”, зацаївши свої сподівання до зручного моменту, середняк – аполітичний і прагне до відновлення свого господарства”. Деякі аванси при тому автор доповідної записки видає незаможникам, побачивши серед них “певний інтерес до культосвітньої роботи” і “тенденцію до колективного ведення сільського господарства”⁸.

Автор документа зазначає, що різноманітність податків, нерівний їхній розподіл, зловживання фінансових агентів і продпрацівників “вибиває селянство з приходно-витратного бюджету”. В особливо важкому становищі перебувало селянство Воньківецького району, де десята частина населення зовсім не мала хліба і на придбання його розпродувало робочу худобу, інвентар і навіть насіння. “Ставлення селян до податкових заходів, а головне – до проявлення методів щодо викачування податків можна вважати негативним, – читаємо в доповідній записці. – Цьому сприяли неблаговидні вчинки і домагання з боку інспектури з продподатку і фінагентів”. Серед прикладів, зокрема, наведемо Смотрич, де продтрійка чинила всілякі неподобства, у селах загін продтрійки згвалтував кількох жінок. У Городоцькій волості загін на чолі з продінспектором А.Коньковим арештував несправних платників і звільнив їх, беручи штраф у розмірі одного пуда жита, не даючи ніяких розписок в одержанні штрафу. У с.Врублівці кавалеристи-продпрацівники, напившись, п’яними вчинили бешкет, побили нагайками десятського. У с.Фурфалівці – наклали на населення контрибуцію хлібом і грішми. Домаганнями, лайкою відзначилося перебування продовольчої інспекції у с.Шидлівцях (інспектор Бондилов). У с.Вахнівці комісія у складі волосного інспектора Краскіна протягом п’яти днів стягала податки, але, разом з тим, робила збори й для себе. “Комісія обійшла 815 хат і всюди їй давали, результат вийшов для комісії досить непоганий”, – свідчить документ. Тут же йдеться про прямий опір, чинений подільським селянством. Такий опір у більшовицьких документах незмінно пов’язувався з “куркульством”. “Куркульський елемент в деяких місцях протидіяв податковій кампанії, через що в ці райони довелося ввести військові частини і зачинщиків віддавати до суду. У с.Летаві селянський сход, спонукуваний куркулями, побив відповідальних працівників, які прибули з метою стягання податків”⁹. Ці документи дозволяють зробити висновок про усвідомлення українським селянством факту ворожості до них більшовицького режиму, про розгортання різних форм опору цьому режимові. За цих умов логіка розвитку тоталітарної системи вела до дедалі жорстокіших методів правління.

⁸ Там же, стр. 58, арк. 20.

⁹ Там же, арк. 20-20 зв.

Інформаційний огляд Подільського губкому КП(б)У за жовтень–грудень 1924 р. подає статистику репресій, пов'язаних зі стяганням сільськогосподарського податку. Всіх господарств у губернії, за цими даними, налічувалося 738724. У ході стягнення податку було оштрафовано 1475 селянських господарств, описано майно у 5626 господарствах, з них продано у 114; передано до суду 1741 селянина, з них засуджено 899. Понад 9200 селян подали скарги на дії податкових органів, з яких понад $\frac{3}{4}$ визнано справедливими¹⁰.

Селянство у 20-ті роки ще залишалося соціально живим організмом, який активно протестував проти нав'язуваної йому системи; репресивний апарат більшовицької влади усвідомлював це і докладав великих зусиль до його знищення.

А.Л.Зінченко,
кандидат історичних наук

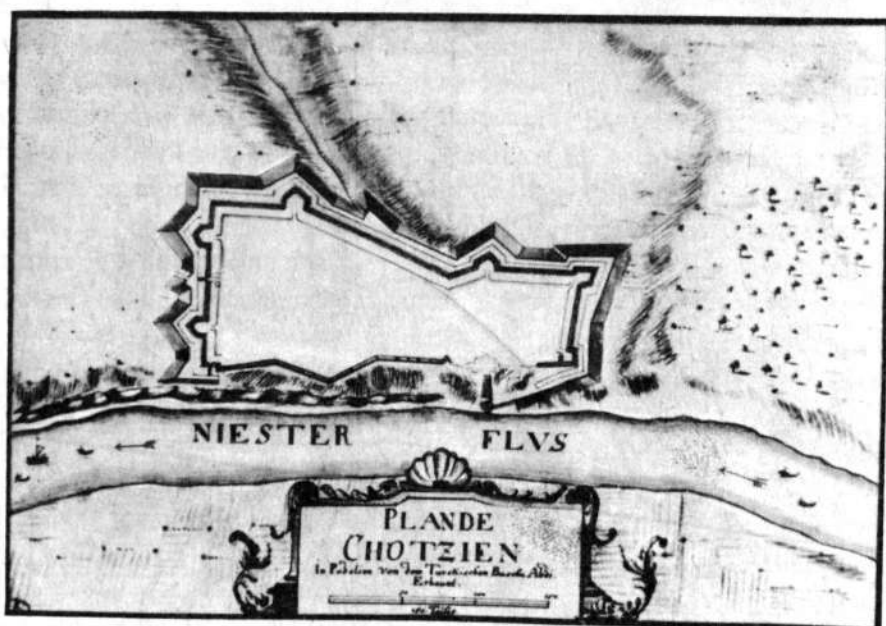
ДЖЕРЕЛА РОСІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ВОЄННО-ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ ДО ІСТОРІЇ МІСТОБУДУВАННЯ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Утворений у 1925 році в Москві на базі Воєнно-ученого архіву в Ленінграді, Московського відділення архіву Головного штабу (Лефортовського), Московського воєнно-окружного архіву, а також комплексу документів першої світової війни Російський державний воєнно-історичний архів має сьогодні значну кількість зібраних документів з історії міст. Тут поступово відкладались численні матеріали різноманітних установ російської армії з кінця ХУІІ ст. і до 1918 р. включно. До складу фондів архіву входять географічні карти, численні плани міст та містечок, креслення фортифікаційних споруд, архітектурна графіка (проектна та обмірна), текстові описи, статистичні відомості тощо.

Документи архіву мають неабияке значення і для наукових досліджень планування та забудови міст України, зокрема Правобережжя, землі якого з кінця ХУІІІ і до початку ХХ ст. входили до Волинської, Подільської, частково Київської та Бессарабської губерній Російської імперії. Нечисленні, але досить цінні матеріали пов'язані з містами Східної Галичини.

Абсолютна більшість документів з історії українських міст зосереджена у фонді Воєнно-ученого архіву (ф.ВУА), в окремій колекції Воєнно-ученого архіву, де зібрані найбільш характерні матеріали по містах (ф.418), у фонді Головного інженерного управління (плани та креслення, ф.349). Крім того, окремі документи з історії забудови міст виявлені у складі фондів: "Воєнно-історичні карти, плани та альбоми ХУІІ–ХІХ ст.,

¹⁰ Там же, стр. 255, арк. 137-138.

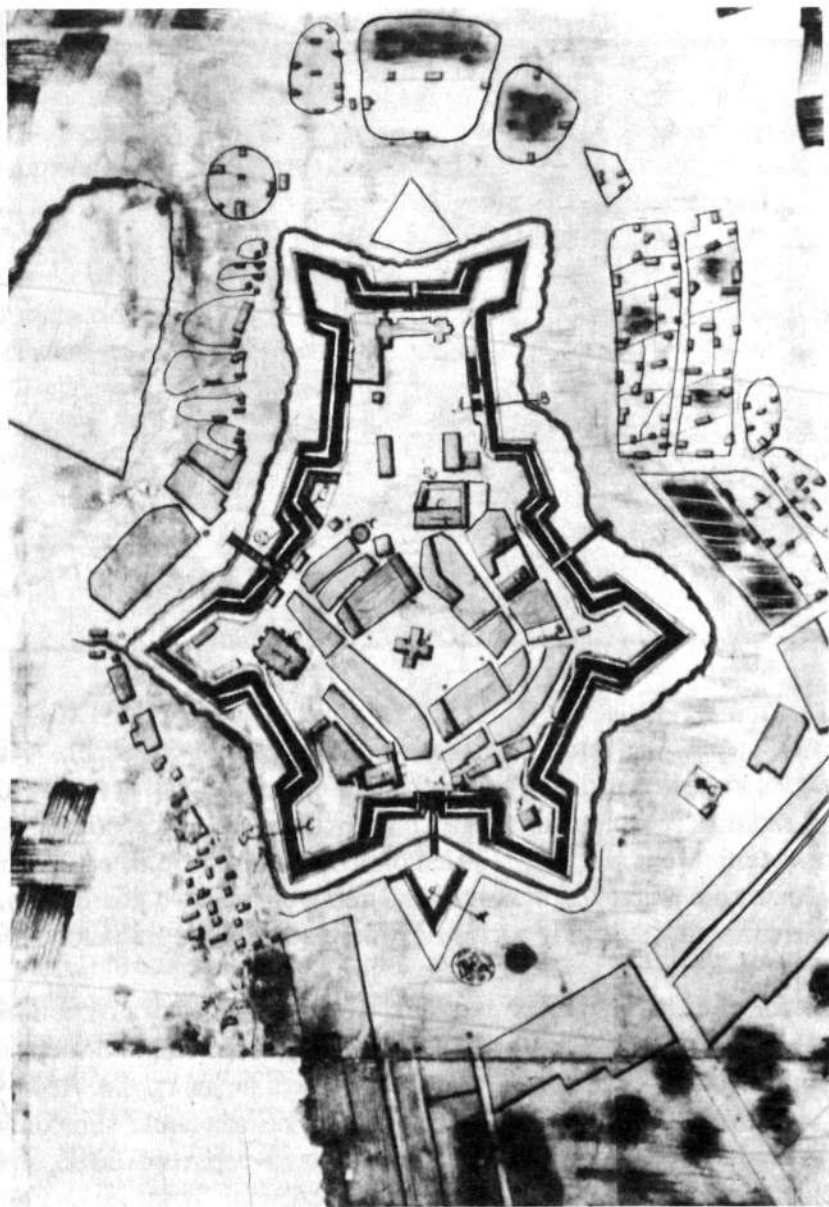

План Хотинської фортеці. 1711 р.

колекція" (ф.386), "Архів Воєнно-ученого архіву" (ф.492), "Австро-Угорщина, колекція" (ф.428). Колекція "Генеральні карти Росії" (ф.416), до якої входять географічні карти країн та окремих місцевостей ХУІ–ХІХ ст., складені Меркатором, Бопланом, Сансоном, Делілем та іншими авторами, стане в пригоді при вивченні територіального розміщення міст, мережі головних шляхів, адміністративно-територіального устрою воєводств, намісництв, губерній тощо.

Найбільш різноманітним за змістом, датуваннями та топонімікою є архівне зібрання планів міст. Залежно від складу всі одиниці зберігання, в яких вони знаходяться, можна умовно поділити на дві групи. Першу з них становлять зведені збірки декількох планів, які звичайно відносяться до одного, рідше – до двох–трьох адміністративно-територіальних утворень (губерній, намісництв). До другої, більш численної групи можна віднести справи, матеріали яких пов'язані, як правило, з одним містом. Іноді на окремих топографічних картах з досить дрібним масштабом можна простежити планувальну структуру кількох населених пунктів, розташованих поблизу один від одного.

Зведені збірки знаходяться виключно у фонді ВУА. До найбільш ранніх за часом складання належать рукописні "Плани містечок Волинської губернії" (спр. 21546), виконані фарбами на одному аркуші у різних масштабах і датовані другою половиною 1790–х рр. Серед них – єдині у фондах архіву зображення планів багатьох міст і містечок, серед яких Броди, Олика, Межиріч (Острозький), Ляховці, Дубно, Заслав (нині Ізяслав Хмельницької області), Острог, Полонне. Окомірний спосіб зйомки при складанні планів та необхідність розміщення кількох їх на одному аркуші обумовили істотну трансформацію масштабних відношень і планувальної структури у порівнянні з натурою.

План Станіславської фортеці. Друга половина XVIII ст.

Інформаційно насиченою є зведена збірка “Плани міст Російської імперії, зібрані з височайшого указу у 1798 році” (спр. 21528). Плани повітових міст згруповано в цій справі по частинах відповідно до губерній. У п’ятій частині зібрано плани міст Волинської губернії – Новоград-Волинського, Острога, Кременця, Житомира, Старокостянтинова, Дубно, Овруча, Рівного, Володимир-Волинського, Ковеля, Луцька, Заслава. Міста Подільської губернії включено до шостої частини, серед них – Кам’янець-Подільський, Балта, Ушиця, Проскурів (нині Хмельницький), Летичів, Літин, Вінниця, Брацлав, Гайсин, Ольгопіль, Цекинівка, Могилів-Подільський. Усі плани – окомірні, рукописні, відрізняються від планів справи 21546 більшою детальністю і меншими структурними спотвореннями

першооснови. При їх оформленні використано герби міст, заставки з архітектурними мотивами, декоративні рамки. Усі вони мають короткі експлікації основних будівель, що включають від восьми (Проскурів) до сорока двох (Кам'янець-Подільський) позицій. Більшість планів справи 21546 виконав губернський землемір Д'яконов.

“Плани залишених без повітів міст Російської імперії...” (спр.21529) виконано в той же час; вони є також аналогічними за оформленням. Серед них – плани міст Волинської та Подільської губерній: Лабуня, Домбровиці (нині Дубровиця Рівненської обл.), Чуднова, Базалії, Ямполь (на Горині), Вербівця, Хмельника, Балти. Останній дещо відрізняється від плану, що входить до справи 21528 і виконаний іншим землеміром – Павлом Чудком. Віднесення цього міста водночас до двох груп – повітових та залишених без повітів – пояснюється, можливо, змінами в його адміністративному статусі на час виконання обмірів.

У фонді ВУА зберігаються також два рукописні атласи Волинської губернії з планами повітових міст. Перший з них – “Атлас Волинської губернії дванадцяти повітів, складений... у Житомирі при Губернській креслярні 1798 року” (спр. 21177) – містить плани Житомира, Острога, Кременця, Дубно, Ковеля, Рівного, Володимир-Волинського, Луцька, Овруча, Новоград-Волинського, Старокостянтинова, Заслава. Дублікат цього атласу зберігається також у Російському державному історичному архіві (ф.1350, оп.312, спр. 9). Атлас має генеральний опис Волинської губернії, “табелі” з показом кількості будов, крамниць, підприємств та мешканців по містах. На окремих аркушах атласу містяться також плани і фасади найбільших будівель Житомира: соборної церкви, костелу, будинку управителя, присутствія, міської лікарні та інших, що виконані в техніці монохромної відмивки (сепія). Аналогічні плани, доповнені планом Бердичева, зібрано в другому рукописному “Атласі Волинської губернії” (спр.21551), датованому 1810 р., упорядником якого є губернський землемір В.Кудрявцев. Основою для його складання, ймовірно, був атлас 1798 р., що підтверджується практично стереотипними зображеннями планувальної структури міст. Однак у порівнянні з попереднім цей атлас відрізняється більш розгорнутим текстовим описом губернії з рядом нових відомостей про міста та наявністю планів повітів. Зменшений за форматом варіант цього атласу 1810 р. зберігається у відділі рукописів та рідкісних книг Державної публічної бібліотеки ім. М.Є.Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі у фонді Помяловського (ф.608, № 113).

До зведених збірок фонду ВУА належать також матеріали справи 19553, датовані 1821–1826 рр., до яких входять плани міст Луцька, Овруча, Кременця, Житомира, Устилуга з околицями та містечок: Тура, Нарадича, Бердичева, Корця і Черняхова. Зняті окомірно й виконані у досить дрібному масштабі, вони все ж стають у пригоді для аналізу просторового розвитку міст. Зокрема, на плані Корця показано переустрій міського центру, здійснений у 1780–і рр.

Чорнові плани Житомира та Бердичева, що були, ймовірно, підготовчими для наступного їх затвердження та видання у Повному

зібранні законів Російської імперії¹, знаходяться у справі 21236 “Плани деяких міст Іркутської, Полтавської і Волинської губерній”. План міста на р.Буг, позначений в опису цієї справи як план невідомого населеного пункту, автором статті було ідентифіковано з Проскуровом шляхом порівняння з відомими тогочасними кресленнями цього міста.

Значна кількість планів міст Правобережжя знаходиться у фондах ВУА та його колекції (ф.418) у вигляді окремих справ, що мають відношення тільки до одного того чи іншого міста. За описом найбільш ранній документ серед планів міст відноситься до 1684 року – це гравійоване зображення перспективного виду Кам’янця–Подільського (спр. 21999). Можна, однак, погодитись з припущенням Є.М.Пламєницької, яка датує інший гравійований перспективний вид Кам’янця–Подільського у тому ж фонді (спр. 21998) більш раннім часом – до 1672 р.²

Вичерпна інформація про наявність у цих двох фондах (ВУА та ф.418) справ з планами окремих українських міст та містечок включена до таблиці 1.

Т а б л и ц я 1

Місто (містечко)	фонд ВУА		фонд 418, опис 1	
	номер справи	датування документа	номер справи	датування документа
Бердичів	21691	1782 р.	690	поч. XX ст
–“–	21692			1825 р.
Дубно			650	1824 р.
Жванець			684	поч. XIX ст.
Житомир	21949	1810 р.		
–“–	21950	1827 р.		
Заслав			641	поч. XIX ст.
Кам’янець–Подільський	21998	біля 1672р.	695	біля 1916 р.
–“–	21999	1684 р.		
Кодня	22051	1825 р.		
Липовець	22123	1810 р.		
Луцьк	22130	1795 р.		
Любар			642	1812 р.
Межибіж	21143	1872 р.		
Могиливі–Подільський			616	2-а пол. XVIII ст.
Немирів	22217	1784 р.		
–“–	22218	кін. XVIII – поч. XIX ст.		
Ольгопіль			638	поч. XIX ст
Острог	19558	1833 р.	671	1-а пол. XIX ст.
Полонне	22364	кін. XVIII ст.	667	1-а пол. XIX ст.
–“–	22365	кін. XVIII ст.		
–“–	22366	2-а пол. XVIII ст.		
Рівне			674	сер. XIX ст.
Рожище			643	1812 р.

¹ Полное собрание законов Российской империи. Т. 41. Книга чертежей и рисунков. СПб., 1839.

² Є.М.Пламєницька. Дослідження Кам’янець–Подільського замку. – Археологія, 1975, вип. 16, с.16.

Сатанів	22567	кін. XVIII– поч. XXст.		
–“–	22568	–“–		
Старокостянтинів	22607	1794 р.		
Степань			670	1-а пол. XIX ст.
Тульчин	22697	1823 р.	648	1821–1822 рр.
Умань	22708	1795 р.		
–“–	22709	поч. XIX ст.		
–“–	22711	1810 р.		
Устилуг			655	XIX ст.
Хотин	22754	1711 р.		
–“–	22755	1769 р.		
–“–	22757	1788 р.		
–“–	22759	1807 р.		
–“–	22760	поч. XIX ст.		
–“–	22761	1855 р.		
Ямпіль			625	кін. XVIII ст.
Янів			630	90-і рр. XVIII ст.

Серед документів фонду 428 знайдено декілька рідкісних, раніше не вивчених планів міст Східної Галичини, два з яких відносяться до Станіслава (Івано-Франківська), по одному – до Снятина і Львова. Плани міста Станіслава, точніше початкового укріплення з самобутнім обрисом бастионів та куртин, оточених невеликими передмістями, на основі побічних прикмет можуть бути датовані другою половиною ХУІІІ ст. Тоді ж був виконаний і план Снятина. Всі ці три плани складені російською мовою. Особливий інтерес становить креслення Станіслава (ф. 428, оп. 1, спр. 1348), на якому разом з планом зображена також фронтальна розгортка в'їзду до міста-фортеці з підйомним мостом попереду надбрамної башти, з облицьованими каменем укріпленнями, з виступаючими з-за валу фрагментами міських будов (кафедральний собор та садиба власника). Досить детальний рукописний “План королівського міста Лемберга” німецькою мовою також не має дати, проте за наявністю на плані бульвару, розпланованого на місці знесених міських укріплень, цей документ можна датувати приблизно серединою ХІХ ст.

Найбільш насиченою за складом і різноманітною за характером матеріалів, що відображають історію планування та забудови міст, є збірка планів та креслень Головного інженерного управління. Вона відрізняється від вищезгаданих фондів наявністю поряд з планами міст досить значного масиву креслень окремих будівель, як військового, так і цивільного призначення. Декілька гравюр Кам'янця-Подільського, виконаних на основі відомої ландкарти К.Томашевича, відносяться до кінця ХУІІІ ст. Документи, датовані ХУІІІ ст., ілюструють історію містобудування у Кам'янці-Подільському, Хотині, Меджибожі, Лабуні, Немирові, Брацлаві, Чуднові. Однак походження основної частини справ більш пізніє. Всі плани міст, виконані до 1830-х рр. – окомірні, за технікою виконання, як правило, – рукописні, прокреслені звичайно тушшю з тонуванням аквареллю. Плани міст, що виконані пізніше, здебільшого складені на основі інструментальної зйомки, іноді з показом рельєфу гашюрами чи горизонталями.

Картографічні матеріали дрібних масштабів у більшості випадків друковані.

За змістом усі справи збірки Головного інженерного управління можна поділити на такі групи: плани міст з околицями; плани міст та їх окремих частин, що відносяться переважно до військових об'єктів (фортеці, казарми, шпиталі, цейхгаузи і т. п.); графічні матеріали до окремих будівель різного функціонального призначення, що включають плани, фасади, розрізи; текстові описи. Справи з повними планами міст, що входять до складу цього фонду, відображені в таблиці 2.

Таблиця 2

Місто (містечко)	Номер опису	Номер справи	Датування документа
Боремель	4	7776	1834 р.
Брацлав		7871	1770 р.
		7873	
		7875	1834р.
Дубно	12	5267	1-а пол. XIX ст.
		5281	до 1871 р.
		5295	1872 р.
Житомир	17	6682	поч. XIX ст.
Кам'янець-Подільський		594	1672 р.
		595	
		596	
		597	1773 р.
		613	1797 р.
		620	1798 р.
		623	1799 р.
		627	
		632	1800 р.
		633	
		648	
	19	721	1810 р.
		702	1807 р.
		750	1835 р.
		757	1842 р.
Ковель		3196	поч. XIX ст
Кременець		4017	1846 р.
Лабунь	19	2	1769 р.
Ладижин	10	4688	1843 р.
Луцьк	19	1399	1807 р.
		1400	1-а пол. XIX ст.
		1401	1837 р.
		1406	1839 р.
		1422	1852 р.
		1518	1887 р.
Межибіж		2188	1769 р.
		2189	
	10	4732	1843 р.
		4733	1845 р.
Немирів	19	4347	1788 р.
Рівне	45	1250	1893 р.
		1291	1906 р.

Умань	10	1314	1911 р.
		4615	1843 р.
		4569	1852 р.
		4570	
		4589	1840 р.
Хотин	41	6318	1769 р.
		6319	
		6323	
		6324	
		6326	
		6327	
		6341	1775 р.
		6352	1812 р.
		6400	1818 р.
		6465	1826 р.
Чуднів	43	6489	1828 р.
		6494	1829 р.
		1861 /1	1769 р.

Серед них найбільш цінними є декілька справ з унікальними кресленнями. Це два рідкісні плани Брацлава, на яких нанесено лінії фортифікаційних укріплень, внутрішніх будов і частини передмість (спр. 7861, 7873), що їх датовано за описом 1770 р. Обидва плани близькі за змістом, але виконані в різних масштабах. Для аналізу історичного розвитку планування Кам'янця-Подільського важливими є всі справи ХУП-ХУШ ст., серед яких особливою ретельністю виконання і детальністю зображення відрізняються плани 1773 (спр. 597), 1797 (спр. 613), 1799 (спр. 627) років. Інформативними є плани Кам'янця-Подільського, датовані 1-ю половиною XIX ст. (спр. 633, 721, 757). Нові принципи фортифікації наприкінці ХУШ – на початку XIX ст. відображено на проектних планах Кам'янця-Подільського (спр. 648) та Луцька (спр. 1399), що залишились нереалізованими. Ряд рукописних планів та видів Хотина – важливого тогочасного воєнно-стратегічного осередку – дають досить повне уявлення про особливості еволюції його планування та забудови у ХУШ-XIX ст.

Особливу групу документів у збірці Головного інженерного управління складають генеральні плани ліквідованих католицьких та уніатських монастирів, інколи доповнені кресленнями споруд. Виконані у 1830-1860 рр. у зв'язку з передачею їх приміщень до воєнного відомства, плани є цінним джерелом для вивчення історії культової архітектури. Серед них є колишні монастирі: сестер-жалібниць у Житомирі (оп. 12, спр. 6691), тринітарський у Берестечку (оп. 3, спр. 5755), бернардинський у Варковичах (оп. 5, спр. 10944), єзуїтський у Вінниці з планами, фасадами та розрізами основних споруд (оп. 8, спр. 1402-1409, виконавець – архітектор Мельников), піарів у Дубровиці (оп. 12, спр. 5088), василіанський у Жидичині (оп. 12, спр. 6678), домініканський у Козині (оп. 17, спр. 3322), францисканський у Корці (оп. 17, спр. 3524), бернардинський у Кустині (оп. 17, спр. 4630), василіанський в Умані з окремими кресленнями церкви та корпусу келій (оп. 10, спр. 4590-4592), домініканський у Чорнобилі (оп. 43, спр. 1626),

бернардинський у Чуднові (оп. 43, спр. 1861). Приміщення скасованих монастирів у Луцьку – бернардинського (оп. 19, спр. 1423, 1424), тринітарського (оп. 19, спр. 1428, 1429), боніфратрського (оп. 19, спр. 1434), домініканського (оп. 19, спр. 1449) також були передані до воєнного відомства.

Численні архітектурні матеріали, пов'язані з окремими будівлями Кам'янця–Подільського, зібрані у ф. 349 (більш як 200 справ). Це, здебільшого, обмірні креслення, виконані з метою інвентаризації, перебудови та пристосування раніше зведених будинків для нових, перш за все військових, потреб. Широко репрезентовані креслення старої і особливо нової частини замку; міських укріплень, мостів, військових казарм, складів, порохових льохів тощо. Набільш ранні з них датовані 1798 р. Декілька справ включають креслення культових будов та міщанських помешкань у старій частині міста.

Серед детальних планів та фасадів відображені також деякі будови у Хотині (замок, фортечні брами, мости, мечеть, господарські будівлі, цейхаузи та ін.). Обмірні креслення замку, датовані 1769 р. (оп. 41, спр. 6335, 6338) та два аркуші проектних матеріалів (оп. 41, спр. 6498, 6499) з планами, фасадами та розрізами хотинської соборної церкви Олександра Невського, збудованої у 1830–1833 рр., майстерно виконані відомим петербурзьким архітектором Штаубертом та інженером Михайловим.

Серія графічних документів, що відображають замок у Межибожі, була виконана під час його пристосування для полкового штабу та розміщення тут так званих “царських покоїв” на випадок приїзду імператора. Привертають увагу чотири кольорові фасади замку (оп. 10, спр. 4735, 4736), старанно виконані архітектором Фарафонтєвим в акварельній техніці, певно для подальшої реконструкції.

У фонді Головного інженерного управління зберігаються також декілька графічних документів щодо одного з найчудовіших садово–паркових ансамблів в Україні – парку Софіївки (Царициного саду) в Умані. Перш за все, це декілька генпланів, датованих 1840, 1848, 1854 рр. (спр. 4587, 4639, 4580), що відображають проведені тут будівельні роботи. Незаперечну цінність мають раніше невідомі дослідникам оригінальні авторські креслення – фасад та план кам'яного павільйону (спр. 463), що належать відомому петербурзькому архітектору Штакеншнайдеру. Йому ж належать “фасад і план передбачених до устрою залізної решітки з баштами в давньо–грецькому стилі при в'їзді в Царин сад . . .” (спр. 4637). Проект кам'яної церкви в Умані, виконаний архітектором Фарафонтєвим, також знаходиться в цьому фонді (спр. 4616).

Практично всі нечисленні текстові матеріали з історії міст Правобережної України, що зберігаються в архіві у вигляді окремих справ, відклались у результаті діяльності російської військової адміністрації та її штабних підрозділів, які відали збиранням інформації про можливі театри воєнних дій та місця розквартирування військ. У складі фондів ВУА та ф. 349 є статистичні описи Волинської, Київської, Подільської губерній, огляди маєтків, люстрація Летичівського староства, історичні нариси міст

та інші документи. Цінна інформація міститься у справах про підсумки оглядів укріплень Луцька, Кам'янця-Подільського, проведених генералами Сухтеленом, Ферстером, Трузсоном та іншими військовослужбовцями російської армії. Викликають інтерес рукописні "Матеріали для систематичного опису Хотинської фортеці" (ф. 349, оп. 2, спр. 115), що охоплюють у хронологічній послідовності відрізок часу від XII ст. до 1864 р. Привертають увагу також фактографічні матеріали колекції Воєнно-ученого архіву – "Статистичні, економічні, етнографічні та воєннотопографічні відомості про територію колишньої Російської імперії" (ф. 414) з документами 30–40-х рр. минулого століття, серед яких є дані по Україні.

Багато документів Воєнно-історичного архіву в різні роки неодноразово було використано дослідниками для наукових, проектно-реставраційних, краєзнавчих цілей. Деякі з цих документів було опубліковано. Однак, як показало знайомство *de visu* з документами з історії планування та архітектури міст Правобережної України, значна їх частина – особливо тих, що датуються XIX ст. – залишається маловивченою, відкриваючи тим самим нові перспективи наукового пошуку. Особливим завданням в цьому плані є активне використання згаданих матеріалів при підготовці Зводу пам'яток історії та культури України, в якому одне з чільних місць відводиться пам'яткам архітектури та містобудування.

П.А.РИЧКОВ,
кандидат архітектури

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

ВІДЗНАКИ УНР *

№ 4

Закон УНР про встановлення відзнаки «Залізний Хрест»,
ухвалений Радою Народних Міністрів

Травень 1920 р.**

*Закон
про встановлення відзнаки «Залізного Хреста»*

1. Доданий до цього статут відзнаки «Залізного Хреста» за похід і бої з 6 грудня 1919 року по 6 травня 1920 року - ухвалити.
2. Закону цьому надати зворотню силу з дня 19 жовтня 1920 року і до його оголошення ввести в чинність через посланців.

Військовий міністр

ЦДАВО України, оп.2, спр.31, арк. 138. Копія.

** Датовано за змістом.

№ 5

Проект статуту відзнаки «Залізного Хреста»

1920 р.

Статут відзнаки «Залізного Хреста» за похід і бої
з 6 грудня 1919 року по 6 травня 1920 року

I. Загальні положення

1. Відзнака Залізного Хреста встановлюється для того, щоб зберегти в пам'яті нащадків згадку про славетний бойовий похід в запілля ворога Української Армії в період з 6 грудня 1919 року й по 6 травня 1920 року.
2. Відзнака Залізного Хреста мусить бути для всіх однакова.
3. Сестри-жалібниці, фершалиці й інші особи-жінки медичного персоналу отримують жетон (такий же хрест, але зменшений в три рази, який носить в розетці жовто-блакитного кольору), жетон дає права й привілеї такі-ж, як і відзнака Залізного Хреста.
4. Відзнака Хреста й жетон носить на грудях, з лівого боку.
5. На кожній відзнаці й жетоні (окремо) черга.

II. Порядок нагороди

1. Відзнака дається по затвердженню Радою Залізного Хреста:
 - а) всім бравшим участь в поході з 6 грудня 1919 року по 6 грудня* 1920 року, які не заплямували козацької честі ганебними вчинками й зараз знаходяться в частинах;
 - б) особом, що залишились під час походу по пораненню або хворості;
 - в) забитим в боях або помершим від ран чи хвороби.

* Закінчення. Початок див. у № 1-3 за 1992 р. Публікацію підготував С.П.Соловей.

2. Рада скликається із представників від частин, приймалих участь в поході, старшин та козаків по одному від полку, по обранню учасників походу. Ради для козаків збираються при дивізіях, а для старшин - при штабі армії.

3. Права ношення відзнаки, а також і привілеїв, зазначених в статуті, позбавляються ті особи, що утратили всілякі права й привілеї по суду цивільному чи військовому.

4. Особи, що мають Залізний Хрест, повинні стежити за тим, щоб жоден лицар цього хреста не заплямував козацької честі. Кожен лицар, що зробив ганебний вчинок, притягується до відповідальності Радою по заяві хоч би одного лицаря.

5. Прізвища та імена ушанованих Радою до нагороди відзнакою Залізного Хреста Командуючий армією оголошує в наказі по армії і спис нагороджених представляє Головному Отаману на затвердження та оголошення в наказі війську.

III. Права й привілеї нагороджених відзнакою Залізного Хреста

1. Всі військово-служачі, які мають відзнаку Залізного Хреста, іменуються «Лицарями Залізного Хреста».

2. Хрест носить усе час, як на військовім, так і на цивільнім убранні.

3. Залізний Хрест дає право носити військове убрання тієї частини, в якій лицар брав участь в поході й по виході з військової служби.

4. Лицарі Залізного Хресту користуються один раз правом скорочення терміну на вислугу в наступному рангу на одну третину.

5. Залізний Хрест дає право й перевагу при одержанні посад перед особами одного з ними рангу при всіх інших однакових умовах.

6. Лицарі Залізного Хреста одержують у відставці додаткову пенсію в 10% по останній посаді.

7. Залізний Хрест скорочує термін на вислугу пенсії на 1 рік.

8. Лицар Залізного Хреста з отриманням права на хрест одержує одноразову грошову допомогу в розмірі основного оклада по останній посаді.

9. Лицарі Залізного Хреста одержують в першу чергу земельний наділ в місці по його бажанню і в порозумінню з Міністерством Земельних Справ.

10. Лицарі Залізного Хреста лікуються у всіх державних, громадських і військових лікарнях державним коштом.

11. Лицарі Залізного Хреста лікуються в закордонних лікарнях на державний кошт, коли то буде визнано необхідним лікарською комісією.

12. Залізний Хрест дає право лицарю вступити до різних шкіл на державний кошт.

13. Діти лицарів відзнаки навчаються у всіх державних школах, як в низчих, середніх, так і вищих за державний кошт.

14. Брати й сестри лицаря навчаються у всіх державних школах, коли вони на утриманні брата, на державний кошт.

15. Дружини лицарів, після смерті чоловіків, одержують пенсію в розмірі, які отримували померші чоловіки, або яка їм належала б на протязі одного року, після чого одержують пенсію на загальних підставах.

16. Діти лицарів Залізного Хреста до повноліття після смерті батька й матері одержують пенсію, яка належала б їх батькові - на протязі одного року, після чого одержують пенсію на загальних підставах.

17. Неповнолітні брати й сестри помершого лицаря Залізного Хреста, коли він нежонатий або бездітний удовець, які були на його утриманню, одержують пенсію в розмірі, яка належала б йому, на протязі одного року, а далі - на загальних підставах.

18. Батьки лицарів Залізного Хреста, коли вони були на утриманні нежонатого або бездітного помершого сина, одержують пенсію, яка належала б помершому сину, на протязі одного року, а далі - на загальних підставах.

19. Сім'я забитого чи помершого під час походу лицаря Залізного Хреста, коли він не отримав одноразової допомоги по цьому Хресту, згідно з § 8, одержують одноразову грошову допомогу в розмірі, в якому належала б небіжчику.

20. Вдова, неповнолітні дочки й сестри утрачують право на пенсію по Залізному Хресту по вступі в шлюб.

21. Дружина й до повноліття діти лицарів Залізного Хреста лікуються на державний кошт в громадських та державних лікарнях.
22. Батьки лицарів Залізного Хреста, коли вони на його утриманні, лікуються у всіх державних та громадських лікарнях на державний кошт.
23. Брати й сестри лицарів Залізного Хреста, коли вони на його утриманні, лікуються на державний кошт в громадських та державних лікарнях - до повноліття.
24. Вдова, неповнолітні дочки й сестри по вступі в шлюб утрачують право на лікування на державний кошт.
25. Похорон лицарів Залізного Хреста відбувається з військовою пошаною, хоч би перед смертю вони служили й на цивільній службі, або були в відставці.
26. При одержанні права ношення Хреста - одержується одночасово грамота й статут, за знання якого відповідає лицарь.
27. Військове свято відзнаки Залізного Хреста встановлюється щорічно 6-го грудня.

Опис відзнаки «Залізного Хреста»

Залізний Хрест сталевий, чорно-вороний, чотириохконечний простий з рівними кінцями, окрайки вузьеньки жовтого металю. На середохресті чотирикутна золота зоря, в осередку якої на блакитному полі герб старинний український золотий. До верхнього закінчення хреста приметоване кільце, в яке протягнуто дві булави жовтого металю, косим хрестом складені: кільце ланкою сполучається з биндою. Розмір хреста: довжина і ширина хреста від одного кінця до протилежного 4,1 сант; розмір герба: 0,35 сант, довжина по середньому держаку 0,5 сант, довжина булави 3,0 сант. На другій стороні хреста мають написи, як зазначено на малюнку: 6/XI 19», «За волю України», «6/XII 20». Відзнака Залізного Хреста носить на шовковій бинді (муаре) жовто-блакитній, з трьох смужок жовтих і трьох блакитних. Ширина бинди 3 сант. Хрест носить на грудях лівіше від ордена Визволення другого ступеня.

Положення про печатку «Залізного Хреста»

1. Печатка кругла, впоперек має 3,5 сант. По середині має герб У.Н.Р., а навколо українським шрифтом напис «Печатка Залізного Хреста У.Н.Р.»
2. Печатка переходується у секретаря Ради, обраного з числа членів Ради.

Військовий міністр

Там же, спр.51, арк.139-142. Коніа.

* Так у документі.

№ 6

Проект закону УНР про ювілейну відзнаку «Золотий тризуб»

28 грудня 1922 р.

Особ.Канц. Р.Н.М.
Одерж. 28/XII 22 р.
ч. 469

Закон

*про ювілейну відзнаку «Золотий тризуб» в пам'ять п'ятиріччя
проголошення самостійної України*

І. Для ознаменування п'ятої річниці з дня, як Українська Центральна Рада в Четвертому Універсалі проголосила незалежність Української Народної Республіки, встановити ювілейну відзнаку «Золотий тризуб» по опису і малюнку до цього доданому.

ІІ. Право носити відзнаку «Золотий тризуб» надається усім громадянам Української Народної Республіки, що чинною участю своєю в армії українській, постійній чи повстанчій,

на уладах цивільних чи в службі та діяльності громадській, релігійній або культурній прислужилися краю в справі відродження Незалежної Сувереної Української Держави, та на обороні її незалежності по всяк час непохитно стояли і працю свою на користь і міць її покладали.

III. Право на ношення відзнаки «Золотий тризуб» стверджує іменною грамотою Голова Директорії Головний Отаман Війська та Фльоти УНР, видаючи таку грамоту кожній особі, що за силою арт. другого це право набула.

IV. Внесення про надання права громадянам українським носити відзнаку «Золотий тризуб» подають на увагу Голові Директорії Міністри з урядів своїх, а також національні, наукові, релігійні чи громадські організації з засвідченням обставин, що право громадян на ношення відзнаки стверджують.

V. Відзнаку «Золотий тризуб» носить на грудях, з лівого боку, після усіх українських і перед всіма чужоземними орденськими знаками.

VI. Підготовчі заходи та діловодство по виготовленню ювілейних відзнак, а також видання грамот та самих відзнак покладається на Канцелярію Директорії.

VII. Кошти на переведення в життя цієї постанови асигнуються в розпорядження Керуючого Справами Директорії через окрему постанову в загальному порядку.

Там же, спр. 540, арк.56. Копія.

* Дата вхідного документа.

№ 7

Протокол засідання Ради Народних Міністрів УНР із законопроектом про відзначення пам'яті С.В.Петлюри

1926 р.

Журнал

Засідання Ради Народних Міністрів

Ч.

Місце осідку Уряду

Слухали:

Поданий в доповіді Військового
Міністра законопроект про відзнаку
пам'яті Симона Петлюри, Голови
Директорії Головного Отamana Військ
Української Народної Республіки

Постановили:

Законопроект ухвалити

Голова Ради Міністрів:

Міністри:

В.об.Державного секретаря на той час:

Там же, спр. 545, арк.6. Копія.

№ 8

Закон УНР про відзначення пам'яті С.В.Петлюри

1926 p.*

Іменем Української Народної Республіки

Затверджую

Серпня дня

POKY

Посвідчую

ЗАСТУПНИК ГОЛОВИ ДИРЕКТОРІЇ

В.об. ДЕРЖАВНОГО СЕКРЕТАРЯ на той час

Рада Народних Міністрів УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

ЗАКОН

про відзначення пам'яті СИМОНА ПЕТЛЮРИ, Голови Директорії
Головного Отамана Війська Української Народної Республіки

Арт. 1. Для вшанування на віки вічні пам'яті Великого Вождя Українського Народу в його неупинній боротьбі за свою Державність, СИМОНА ПЕТЛЮРИ, Голови Директорії, Головного Отамана Військ Української Народної Республіки, встановити відзнаку - перстень, згідно з описом у додатку.

Арт. 2. Перстень-відзнака надається всім особам, що під керівництвом СИМОНА ПЕТЛЮРИ, яко Голови Директорії Головного Отамана Військ Української Народної Республіки, себ то за час від 18.XI.1918 року до 25 травня 1926 року, брали участь в визвольній боротьбі Українського Народу чи то в організаціях військових, чи в установах і урядах цивільних.

Арт. 3. Закон цей входить в життя з днем проголошення.

Голова Ради Міністрів

Міністри:

В.об.Державного секретаря на той час:

Там же, арк. 4. Копія.

* Датується за змістом.

№ 9

Протокол засідання Ради Народних Міністрів УНР про виключне право виготовлення
відзнаки на пам'ять С.В.Петлюри

1926 p.

Журнал

Засідання Ради Народних Міністрів з дня

4.

Місце осідки Уряду

Присутні:

Початок засідання о 5 год. вечора

Кінець

« 6 »

Слухали:

Постановили:

Подання Головної Управи Товариства імени С.Петлюри про надання Т-ву виключного права виробу перстня-відзнаки на пам'ять С.Петлюри

Надати Т-ву імені С.Петлюри виключне право виготовлення перстня-відзнаки, встановленого законом з
дня року

Голова Ради Міністрів:

Міністри:

В.об.Державного секретаря на той час:

Там же, арк. 5. Копія.

ДОКУМЕНТ БЕЗ КОМЕНТАРЯ

ПЛАТФОРМА УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

Червень 1944 р.*

I.

1. Український національно-визвольний рух, створення Самостійної Української Держави та боротьба за її закріплення в 1917–1921 рр. поглибили національну свідомість і посилили політичну активність українських народних мас.

Упадок української держави внаслідок чужого завоювання, умовленого недостатнім внутрішнім об'єднанням українських національних сил, polegшиw чужинцям запанувати на Україні. Це панування позначилось небувалим гнітом, масовим грабіжництвом українського народу, поверненням селянства і робітництва в справжнє кріпацтво разом з нещадною експлуатацією і винищенням мільйонів мас голодом і терором. Це страшне і криваве лихоліття продовж 25-ти років навчило українські народні маси, що ніякий чужий політичний та соціальний устрій не піде їм на користь, і що тільки власна національна суверенна держава є єдиною передумовою і запорукою нормального життя і розвитку нації та її культури, матеріального і духовного добробуту народних мас.

2. Сучасна війна між двома тотальними силами, московсько-більшовицьким та німецько-гітлерівським імперіялізмами, ведеться за оволодіння в першу чергу українських земель, як вихідних позицій до панування в східній і навіть у всій Європі. Обидві ці сили – непримиренні вороги ідеї української державності. Вони стоять на позиціях тотальної, колоніальної експлуатації українських земель та їх населення. Вириваючи з рук українського народу всі матеріальні і господарські засоби країни, зводять його на становище темних рабів. Для цієї мети вони нещадно винищують національні українські сили, нищать національну культуру і національну свідомість у масах, колонізують край чужим населенням, а українське населення масово вигублюють, або вивозять за межі України.

3. Проте ця війна виснажує також наших ворогів і провадить їх до соціального і політичного розкладу. Це створює сприятливі умовини для визвольних прагнень поневолених народів та polegшить їм остаточну перемогу.

4. Зважаючи на це, необхідно:

а) у вирі сучасної тотальної війни оборонити український народ та його провідні кадри перед фізичним знищенням,

* Так у документі.

б) повести його до боротьби за своє визволення і власну суверенну державу.

Для здійснення цих завдань потрібний єдиний всеукраїнський національний фронт, організований на основі об'єднання всіх діючих національних українських сил, які прагнуть до української суверенної держави.

Тому за ініціативою Української Повстанчої Армії (УПА), що утворилася в процесі збройної боротьби українського народу проти грабунків і насильств окупантів над мирним українським населенням, організувався з представників усіх українських земель та українських політичних середовищ всеукраїнський провідний центр під назвою –

УКРАЇНСКА ГОЛОВНА ВИЗВОЛЬНА РАДА (УГВР).

II. Цілі і завдання УГВР

1. Об'єднати і координувати дії всіх самостійницько-визвольних сил українського народу на всіх землях України та поза ними для національно-визвольної боротьби проти всіх ворогів українського народу, зокрема проти московсько-більшовицького та німецько-гітлерівського імперіялізмів, за створення Української Самостійної Соборної Держави (УССД).

2. Визначати ідейно-програмові напрямні визвольної боротьби українського народу.

3. Керувати всією національно-визвольною боротьбою українського народу, аж до здобуття державної незалежності і створення органів незалежної державної влади на Україні.

4. Репрезентувати, як верховний всеукраїнський центр, сучасну політичну боротьбу українського народу в краю і за кордоном.

5. Створити перший український державний уряд та скликати перше українське всенародне представництво.

III. Основні ідейно-програмові принципи

Збереження життя нації, національної єдності і культури – перша і найвища ціль усього здорового національного організму.

Національна суверенна держава є головною запорукою збереження життя і нормального розвитку нації та добробуту її громадян.

Тому українська нація в цей час повинна віддати всі свої сили на здобуття і закріплення власної держави.

Всі політично активні українські чинники повинні сконсолідуватися в боротьбі за самостійну українську державу, усунувши всякі суперечні питання соціально-політичного порядку, які без здобуття власної держави не мають під собою реального ґрунту.

Боротьба за національну самостійну державу може бути успішна тільки при умові, що вона буде провадитися незалежно від політичних впливів сторонніх сил.

На тій же підставі УГВР визнає такі принципи своєї діяльності:

1. УГВР прагне до відбудови Української Самостійної Соборної Держави на всіх землях українського народу засобами революційної боротьби проти всіх ворогів державної самостійності українського народу,

зокрема проти більшовицьких і німецьких окупантів, та в співпраці з усіма прихильниками такої самостійності.

2. УГВР твориться на принципі повної політичної незалежності своїх прагнень від впливів сторонніх ненаціональних сил і чинників.

3. УГВР об'єднує всі українські політично-провідні елементи, незалежно від їх ідейного світогляду та політично-групової приналежності, що стоять на ґрунті політичної суверенності української держави та політичної незалежності українських визвольних прагнень.

4. УГВР приймає для об'єднання національно-визвольних українських сил у боротьбі за УССД таку політично-соціальну платформу:

а) Забезпечення народно-демократичного способу визначення політичного устрою в українській державі шляхом загального народного представництва.

б) Забезпечення свободи думки, світогляду і віри.

в) Забезпечення розвитку української національної культури.

г) Забезпечення справедливого соціального ладу в українській державі без класового визиску і гноблення.

д) Забезпечення справжньої законності в українській державі, рівності всіх громадян перед законом.

е) Забезпечення громадянських прав усім національним меншостям на Україні.

є) Забезпечення права рівних спроможностей на освіту для всіх громадян.

ж) Забезпечення вільної ініціативи у трудовій господарській діяльності для всіх громадян, регульованої вимогами і потребами цілості нації.

з) Забезпечення вільної форми трудового землекористування з визначенням мінімальних і максимальних розмірів для індивідуального землекористування.

и) Усуспільнення основних природних багатств України: землі, лісів, вод і підземних скарбів, з передачею вільних земель у постійне користування трудових хліборобських господарств.

й) Удержавлення важкої індустрії і важкого транспорту, передача кооперативним об'єднанням легкої і харчової індустрії, право широкого, вільного кооперування дрібних продуцентів.

і) Забезпечення вільної торгівлі в нормованих законодавством межах.

к) Забезпечення вільного розвитку ремесла та права на творення індивідуальних ремісничих майстерень і підприємств.

л) Забезпечення права на вільну працю для фізичних та розумових працівників і забезпечення охорони інтересів селянства та робітництва соціальним законодавством.

5. УГВР провадитиме свою боротьбу за УССД в союзі зі всіма поневоленими народами Європи і Азії, які борються за своє визволення і визнають право України на політичну незалежність.

6. УГВР прагне до порозуміння і до мирного співжиття з усіма сусідами України на принципі взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу.

НДБ ЦДА України.

ДО ПОРТРЕТІВ ІСТОРИКІВ МИНУЛОГО

ІСТОРИК ТРАГІЧНОЇ ДОЛІ (Академік Михайло Єлисейович Слабченко)

Ім'я трагічної долі українського історика і правника, академіка ВУАН М.Є.Слабченка ще й донині повито серпанком таємничості і забуття, хоча й відбулася офіційна реабілітація вченого, засудженого й зневаженого по вигаданій від початку і до кінця в кабінетах ЦК КП(б)У справі "Спілки визволення України" (СВУ). З 1930 року про нього не писали в жодній радянській енциклопедії чи виданні з історії Академії наук УРСР, ніби не було ніколи ні його, ні численних праць, написаних ним. Лише діаспора вряди-годи згадувала про М.Є.Слабченка в своїх виданнях. Маю на увазі перш за все статті О.Оглобліна в "Енциклопедії українознавства" (т.8, 1976, с.2876-2877) та Богдана Винара в "Українському історичному" (Академік Михайло Слабченко: матеріали до біографії та бібліографії. – №3–4 (75–76); 1(77), 1982–1983, с.19-35). Великою цінністю відзначаються також спогади про вченого Наталі Полонської-Василенко, написані спочатку до 30-річчя процесу СВУ ("Український самостійник", №4 (426), 1960, с.29–35), і передруковані згодом у збірнику "Спілка визволення України і Спілка Української молоді. Спогади, документи і матеріали про діяльність" (№2, Нью-Йорк, СВУ, 1964, с.125-130); вони мають місце також в її ґрунтовнішому дослідженні: "Українська Академія наук. Нарис історії" – т.1, 1918–1930 (Мюнхен, Інститут для вивчення історії та культури СРСР, 1965), та в статті "Історична наука на Україні за советської доби та доля істориків. – Збірник на пошану українських учених, знищених більшовицькою Москвою" (Записки наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка, Праці історично-філософської секції. Т.173, Париж, 1962).

На щастя, збереглися архівні матеріали, за допомогою яких можна більш-менш повно реставрувати життєву силуетку вченого¹. Перш за все, це документи Державного архіву Одеської області, котрі висвітлюють біографію академіка до 1930 року. До них належать: фонд 45 (Імператорський Новоросійський університет), опис 5, спр.12121 (справа студента М.Є.Слабченка), арк. 1-44; фонд Р-1593 (Одеський Інститут народної освіти), опис 1, спр. 308 (справа штатного професора І групи М.Є.Слабченка), арк.1-48; фонд Р-1593, опис 1, спр.4241 (справа студента Т.М.Слабченка), арк 1-7; фонд Р-39 (архів уповноваженого Укрголовнауки по Одесі, 1923–1930 рр.), опис 1, спр.49 (звіти і протоколи Одеської філії Харківської науково-дослідчої катедри історії культури, 1927), арк.1-26, а також листи вченого до І.А.Линниченка (ф.153, спр.650, арк.1-21).

¹ Питання оцінки та дослідження багатогранної наукової творчості вченого – окрема, велика тема, до якої ми ще звернемося наступного разу. – В.З.

Окрім того, велику допомогу у вивченні життя історика подає його епістолярна спадщина, розпорошена по кількох архівосховищах. Значна її частина зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського АН України. Маю на увазі листи Михайла Єлисейовича до Д.І.Багалія, М.П.Василенка та А.Ю.Кримського (ф.І), А.В.Ніковського (ф.226), С.О.Єфремова, М.М.Могилянського (ф. X) та ін. Кілька листів до М.Ф.Сумцова (ф.2052, оп.1, спр.2079–2081) та М.С.Грушевського (ф.1235, оп.1, спр.752) знаходяться у Центральному державному

М.Є.Слабченко – студент юридичного факультету Новоросійського (Одеського) університету. 1909 р. Держархів Одеської області, ф.45, оп.5, спр. 12121. Публікується вперше.

історичному архіві України у м.Києві. Дуже цікавими є й листи академіка М.Слабченка до Д.І.Яворницького (Дніпропетровський історичний музей, відділ фондів, ф.10, кн. 84006–84015, арх.19632–19641), більшість яких написано з тюремної камери ДПУ на Холодній Горі у Харкові. І, нарешті, певний інтерес становить “Щоденник” (1927 р.) ученого та “Мій життєпис” зі слідчої справи М.Слабченка по СВУ, передані восени 1990 року УКДБ УРСР до президії Академії наук і здані на зберігання у відділ архівних фондів (ВАФ) ЦНБ. За допомогою всіх вищеназваних архівних матеріалів, окремих публікацій та свідчень знайомих та родичів історика, яких вдалося розшукати автору статті, стало можливим відновити непростий життєпис цікавої людини, непересічного вченого, палкого українського патріота.

Метрична книга церкви Пресвятої Богородиці в Слобідці Романівці

Одеського повіту Херсонської губернії під числом 134 свідчить, що народився Михайло в родині міщанина Єлисея Івановича та Катерини Максимівни Слабченків на Нерубайських хуторах під Одесою 9 липня 1882 року². Батько майбутнього академіка походив із запорожців, які “втекли під турка” після руйнації Нової Січі, і разом зі своєю дружиною працював каменярем у каменоломнях англійського підприємця Г.Ібрі, а також у місцевих власників – Алексєєва та Гандельмана³.

Жила багаточисельна родина тяжко, із злиднів не вилазила, бідувала. Заробляв тато небагато – до 10 карбованців на тиждень. У той час лише на його власну їжу, що складалася з пісного борщу, черствого поживлого хліба, кількох чарок-“чепурх” горілки та пів-фунта знаменитої серед

² Держархів Одеської області, ф.45, оп. 5, спр. 12121, арк. 7, 7 зв., 45.

³ Там, же, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 308, арк. 2, 11–12, 19, 21.

каменярів безсмертної “італійської” ковбаси, яку не можна було пом’якшити і за допомогою бікфордового гноту, – ішло більше карбованця на день⁴. Майна у Михайлових батьків не було ніякого, окрім хати на Нерубайських Хуторах, яку невдовзі було продано за борги.

Бідність змусила Єлисея Івановича залучити Михайла з ранніх літ до праці на каменярні: в п’ять років поганяти коня біля “барабану”, у вісім точити пилки і різати каміння на штуки, а з дев’яти – допомагати биндюжнику вантажити і розвозити каміння замовникам. Єлисей Іванович був письменною людиною, і перші уроки грамоти син дістав від нього⁵.

М.Є.Слабченко з учнями. 1-й ряд, зліва направо: М.Єлізарова, К.Єфімова; 2-й ряд: П.Сікиринський, М.Є.Слабченко, Т.М.Слабченко; 3-й ряд: С.Марлінський, О.Варнеке, І.Бровер. 30 жовтня 1926 р.

У дев’ять років тато відвів Михайла на Криву Балку до початкової школи, котру довелося закінчувати вже в Слобідці Романівці, куди переселилась родина. Навчався обдарований хлопчина добре і за рік скінчив науку з відзнакою. Щоб навчатися далі – потрібні були гроші. І допоки батько клопотався перед начальниками та підприємцем, Михайло працював на каруселях, веселив людей у “балаганах” і вже мріяв стати циркачем та мандрувати по світу. Але турботи тата не пішли намарне: за казенний кошт сина прийняли до Одеського духовного училища, а потім до Одеської духовної семінарії. Проте, підліток, хоча і навчався добре, поводився дуже кепсько: бився з семінаристами й однолітками, курив, ухилявся від служби у церкві. А на третім курсі почав писати в’їдливі епіграми на викладачів, малювати карикатури і підбивати товаришів до “бунту”, що стало причиною

⁴ М.Є.Слабченко. Одеські каменярні в 80–90-х роках XIX ст. – Записки Одеського наукового при УАН товариства. Серія соціально-історична. Вип.4. Одеса, 1929, с.34-35.

⁵ Держархів Одеської області, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 308, арк. 2, 11–12; Відділ архівних фондів ЦНБ АН України, “Мій життєпис” М.Є.Слабченка, арк. 44 зв.

його виключення з семінарії з балом чотири з поведінки, який не давав можливості вчитися десь інде⁶.

Після такої життєвої катастрофи, вигнаний з дому батьком, де Михайло тільки не працював! І вантажником у порту на Гарбузовій Гавані, і в ливарних майстернях, у пароплавній пральні, палітурником. Голодуючи, не в змозі пережити тяжкі поневіряння, кілька разів намагався вкоротити собі віку.

Та молодість, юність брали своє. І працюючи, і бідуючи Михайло Слабченко не припиняє самоосвіти: в червні 1903 року складає екстерном екзамени на атестат зрілості в III Одеській гімназії, а в серпні стає студентом історико-філологічного факультету Новоросійського (Одеського) університету. Десь у цей час він одружився з простою дівчиною-наймичкою Людмилою Іванівною, а 23 квітня 1904 року в студента-першокурсника народився син Тарас⁶. Додалися нові турботи, нові витрати, окрім піклування про родину батька, який на той час уже помер. Не маючи грошей, щоб заплатити за лекції, Михайло пропустив термін оплати і весною 1904 р. був виключений з числа студентів. Восени йому вдалося поновитися на факультеті, а через рік перевестись на перший курс юридичного⁸.

Навчаючись, Михайло постійно займається самоосвітою, працює в архівах, бібліотеках. На наукове спрямування дослідницької діяльності майбутнього вченого істотно вплинув професор-історик, член-кор. Російської АН Іван Андрійович Линниченко (1857–1926) – учень Володимира Антоновича. Завдяки йому Михайло Слабченко ще на першому курсі за роботу “Селянське питання в законодавчій комісії Катерини II” дістав срібну медаль, а на третьому курсі написав дослідження “Малорусский полк в административном отношении. Историко-юридический очерк”, яке було удостоєне золотої медалі і надруковане як монографія (Одеса, 1909). Михайло Єлисейович бере участь в діяльності “Одесского общества истории и древностей”, бібліографічного та історико-філологічного наукових товариств, зав’язує епістолярні наукові контакти з Миколою Сумцовим (Харків)⁹ та Михайлом Грушевським (Львів). За допомогою М.Ф.Сумцова Слабченку вдається надрукувати у Харкові кілька розвідок, зокрема “До історії відношень між П.О. Кулішем і Т.Г.Шевченком” та “Д.П.Миллер – как историк украинского права”.

На студентські роки припадає і початок активної участі М.Слабченка в українському громадському та національно-визвольному русі. З 1903 року він – член української студентської громади, від її імені виступає доповідачем на вічах, складає доповідну записку адміністрації університету про відкриття чотирьох українських кафедр. У 1904 році організовує і веде одеську групу Революційної Української партії, завідує її підпільною друкарнею, а через рік стає членом УСДРП. З організацією 1906 року в

⁶ Держархів Одеської області, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 308, арк. 2–5, 11–12, 19, 21; Відділ архівних фондів ЦНБ АН України, “Мій життєпис”, арк. 39–46.

⁷ Держархів Одеської області, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 4251, арк. 2–3.

⁸ Там же, ф. 45, оп. 5, спр. 12121, арк. 1–6, 32–42.

⁹ ЦДАК України, ф. 2052, оп. 1, спр. 1079–1081.

Одесі “Просвіти” Слабченко читає в ній лекції з історії України, допомагає А.Ніковському, І.Липі, М.Комарову в підборі бібліотеки, випуску газети¹⁰. В 1905–1906 рр., за участь у студентських страйках, барикадних боях та маніфестаціях Михайла кілька разів заарештовують жандарми і встановлюють за ним нагляд, як за активним учасником “местного мазепинского движения”¹¹.

Після закінчення університету молодому вченому не надали грошового утримання для підготовки професорського звання. Його численна родина переживала фінансову скруту. Слабченку довелося піти працювати спочатку до приватної гімназії Коврига (звідки він був звільнений як політично неблагонадійний), а згодом – співробітником редакції “Южно-Русского мелиоративного бюллетеня” та “Одесского листка”, коректором, телеграфістом¹². Нарешті після тривалих клопотань І.А.Линниченка Михайло Слабченко дістав грошове утримання від університету і був відряджений влітку 1911 року за кордон – у Францію, в Париж для поглиблення знань і студій західно-європейської методології історичних досліджень¹³.

Через рік, у серпні 1912 року Слабченка було достроково повернуто в Росію і мобілізовано до війська відбувати солдатчину. Забритий до 60-го Замостського полку, він скінчив школу прапорщиків, в 1913 році демобілізувався. Звільнившись у запас, займався приватними лекціями, працював у бібліотеках та книгарнях, друкував статті в “Известиях Одесского библиографического общества”, “Военно-историческом вестнике”, “Записках наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка”, видав “Опыты по истории права Малороссии” (Одеса, 1911), “Протоколы отпускных писем за гетмана Апостола” та “Дияриуш Генеральной войсковой канцелярии” (Одеса, 1913).

З оголошенням у серпні 1914 року війни з Німеччиною та її союзниками Михайла Єлисейовича мобілізували на фронт до 166 Рівненського полку, в якому він займав посади пів-ротного, начальника команди для зв'язку, ротного та батальйонного командира. Брав участь у 37 великих боях полку на галицькому фронті, де його було отруєно газами, кілька разів поранено та завдано тяжкої контузії. Мав бойові нагороди, Георгіївські хрести. На фронті пристав до військової змови, яку було викрито командуванням. Слабченкові загрожував розстріл, та врятувала Лютнева, 1917 року, революція¹⁴.

Активна позиція молодого офіцера, штабс-капітана, викликала пошану у солдатів, переважна більшість яких у полку була українцями: з лютого 1917 року Слабченко – голова комітету офіцерської і солдатської Ради депутатів, член дивізійного комітету, організатор і керівник полкової

¹⁰ Держархів Одеської області, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 308, арк. 2–3, 11–12, 19, 21.

¹¹ ЦДІАК України, ф. 268, оп. 1, спр. 430–431; ф. 707, оп. 264, спр. 1.

¹² Держархів Одеської області, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 308, арк. 2–3, 11–12, 19, 21.

¹³ Там же, ф. 153, спр. 650, арк. 18–21; Відділ рукописів ЦНБ АН України, ф. 226, № 192.

¹⁴ Держархів Одеської області, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 308, арк. 2–3, 11–12, 19, 21–23; ф. 153, спр. 650, арк. 1–15. Листи до І.А.Линниченка з фронту.

української Ради, член Ради 42 піхотної дивізії і 9 корпусу, член Ради 4 армії¹⁵.

Влітку 1917 року, за направленням армійської Ради, Михайло Слабченко їде до Петрограда, де стає слухачем Військово-Юридичної Академії, працює в Петроградській організації УСДРП (лівої). Захоплення влади більшовиками і арешти серед викладачів Академії перервали навчання, і напровесні 1918 року вчений приїздить до УНР, в Одесу¹⁶.

Протягом 1918 року він – співробітник “Известий одесского исполкома”, “Голосу революції”, “Революционного вестника”, правового і військового відділів. Згодом стає редактором української газети “Вільне життя”. Саме як редактора цього видання його притягли до суду за нападки на генерала Аккермана. Брав участь у змові проти гетьманщини, за що був заарештований одеським губернатором Мустафіним, але звільнений робітниками¹⁷.

За гетьмана, коли по всій Україні розгортається широкий освітньо-культурний рух, історик очолює Спільку вчителів, бере участь в учительських конференціях, працює в управлінні шкіл міської управи, читає лекції на учительських курсах українознавства з історії і права України. Ці лекції губернська комісія освіти видала окремою книжечкою “Судівництво на Україні XVII–XVIII ст.” (Харків, “Союз”, 1919).

У жовтні 1918 року газету “Вільне життя” закрили за критику гетьманських міністрів, і Слабченко вчителює в гімназії. В грудні, вже при Директорії, його обрали приват-доцентом українських університетів у Кам’янці-Подільському та Києві. Але через лихоліття громадянської війни, яке заповонило Україну, Михайло Єлисейович не зміг розпочати виклади.

З приходом до Одеси наприкінці 1918 року Добровольчої армії Михайлу Слабченку довелося сутужно: її контррозвідка одразу ж заарештувала його, і після допитів, 20 лютого 1919 року повела на розстріл. По дорозі вченому, за допомогою друзів, удалося втекти, після чого він довго переховувався¹⁸. З приходом більшовиків (квітень 1919 р., отаман Григор’єв), працював у секретаріаті національних справ виконкому та в редакції газети “Боротьба”, де вів теми права та літератури. В цей час, разом з іншими культурно-науковими діячами Одеси, Слабченко бере участь в організації Українського Фребелівського та Українського Театрального інститутів.

Але в серпні прийшли денікінці, які розв’язали шалений антиукраїнський терор. Спеціально створена “Комиссия по национальным делам”, ідейним батьком котрої був В.Шульгін, розгорнула широкомасштабну боротьбу з українською культурою, заганняючи її в глибоке підпілля. “Комісія” навіть випустила спеціальну брошуру, спрямовану супроти українства, доводячи, що ніякої України нема й не було ніколи, що це польсько-австрійська інтрига, що Україну вигадали

¹⁵ Там же, ф. 153, спр.650, арк. 12–15; ф. Р-1593, оп. 1, спр. 308, арк. 2–4, 19, 22.

¹⁶ Там же, ф. 153, спр.650, арк. 16–17.

¹⁷ Там же, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 308, арк. 2–4, 11–12, 19–20, 21–22.

¹⁸ Там же.

німці, які хочуть відірвати добрячий шмат Російської імперії¹⁹. Слабченка заарештовують як сепаратиста. Лише поручництво впливового громадянина Калістро і обіцянка піти служити офіцером до лав білих врятували вченому життя. Звільнившись, він дезертирує і переходить на нелегальне становище: разом з галичанами-підпільниками з частини УГА займається саботажем, випускає підпільну "Боротьбу". З остаточним утвердженням в Одесі влади більшовиків стає приват-доцентом Новоросійського університету і членом комісії з реорганізації вищої школи, для якої написав програми із загальної історії, політекономії та історії України²⁰.

Ні на фронті, ні у вирі революції Михайло Єлисейович не припиняв наукової діяльності. У 1918 році він опублікував цікаве дослідження "Центральные учреждения Украины XVII-XVIII вв." (Одеса), рецензуючи яке Лев Окиншевич відзначав: "Автор дав багато цікавого й цінного, і з цим твором доведеться рахуватися майбутнім історикам державного устрою Гетьманщини. А головне, книга цінна своїм підходом до цієї доби української історії, роз'ясненням дійсного змісту багатьох установ Гетьманщини – Війська Запорізького"²¹.

З середини 1920 року Михайло Єлисейович відходить від активної громадської та революційної боротьби і цілковито віддається насолоді наукової та педагогічної праці. Ставлення до свого революційного минулого він визначив так: "Книзі "Центральные учреждения Украины" я надаю більше значення, ніж всій своїй громадській праці"²².

В одеській Інституті народної освіти (ІНО), в який у червні 1920 року було перетворено Новоросійський університет, Слабченко дістає професуру та кафедру історії України на історичному відділенні факультету профосвіти. Тут він організував кабінет історії, студентські історичне та бібліографічне товариства²³, семінар підвищеного типу з соціально-економічної історії України, читав лекції на курсах історії України, Київської Русі, економічних учень, соціології, українського права, соціальних та революційних рухів. У 1923–24 рр. – декан факультету профосвіти і голова предметної комісії з історії в ІНО. Він викладав також в інститутах – археологічному, медичному, народного господарства, виконував обов'язки заступника завідуючого Одеським губернським архівним управлінням.

Завдяки праці Михайла Єлисейовича Одеса, після Києва (М.Грушевський) та Харкова (Д.Багалій), стала третім видатним науковим осередком дослідження історії України. Він відмовився їхати до Києва, щоб очолити академічну комісію по виданню історико-правових актів, а в 1923 році звернувся до президента ВУАН Миколи Василенка з проханням – створити в Одесі філію Академії наук²⁴. Зробити цього тоді не вдалося,

¹⁹ "Україна", 1925, № 5, с. 182.

²⁰ Держархів Одеської області, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 308, арк. 2–4, 11–12.

²¹ "Україна", 1925, кн. 3(12), с. 166–167.

²² Держархів Одеської області, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 308, арк. 22 зв.

²³ Лист Б.Є.Гинзберг до В.Заруби від 20.III.1990 р. – Архів автора.

²⁴ Відділ рукописів ЦНБ АН України, ф. І, № 24199.

але в 1926 році, при його сприянні, відкрили “Наукове товариство при ВУАН”, яке діяло, як її філія. М.Слабченко брав участь у праці історично-філологічної та соціально-економічної секцій товариства, був незмінним редактором “Записок” останньої (видав 5 томів 1927–1929 рр., готував 6-й), а разом з проф. В.Лазурським зредагував другий том “Записок” історико-філологічної секції (Одеса, 1929). Активно друкувався, брав участь у діяльності бібліографічного товариства, був членом і головою Одеської комісії краєзнавства при ВУАН та членом правління Одеської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС). Саме для неї провів дослідження “Проблеми сучасної Албанії” та “Впливи турецького права на земельні відносини у Вольностях Запорозьких”²⁵.

“Молодий, здібний, посідаючи виняткову енергію, М.Є.Слабченко незабаром зайняв центральне місце в академічних колах Одеси, – пише дружина академіка М.Василенка Наталя Полонська. – Він з запалом віддався професурі, мав багато учнів, серед яких користувався пошаною і любов’ю... З рідкісною енергією працював він у багатьох архівосховищах Одеси і друкував книгу за книгою”²⁶.

Наталя Дмитрівна має на увазі надзвичайно плідну, науково і тематично багату творчість вченого, яка досягла свого апогею під кінець 20-х років. Наукові зацікавлення Михайла Єлисейовича охоплювали всю історію України – від праукраїнських племен до історії реформ ХХ століття. Одна за одною виходять його праці: п’ять томів капітальної багатотомної монографії (в проєкті було 10 томів) “Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни” (Одеса – Миколаїв – Київ, 1922–1929), двотомні “Матеріали до економічно-соціальної історії України ХІХ століття” (т.1, Харків, 1925; т.2, Одеса, 1927), які, за оцінкою О.Оглобліна, “були першою науковою спробою подати історію України 19 століття й однією з перших спроб утворити схему українського історичного процесу 19 століття”²⁷, глибоке дослідження про феодалізм на Україні²⁸ в Х–ХІV ст. (тоді ще можна було писати про Україну в цих віках). Окрім великих робіт, вчений пише численні статті, розвідки, замітки, рецензії, огляди, повідомлення, які друкують “Україна”, “Червоний шлях”, “Пасічник”, “Наша кооперація”, “Кооперативное хозяйство”, “Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte”, “Bulletein de science”, “Bulletin d’Office Rationne”, різні академічні збірники. На творчий доробок М.Слабченка відгукнулися М.Василенко (“Записки НТШ”), Л.Окиншевич, П.Федоренко, В.Левитський (“Україна”), О.Оглоблін, І.Річицький (“Червоний шлях”), Н.Полонська-Василенко (“Збірник ІФВ УАН”), О.Гермайзе (“Пролетарская правда”), Д.Багалій (“Нарис Української історіографії”) та ін.

Окрім 13 монографій та понад 200 статей і розвідок Михайлу

²⁵ Відділ рукописів ЦНБ АН України, ф. Х, № 27884, 27890.

²⁶ Н.Д.Полонська-Василенко. М.Є.Слабченко. До 30-ліття процесу СВУ. – “Український самостійник”, № 4(426), 1960, с. 30.

²⁷ О.Оглоблін. Проблема схеми історії України 19–20 ст. (до 1917 р.). Мюнхен–Нью-Йорк, 1973, с. 4.

²⁸ Відділ рукописів ЦНБ АН України, ф. І, № 22527.

Єлисейовичу належить лібретто опери, кілька пісень, він добре малював, особливо карикатури. З-під його пера вийшли твори художньої прози – повісті та оповідання “Маленький Митруньо”, “Коська”, “В окопах”, “Козуля”, “Бій тарантулів”, видрукувані у збірці “Червоний вінок”²⁹.

Виникали й непередбачені турботи: у 1922 році вченого заарештовує одеська губчека, але швидко відпускає; в 1924 році він має халепу на факультеті – в червні, коли з ІНО виключили кілька його студентів, “как чуждый советской власти элемент”, М.Слабченко, штатний професор, декан, єдиний опротестував свавілля “пролетаризації”. Він написав заяву-протест ректору про відставку. Розгорівся конфлікт. Як і годиться, збиралися збори викладачів, студентів, спільні й окремі, виносились рішення, таврувалася “контрреволюційна” позиція Михайла Єлисейовича. Пожежу погасив заступник наркома освіти Я.Ряппо, який терміново прибув до Одеського ІНО. М.Є.Слабченко забрав заяву, лишившись професором, та від деканства відмовився³⁰.

Будучи людиною запальною, але самокритичною і вимогливою, Михайло Єлисейович дав собі тодішньому таку оцінку: “Варто сказати, що товаришами по праці в ІНО я, уви, не любим... На вдачу я запальний, різкий, прямолінійний, не виношу брехні та підлабузництва, насмішуватий, гострий на язик та “мнітельний”, не терплю “общих мест”, намагаюся йти своїм шляхом й говорити чужі слова не звик. Студентів люблю, але це не шкодить мені й вимагати від них багато. Зате я щасливий з того, що в мене є 20 чоловік учнів по історії України й 10 чоловік по історії українського письменства, що вже заявили себе роботами на науковому полі”³¹.

Учнями Михайла Слабченка були О.Варнеке, Г.Князєв, С.Ковбасюк, О.Погребинський та син, Тарас Слабченко, історико-дослідницький талант якого почав розквітати наприкінці 20-х років. Працюючи викладачем робітфаку медінституту та будучи членом і секретарем одеського Наукового товариства при ВУАН, Тарас Михайлович заявив про себе серйозним дослідником історії культури та аграрних проблем України. Молодий історик до 1930 р. встиг надрукувати більше десятка статей і книжечку з названих проблем.

У 1928 році в родині М.Є.Слабченка сталися зміни: він розлучився з Людмилою Іванівною і одружився зі своєю колишньою студенткою Інною П’ятницькою. 1929 року у них народився син Борис (обоє загинули від рук фашистів в окупованій Одесі)³².

У 20-ті роки тісні наукові зв’язки з’єднали Михайла Єлисейовича в Дніпропетровську з Д.І.Яворницьким, в Києві з М.Василенком, М.Грушевським, М.Могилянським, А.Кримським. Він був співробітником численних комісій Академії – по вивченню західноруського та українського права, з історії Полудневої України, історії господарства та економічної

²⁹ Держархів Одеської області, ф. Р-1593, оп. 1, стр. 308, арк. 3–4.

³⁰ Там же, арк. 31, 46.

³¹ Там же, арк. 12 зв.

³² Лист Б.Є.Гінзберг до В.Заруби від 20.ІІІ.1991 р. – Архів автора.

думки, біографічного словника українських діячів, по вивченню соціально-економічної історії України, членом Товариства Нестора-Літописця.

Про свої враження від зустрічей з Михайлом Слабченком багато і тепло пише Н.Д.Полонська-Василенко: "Дуже рано хтось подзвонив і хатня робітниця, без великої пошани, сказала: "Хтось чекає на вас у кабінеті". Мій чоловік, академік М.П.Василенко, і я ввійшли до кабінету і побачили гостя, який з великим інтересом розглядав книжки на полицях. Він швидко обернувся до нас. Ми побачили мужчину, росту вищого за середній, з дуже широкими, навіть непропорційно широкими плечима, негарного, з обличчям, укритим слідами віспи, навіть брови були місцями наче вирвані віспою. Але він глянув на нас такими гарними, ясно-карими очима, що його обличчя відразу наче освітилося і стало привабливим. "Я – Слабченко", – відрекомендувався він. Це було для нас обох несподіванкою... Він пробув у нас майже цілий день і зачарував нас обох. Це була винятково цікава людина, з палким темпераментом. У всьому, що він оповідав, відчувалися захоплення і пристрасть.

Мій чоловік зробив пропозицію М.Є.Слабченкові зробити в той же вечір доповідь у Товаристві Нестора-Літописця, і він охоче погодився. Тема була "Запорізька Січ"... Промовляв Михайло Єлисейович чудово. Жваво, піднесено, з масою цитат, без шпаргалів та й які шпаргали могли тут бути – це ж була імпровізація"³³.

Важливою справою Михайло Єлисейович вважав видання архіву Коша Нової Запорозької Січі, що зберігався тоді в Одесі. Він розробив продуманий план видання: в 7 томах, тематично. Ідею було погоджено з М.Василенком. Але проти рішуче виступив академік М.Грушевський, який очолював Археографічну комісію, і висунув свій контрплан – хронологічний. На засіданні Комісії ані Слабченко, ані Грушевський не поступилися один одному і справа зайшла в глухий кут³⁴.

Стосунки Слабченка з Грушевським були складні, хоча ще в 1909–1911 рр. вони листувалися³⁵. Все ж особисте суперництво і опозиція один одному були явно надмірними. Це засвідчують "Щоденник" історика та його окремі листи до Д.Багалія³⁶, сповнені інтриг щодо Грушевського. Не останню роль у погіршенні їхніх стосунків відігравав, мабуть, і сам Дмитро Іванович, який, за словами О.Оглобліна, "не любив Грушевського, котрий теж терпіти його не міг"³⁷.

У середині 20-х років М.Є.Слабченко став членом-кореспондентом Українського Інституту марксизму-ленінізму, більшовицької теоретичної централі на Україні, яку очолював Микола Скрипник і яка містилася в м. Харкові. М.Слабченко пишався цією співпрацею і завжди підкреслював свій "марксизм", що було не лише даниною часові, але й глибоким переконанням, що він творить дійсно нову, революційну науку.

³³ Н.Д.Полонська-Василенко. Цит. пр., с.30-31.

³⁴ Відділ рукописів ЦНБ АН України, ф. I, № 46245.

³⁵ ЦДІАК України, ф. 1235, оп 1, стр. 752.

³⁶ Відділ архівних фондів ЦНБ АН України, "Щоденник" М.Є.Слабченка; Відділ рукописів ЦНБ АН України, листи до Д.І.Багалія, ф. I, № 46240, 46237, 46245, 46247 та ін.

³⁷ О.Оглоблін. Пам'яті Д.Багалія.– "Український історик", № 1–4, 1988, с. 99.

В УІМЛ Слабченко змушений був співробітничати з М.І.Яворським, авангардистські новації концепцій якого викликали обурення у більшості вчених. Ставлення Михайла Єлисейовича до “головного історика-марксиста” України під впливом Д.Багалія пройшло певну еволюцію. Спочатку, коли стосунки мали суб’єктивно-особистий характер (у 22–24 рр.), він пише про нього до Д.Багалія зневажливо, несхвально відгукується про його праці, і просто вороже оцінює його діяльність як адміністратора-керівника в системі УІМЛ та Укрнауки³⁸. Але з 1926 року, коли в Харкові визріла опозиція М.Грушевському, і більшовицькі вожді, які тоді “Україну правили”, використовуючи внутріакадемічні інтриги, взяли курс на погром і винищення інтелігенції, Багалій схилив Слабченка до співпраці і союзу з Яворським супроти Грушевського, до написання схвальних рецензій на праці Матвія Івановича³⁹. Питання взаємовідносин українських істориків 20-х років – дуже складне і делікатне. Немає достатньо документів для його висвітлення, але вивчати його потрібно, щоб віднайти причини та механізм хитросплетінь політики Москви щодо українства, які зрештою призвели до одночасного обрання М.Слабченка і М.Яворського в академіки ВУАН, а потім (теж майже одночасного) цькування, арешту та заслання на Соловки.

Проте в Харкові у Слабченка були найтісніші зв’язки не з М.Яворським, а з найстарішим учнем В.Антоновича – Д.І.Багалієм. Перші контакти виникли ще в студентські роки, посередництвом М.Ф.Сумцова, а тісніша співпраця розпочалася з 1921 року, після укладення Ризького миру, за яким було створено комісію по передачі архіву, в яку входив Багалій і консультантом-експертом котрої по Херсонщині був Михайло Слабченко⁴⁰. О.П.Оглоблін відзначав, що М.Є.Слабченко, людина гарячої і нестримної натури, ніколи не міг змиритися з “кунктаторством”, пристосуванством Багалія до умов режимів, і все ж дуже шанував, визнавав рацію в багалійській тактиці поступовості й легальності⁴¹.

Д.І.Багалій став промотором у присудженні М.Слабченку магістратури (1922 р.)⁴² і наукового ступеня доктора історії української культури (1928 р.)⁴³, ним було відкрито в Одесі спеціально для Слабченка філію Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури⁴⁴, а 1 липня 1929 року, за рекомендацією Д.Багалія⁴⁵, Михайла Єлисейовича обрали дійсним членом ВУАН по I відділу, разом з М.І.Яворським і Д.І.Яворницьким. Відразу ж після обрання Д.І.Багалій повідомив Слабченка про готовану реорганізацію академічних установ і запропонував взяти участь у цій акції. В жовтні 1929 року академік відповів Д.Багалію по суті

³⁸ Відділ рукописів ЦНБ АН України, ф. I, № 46240, 46237.

³⁹ Там же, № 46247.

⁴⁰ Там же, № 46238.

⁴¹ О.Оглоблін. Пам’яті Д.Багалія, с.97-98.

⁴² Відділ рукописів ЦНБ АН України, ф. I, № 46238.

⁴³ Там же, № 46245 та ін.

⁴⁴ Держархів Одеської області, ф. Р-39. Справи уповноваженого Укрнауки в Одесі.

⁴⁵ Матеріали до обрання нових академіків ВУАН (Характеристики кандидатів). Додатки до “Вістей ВУАН”. – № 5–6, 1929, с.4–5.

запропонованого: “На пропозицію Вашу цілком годячись – я з охотою візьму на себе комісію Степової України. Мимо того, хотів би получить хоч частину яку комісії археографічної, й, якщо можна, історії громадської думки. Якщо можна було б це обняти, був би дуже вдоволений”⁴⁶.

У п'ятницю, 22 листопада 1929 року “Вісті ВУЦВК” надрукували повідомлення “Державного Політичного Управління УСРР” про “викриття і ліквідацію контрреволюційної організації “Спілки визволення України”, а також про арешт академіка С.Єфремова, історика Осипа Гермайзе, інших. Наступного дня всі газети розродилися істеричними статтями, в яких “широкі кола наукових сил і інтелігенції, робітників і селян” вимагали суворої кари і смерті “агентам імперіалістичної кліки, недобиткам петлюрівщини”.

Газетний психоз тривав до 1 грудня. Саме в таких умовах, 25 листопада, розпочалася “історична” сесія ВУАН. На ній Д.Багалій, М.Яворський і М.Слабченко виступили ініціаторами кардинальної реформи установ, очолюваних М.Грушевським. Наукові напрямки, розроблювані Михайлом Сергійовичем, було розподілено між істориками-академіками. М.Є.Слабченко дістав завідування академічною кафедрою історії України доби феодалізму з приєднанням до неї Комісії старої історії України та очолив Комісію історії Полудневої України⁴⁷.

Проте за кілька тижнів після погрому школи Грушевського потоки бруду полились з боку партійного керівництва і на Слабченка з Яворським: “Яворський та Слабченко удають з себе радянських академіків, “марксистів”, на словах виступають проти Грушевського, а на ділі з ним блокуються. Не без порозуміння між собою і Грушевським забирають в останнього 7 комісій, залишаючи все по-старому і зберігаючи за Грушевським всі попередні наукові посади”⁴⁸.

Тяжка грозова хмара зависла над Михайлом Єлисейовичем. Грім вдарив 20 грудня, коли ДПУ заарештувало Тараса, як члена молодіжної філії СВУ – “Спілки української молоді”⁴⁹. Черга була за батьком. “...Осінь 1929 року була у Києві тривожна, – згадує Полонська-Василенко, – численні співробітники Академії та академік С.О.Єфремов були ув'язнені у зв'язку з підготовлюваним процесом СВУ. Не пригадую, коли саме приїхав М.Є.Слабченко. Він був стурбований, сумний: заарештовано його сина Тараса. Михайло Єлисейович, що називається, місця собі на знаходив. Він хотів їхати до Харкова, зробити в ДПУ заяву, що винний він, а не син, просити, щоб сина відпустили і замість Тараса заарештували його. Скаржився, між іншим, на поганий готель, в якому дали йому номер, – на бульварі Шевченка, біля Хрещатика. Один раз, прийшовши додому, він помітив, що хтось розкривав його валізу і чогось шукав у ній. Другого разу скаржився він на несподіване переселення до іншої кімнати: при цьому знов помішано його речі. Пригадую останній день його перебування в Києві.

⁴⁶ Відділ рукописів ЦНБ АН України, ф. I, № 46250.

⁴⁷ Там же, ф. X, № 1687.

⁴⁸ Там же, № 1864.

⁴⁹ З офіційної відповіді республіканського УКДБ автору статті від 24.XII.1990 р. № 3–23. екз. 1.

До пізнього вечора пробув він у нас, тяжко засмучений. Нарешті поїхав додому, в Одесу. Минуло днів три – чотири. Одержую листа від його дружини. Благає повідомити, що сталося з Михайлом Єлисейовичем, бо до цього часу він додому не вернувся. І нічого не пише. Все стало ясно: чому хтось відкривав валізу, чому переселяли до іншої кімнати. Трохи пізніше ми дістали повідомлення, що М.Є.Слабченка заарештовано в поїзді”⁵⁰.

Це сталося 20 січня 1930 року⁵¹. З потягу Київ–Одеса академіка висадили і відвезли до Харкова, де тримали на Холодній Горі в спецкорпусі ДПУ БУПРу (III корпус, камера ч.22)⁵². 19 квітня 1930 року Михайла Єлисейовича було засуджено Верховним Судом УСРР до 6 років позбавлення волі з поразкою в правах на 2 роки; Тараса Михайловича засудили на 3 роки позбавлення волі⁵³.

Протягом весни–осені 1930 р. Михайло Слабченко пише десяток листів до Д.І.Яворницького з проханням надіслати книги і матеріали, необхідні для наукової праці. Навіть сидючи на Холодній Горі в БУПРі і будучи засудженим у страшній політичній справі, учений не припиняє наукового пошуку, пише монографію про запорозьку культуру. Дмитро Іванович, не побоюючись звинувачень у співучасті, надсилав все необхідне ув'язненому. Його турботи допомогли Михайлу Єлисейовичу написати розвідку з історії січової пушкарні. Останню листівку з Харкова Д.Яворницький дістав 6 листопада⁵⁴: із столиці Михайла Єлисейовича повезли до ярославського політизолятора⁵⁵.

Семен Підгайний, “учасник” міфічного “Союзу України і Кубані”, в книзі “Українська інтелігенція на Соловках”, свідчить, що в Соловецькому концтаборі, в Саватіївському політизоляторі, цій жахливій тюрмі в тюрмі, разом з М.Павлушковым, О.Гермайзе та ін. знаходився і академік М.Слабченко⁵⁶. Тараса через 6 місяців після суду амністували і випустили на волю. Після кількомісячних поневірянь по містах Союзу йому зрештою дозволили оселитися у м.Первомайську Миколаївської області⁵⁷.

Із засудженням академіка почалося переслідування і його творів: академічні збірники, в яких мали друкуватися статті Слабченка, рукописи 3 тому “Матеріалів...”, 6 і 7 томів “Організації...” було знищено, вже видані книги дістали прописку в спецхранах, і досі є невідомою доля багатьох його рукописів (тієї ж “Запорізької культури” та “Січової пушкарні”, писаних на Холодній Горі). В 1932 році історика оголосили фашистом, котрий “змонополізував і сфальшував науку”⁵⁸. Всі установи, які він очолював в Одесі, було розгромлено. Хвиля більшовицького терору

⁵⁰ Спілка визволення України..., Спогади, документи..., т. II, 1964, с. 129.

⁵¹ З офіційної відповіді республіканського УКДБ автору статті.

⁵² Дніпропетровський історичний музей, ф. 10, кн. 84015, арх. 19641.

⁵³ А.Балабольченко. СВУ: Суд над переконаннями. – “Вітчизна”, № 11, 1989, с. 176–179.

⁵⁴ Дніпропетровський історичний музей, ф. 10, кн. 84008, арх. 19634.

⁵⁵ Спілка визволення України..., т. II, с. 129.

⁵⁶ Семен Підгайний. Українська інтелігенція на Соловках. – Нью-Йорк, 1947, с. 63–66.

⁵⁷ З листа Міри Єлізарової до Берти Гінзберг (від 6.IV.1991 року). – Архів автора.

⁵⁸ Відділ рукописів ЦНБ АН України, ф. X, № 3078.

зламала добутки тамтешньої українізації, висунувши взамін гасло “Одесса – русский город!” Професор Олександр Оглоблін пророче писав, що “знищення Слабченка – це був найбільший удар і найбільша втрата для української історіографії того часу. Але це був тільки початок “бедствий грядущих”, які тривають і до сьогодні...”⁵⁹.

Після звільнення з Соловків, 18 січня 1936 року, Михайло Єлисейович працював у м.Кіровську Ленінградської області, в тресті “Апатит” Мурманської залізниці⁶⁰. На кілька днів того ж таки року приїздив до Первомайська, де жили син і перша дружина⁶¹. Тарас Михайлович на цей час одружився, і в 1935 році у нього народився син Юрій. Коли почалося нове коло репресій, Тараса Слабченка 8 жовтня 1937 року заарештовують, 27 жовтня засуджують по статтях 54–8 і 54–11 КК УРСР, а наступного дня розстрілюють⁶². В грудні заарештовують та засуджують до 8 років і його дружину – Марію Олексіївну Єлізарову⁶³. Повторного засудження на 10 років зазнає на Мурмані і Михайло Єлисейович. З цим вироком він пройшов “усю Сибір неісходиму”, “відвідав” Колиму, Уфу, Йошкар-Олу, а з 1944 р. оселився під Астраханню. Невідомо, яким дивом і яким чином він зміг написати і надрукувати в 1942 р. в “Историческом журнале” маленьку заміточку на одну сторінку – “Проложное сообщение о предлетописной Руси” – останній свій друкований твір⁶⁴.

На початку 1947 року Михайло Єлисейович дістає “вольную” і приїздить у Первомайськ, котрий нагадує йому нещасного сина, за яким він все життя не переставав тужити. Зійшовшись з першою дружиною, М.Слабченко поселяється у цьому містечку і намагається влаштуватися на роботу за фахом. Спочатку їде до Одеси в університет. Вороже і відчужено зустріла його альма-матер. Саме в цей момент бачив його Саул Боровий, котрий говорить, що Слабченко “тогда производил грустнейшее впечатление и мне казалось, что он психически не совсем здоров”⁶⁵. З Одеси М.Є.Слабченко поїхав до Києва, де хотів влаштуватися в Інститут історії лаборантом (так вважав В.А.Дядиченко)⁶⁶. Як згадує доктор історичних наук М.М.Лисенко, навесні 1947 року він бачив М.Є.Слабченка в приймальні директора Інституту історії АН УРСР М.Н.Петровського: опальний академік вимагав прийому, але не дочекався і пішов ні з чим⁶⁷. Зрештою, коло знову замкнулося на м.Первомайську. Тодішні керівники міськвно вирішили взяти М.Слабченка на роботу, хоча це й було небезпечно і могло дорого обійтися. Завдяки їм Михайло Єлисейович зміг ще трішки

⁵⁹ Цит. за вид.: Богдан Винар. Академік М.Є.Слабченко. – “Український історик”, № 3–4, 1, 1982–83, с.29.

⁶⁰ Держархів Одеської області, ф. Р-1593, оп. 1, стр. 308, арк. 47–48.

⁶¹ З листа М.О.Єлізарової до В.Заруби від 14.XII.1990 р. – Архів автора.

⁶² З офіційної відповіді республіканського УКДБ автору статті.

⁶³ З листа М.О.Єлізарової.

⁶⁴ “Исторический журнал”, 1942, № 7, с. 129.

⁶⁵ З листа С.І.Білоконя до В.Заруби від 10.XI.1990 р. – Архів автора.

⁶⁶ Там же.

⁶⁷ Спогади М.М.Лисенка. 10 жовтня 1990 р. – Архів автора.

попрацювати вчителем іноземних мов у денних та вечірніх школах, а в 1948–1949 рр. – інспектором шкіл міськвн⁶⁸.

Невістка вченого, М.О.Єлізарова, згадує, що в 1947 році зустрічалася з Михайлом Єлисейовичем у Первомайську. Він ніби аж почав оживати, бадьоритися, із запалом розповідав про свою працю, захоплювався учнями⁶⁹. Але на початку 1949 року на вчительській конференції секретар міськкому партії Ємець, шукаючи для себе політичної поживи, обрав мішенню М.Слабченка: назвав його фашистом, політичним трупом та агентом міжнародного імперіалізму. Що це означало в той час – відомо. Через кілька днів Михайла Єлисейовича звільнили з усіх посад⁷⁰.

Життя стало зовсім нестерпним. Дружина ходила по хатах, жебрачила, збирала милостиню на ринках. Люди допомагали, чим могли. Михайло Єлисейович, вразливий і самолюбний, не міг цього пережити, змиритися з цим жахом: лаяв дружину, обурювався на добродійників. 27 листопада 1952 року⁷¹ ця мука скінчилася: вченого не стало. Очевидці говорять, що помер Михайло Єлисейович просто на вулиці, йдучи через залізничний перехід. Коли він упав, люди, що були поруч, підбігли до нього. Зронивши: “Боже, помирає нізачо український академік”, М.Є.Слабченко відійшов у інший світ⁷². Незабаром померла й дружина. Кладовище, де поховали вченого, існує в Первомайську і сьогодні, але годі на ньому віднайти їх могили.

Військова колегія Верховного Суду СРСР 23 березня 1959 р. вирок 1937 р. відносно Т.Слабченка скасувала і справу закрила за відсутністю складу злочину. 11 серпня 1989 р. постановою Пленуму Верховного Суду УРСР батько і син Слабченки були реабілітовані і за судимістю 1930 року. Президія й Інститут історії України АН України, які так завинили перед своїм академіком замовчуваннями, фальсифікаціями та безпідставним цькуванням, спокутуючи цей тяжкий гріх, мусять хоча б зараз щось зробити для відновлення пам'яті вченого. Принаймні видати його біографію, головні твори, встановити пам'ятні дошки і знаки в місцях, де навчався і працював історик. Віриться, що колись воно так і буде. Автор висловлює щире подяку людям і установам, які допомогли йому в зборі матеріалів про М.Є.Слабченка: С.Абросимовій (Дніпропетровськ), С.Білоконю, М.Лисенку (Київ), М.Єлізаровій та Ю.Т.Слабченку (Одеса), Д.Солтановському (Первомайськ), Б.Є.Гінзберг (Катеринбург), колишньому республіканському управлінню КДБ, відділам внутрішніх справ Одеси, Балти, Первомайська, райміськвн та бюро ЗАГС Первомайська, Одеському облдержархіву, ЦНБ АН України та ЦДІАК України.

В.М.ЗАРУБА

⁶⁸ Архів м. Первомайська Миколаївської області. Справи міськ-райвно. Книги наказів: 1948–1949 рр. №№ 2, 20, 68 і 1.

⁶⁹ 3 листа М.О.Єлізарової до В.Заруби від 14.XII.1990 р. – Архів автора.

⁷⁰ Спогади ветерана педагогічної праці м. Первомайська Д.Т.Солтановського. – Архів автора.

⁷¹ Архів м. Первомайська Миколаївської області. Справи ЗАГСу. Книги запису померлих. 1952 р. Запис № 267 від 28 листопада 1952 року.

⁷² Спогади Д.Т.Солтановського. – Архів автора.

КОНСУЛЬТАЦІЇ

ЯК СФОРМУВАТИ ОСОБИСТИЙ АРХІВНИЙ ФОНД

*Роз'яснення з цього питання дає начальник
відділу формування Національного архівного фонду
та діловодства, член колегії Головархіву України*

Г.В.Портнов

У повсякденній діяльності практично кожної людини накопичуються різні документи, які так чи інакше відображають її життя, стосунки з іншими людьми, різними державними та громадськими організаціями тощо. Такі документи прийнято називати особистими або особового походження. На відміну від документів офіційного характеру, які складаються за певними правилами та містять найчастіше запрограмовану інформацію, особисті документи значно яскравіше відображають індивідуальні риси характеру їх автора чи авторів, сприйняття ними навколишньої дійсності, а також часто містять такі дані про факти і події, яких практично неможливо знайти у діловій, службовій документації.

Існує думка, що особистий архів здатні започаткувати тільки особи творчої діяльності або такі, що за фахом чи посадою мають відношення до важливих, яскравих подій, спілкуються з широким колом осіб, беруть участь у численних, різноманітних за характером заходах. Певною мірою це відповідає дійсності; разом з тим практично кожен громадянин протягом життя накопичує безліч різних особистих документів, у першу чергу листів, фотографій, записників, посвідчень тощо, які й можуть скласти особистий архів.

Що ж потрібно для започаткування такого архіву? Перш за все, дбайливе ставлення до кожного документа, відмова від його необгрунтованого знищення як такого, що вже не має значення. Всі особисті документи, незалежно від їх призначення чи зовнішнього вигляду, часу створення, доцільно складати в одному місці, наприклад, у якійсь шкатулці, коробці, невеликій валізі. Протягом кількох років у цьому "сховищі" збереться чимало документів, які й стануть основою майбутнього архіву. До речі, люди старшого віку добре знали цей спосіб зберігання особистих архівів, завдяки чому до нас дійшло багато унікальних давніх документів.

Окремо слід сказати про фотографії. Їх, як відомо, краще зберігати в альбомах. Фотонегативи доцільно вкладати в окремі маленькі конверти, які легко зробити самому з кальки або чорного паперу. На зворотному боці фотографії або на конверті з негативом слід обов'язково написати, коли і в якій місцевості проводилась зйомка, хто зображений на фото. Це дасть змогу підготувати пізніше фотокаталог особистих фотодокументів.

Можливо, уже через три-чотири роки Ваш особистий архів зросте до чималих розмірів і у зв'язку з цим з'явиться необхідність розібрати і систематизувати його за певними принципами. Для цього вам будуть потрібні картонні папки із зав'язками або великі конверти. При відносно невеликому обсязі особистих документів та одноманітності їх змісту доцільно систематизувати особистий фонд за такими розділами:

- документи родинно-побутового та господарського характеру;
- особисте листування;
- родинно-побутові фотографії.

До першого розділу увійдуть Ваші книжки про сплату за квартиру, світло, телефон, документи члена ЖБК, садового чи гаражного товариства, різноманітні квитанції про грошові сплати, посвідчення членів Вашої родини (про нагородження, шлюб тощо).

У другий розділ будуть включені листи як різних осіб до Вас, так і чернетки Ваших листів (якщо такі є).

Ці документи повинні бути розібрані за хронологією та вміщені до окремих папок чи конвертів, на яких необхідно написати назву розділу та порядковий номер папки в цьому розділі. Таким чином Ви систематизуєте особисті документи та сформуєте одиниці зберігання, яким присвоїте певні номери.

Вказана схема може застосовуватись при порівняно невеликому обсязі особистого архіву.

Якщо ж у результаті Вашої діяльності накопичується більш широке коло і більша кількість документів або Ви хочете створити родинний архів, то його систематизація буде здійснюватись за іншими, складнішими правилами, про які доцільно розповісти окремо.

НОВЕ ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАРТІЇ

Кінець XIX - початок XX століть характеризувався значним зростанням національно-визвольного руху в Україні, зміною його характеру - від культурницького до політичного, активним формуванням ідеологічних та політичних партій. З точки зору генезису української суспільно-політичної думки і громадсько-політичних рухів цей період має велике значення для розуміння того, як передові політично активні сили української інтелігенції переходили до визначення своєї ролі у визвольній боротьбі за незалежність України. Це був період, коли відбувався процес «зміни поколінь» діячів цього руху, а відтак і певна зміна поглядів на завдання визвольного руху і суспільну роль української інтелігенції. Під впливом ряду об'єктивних і суб'єктивних причин цей рух піднімався на якісно новий ступінь. І як у всякому перехідному періоді, тут існували і тісно перепліталися між собою соціально-політичні погляди минулого і майбутнього, нового періоду української історії.

У цей час значно посилюються взаємозв'язки активних діячів українського національно-визвольного руху Східної і Західної України, що були поділені між Російською та Австро-Угорською імперіями. Це стосується, наприклад, діяльності Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка у Львові, тісних зв'язків його діячів з громадсько-політичним рухом у Східній Україні.

Саме у такому широкому суспільно-політичному контексті й треба розглядати документ, який пропонується в цій публікації. Його виявлено у фондах ЦДІАК України. Це Програма Української національної партії, що зберігається у фонді Київського губернського жандармського управління у вигляді рукопису (ф.274, оп.1, спр. 536, арк. 65,70, 70 зв.).

Окрім тексту цього документа та двох друкованих листівок - «Оповіщене 1899 р.» і «Програма української молоді» - у згаданій справі знаходяться і не менш важливі «супутні» документи, складені чиновниками жандармського управління, які дають можливість, по-перше, дістати інформацію про окремі факти появи і розповсюдження цих документів в Україні і, по-друге, визначити ставлення до них і їх оцінку з боку органів царської влади, тобто політичних супротивників. Сьогодні, із зростанням інтересу широких кіл громадськості і науковців до політичної історії України, доцільно, мабуть, приділяти увагу як публікації текстів програм і програмних документів різних партій та угруповань, так і розробці пов'язаних з цим питань: про авторство документів, їх розповсюдження, ставлення до них різних політичних сил тощо, що неможливе без вивчення

саме таких «супутніх» документів. Так, у одному із згаданих документів справи висловлюється припущення про те, що Програма української молоді була надрукована в Чернігові у таємній друкарні Б.Д.Гринченка і М.М.Коцюбинського (арк. 28), а зберігалася ця програма та інша література такого ж напрямку у працівника бібліотеки київського університету св.Володимира Є.К.Тимченка (там же). Значний інтерес викликають документи про визначну роль у згуртуванні діячів українського національно-визвольного руху таких видатних постатей, як В.Б.Антонович, М.В.Лисенко, М.П.Старицький, на квартирах яких систематично збиралась революційна молодь.

Супутні документи справи дозволяють датувати і наведений документ. Програма української національної партії була написана не пізніше серпня 1899 р. (див. арк. 128). Її привезли зі Львова до Києва О.Колесса та М.Шухевич, які прибули на XI археологічний з'їзд, але не виступали на ньому, оскільки доповіді українською мовою заборонили (див. арк. 120-121).

Документ, який публікується нижче, свідчить, що крім започаткованої М.Міхновським у 1902 р. Української національної партії, вже у 1899 р. створювалось або й існувало угруповання під такою ж назвою. Подальші дослідження дадуть можливість розширити наші уявлення про цю та інші організації українського національно-визвольного руху.

Документ публікується вперше і подається за правописом оригіналу.

В.П.ЛЯХОЦЬКИЙ,

В.А.МОЛОСТОВ,

кандидати історичних наук

ПРОГРАМА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАРТІЇ

Не пізніше серпня 1899 р.

Уся людність поділяється на раси, народности, нації і т.и. Сі колективні одиниці тому і існують і носять таку чи іншу назву, бо мають щось своє власне, що одрізняє одну таку одиницю від другої. Також кожна нація має свою мову, звичаї, історію, культуру і взагалі свій світогляд, одним словом власне психічне.

Руське плем'я, що єсть лише частиною єдиного слов'янського племені не було спільною національною масою з того вже часу, коли виступає ясно в житті історичним. Поділено на дрібні племена, воно і далі не об'єдналось в одну національну масу і з'являло характерні риси трьох націй - південноруської (малоруської, української), північноруської (великоруської, московської) та білоруської.

Коли після у протязі кількох віків південна та західна Русь визначилися цілком окремим життям від Руси північної (Галичина та Угорщина живуть окремо і досі), то, певна річ, се ще більше вплинуло на різницю основних національних типів. В московській Росії конечно виробляється тип великоруський, який склав з себе кріпку деспотичну державу, що лише з часів Петра I зближається з європейською культурою. В південно-західній Русі під впливом повсякчасної боротьби та різних політично-суспільних обставин склався другий тип руського племені, в патріархально-демократичному напрямі. Останній тип і репрезентує собою українську націю, що розкинулася тепер на обширі більш 13 1/2 тисячі квадратних миль і лічить в собі коло 30 мільонів людности.

Маючи посвідчені історією, певні права національні та політично-суспільні, Україна цілком втратила ті права, коли сполучилася на умовах «рівного з рівним і вільного з вільним», з Московщиною.

З того виходить для всіх синів України святий обов'язок - обороняти і здобувати її

права для своєї занедбаної вітчизни.

Із всіх прав, якими визначається кожний народ, найлегше і безповоротно втрачаються права його суто національні. Нарід, денационалізований на кшталт другої народності, дуже рідко підіймає свій національний прапор.

Тим ми, як діти України, як сини свого народу, ісьмо націоналами і перед усіма дбаємо о те, щоб дати своєму народові волю національну. Скоро Україна добуде сю волю, зміст національного прапору сам собою перемінить, бо людність поступає і довічні ідеали чергуються.

На підставі науки знаємо, що мова єсть одною з найважливіших ознак, прикмет, що найдужче виявляє внутрішній зміст національності, що мова орган духу.

Народ, що не має письменства на рідній мові, не становить і нації. Тим убачмо про те, щоб українська мова запанувала скрізь на Україні: в родині, в усяких справах - як приватних так і загально суспільних, у громаді, у літературі і навіть з усіма іншими народами, що живуть на Україні. Так, кожен з нас свідомих Українців має промовляти в родині, в товаристві взагалі скрізь де його зрозуміють по українському. Виховуючи свої діти, кожен свідомий українець повинен вживати української мови, як мови вимждової, з початку вчення, і як дитина піде до офіційної школи, вчити її української мови, історії, літератури дома окремо, щоб діти наші були вже стихійними українцями.

Вбачаючи, що кожен нарід може освічувати ся і з поважним користно для себе розвиватись - на національному ґрунті, і що в нас віднято змогу і право на такому ґрунті розвивати ся, ми дбаємо про те, щоб піднести й розворушити на Україні національного духа, віджити і виробити серед інтелігенції й народу національного почування Українські на підставі їх - бачення рідної школи з власною викладовою мовою. Тим кожен українець в справі популяризування української ідеї фактами щоденного життя свого, своїми відносинами і усякими іншими способами повинен завжди відрізняти свою націю від інших і підносити національне питання і права української нації скрізь, де тільки можливо: в освітньому товаристві, в народі, у відносинах з урядом в літературі не тільки московській та польській, а й по західно європейських літературах.

З сього частного становища України витікають і її політично-суспільні ідеали. Ми бажаємо такі відміни всьогочасних обставин, щоб при ній був можливий вільний розвій і цілковите вдоволення усім політичним, соціальним, просвітним і моральним потребам Українського народу.

Досягаючи сього, мусимо працювати і в дусі такого ідеалу людського ладу, в якому немає місця нації пануючій і нації підвладній, а українська нація в ряду з усякою другою користується однаково рівним правом. Через се ми маємо бути цілковитими прихильниками федеративного ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля. Таким чином ми мусимо відстоювати політичну свободу всіх націй в Росії, яко засоб до української нації в сім'ю націй культурних.

В справах соціально-економічних, працюватимемо в дусі такого ладу, в якому немає місця ні панові, ні мужикові, а є місце ціловкраїнській національній родині, що складається з рівних про між себе правом, що маємо однаково забезпечених національно-свідомих братів-працівників. Але влягаючи на те, що страна наше єсть власне страна мужицька, що той клас людності, який зветь ся народом, становить саму людність, що се доводить ся і історією, і статистикою, і просто одним взглядом на карту нашої вітчизни, де значна меншість городів зовсім тратить ся в великій силі сіл, - ми повинні дбати переважно про долю сеї занедбаної більшості і через те повинні бути у справах соціальних перш за все демократами.

Головні точки політично-соціальної програми нашої можна зазначити так:

- а) Конституційний устрій держави, з якою федеративно поєднається Україна, заснований на загальній подачі голосів.
- б) Свобода особистого сумління, свобода релігій.
- в) Свобода слова, друку, освіти.
- а) Скасування кари на тіло.
- г) Свобода асоціацій, товариств.
- д) Внутрішня самовлада, яко основа до соціальної справедливості.

В справі релігійній, яко в справі особистого сумління, мусить панувати серед нас абсолютна толеранція; в справах відносин до інших націй мусимо бути оскільки толерантні,

оскільки наші сусіди й колоністи на нашій землі будуть толерантні до нас. Працюючи у цьому напрямку, ми єднаємося з усіма іншими пригнобленими націями в Росії, щоб гуртом боронити нас проти ассимиляційних заходів і гуртом добувати волю. Єднаємося і з поступовими російськими гуртками, не ворожими українству, але ж ніколи не мішаючими нам між ними: неодмінно скрізь і завжди мусимо ставати як гурт виключно український.

З оригіналом згідно.

ЦДІАК України, ф.274, оп.1, спр.536, арк. 65,70,70 зв. Копія. Рукопис.

“В СЕЛЕ КАМЕНКЕ... У ДАВИДОВЫХ” (За рукописом 20–х років XIX ст.).

Шукаючи літературні джерела та архівні документи, які стосуються пам'ятних місць декабристів на Україні, мені пощастило виявити та детально вивчити одного рукопису двадцятих років дев'ятнадцятого століття, що зберігається в Державному архіві Чернігівської області (ф.674, оп.2, спр.4). Це мемуари В.Ф.Райдоровського, службовця канцелярії М.Г.Репніна–Волконського; останній, як відомо, у 1816–1835 роках був військовим губернатором Малоросійської губернії, до складу якої входили Полтавщина та Чернігівщина.

Рукопис цей є частиною колись досить об'ємних мемуарів, що мали близько 550 аркушів. Збереглося, на жаль, лише 45 сторінок, власне – чотири самостійних розділи, причому другий та четвертий з них – без початку.

Перший розділ – переказ М.Г.Репніним розповіді своєї матері про те, як Катерина II хитро й підступно примусила Олексія Розумовського спалити документи, що підтверджували законність його одруження з імператрицею Єлизаветою Петрівною, та відмовитись від запропонованого йому титула “імператорської високості”. В другому йдеться про не здійснений намір мемуариста В.Ф.Райдоровського домогтись заручення з коханою. Четвертий розділ присвячено інтригам, спрямованим проти батька мемуариста з боку його співслужбовця.

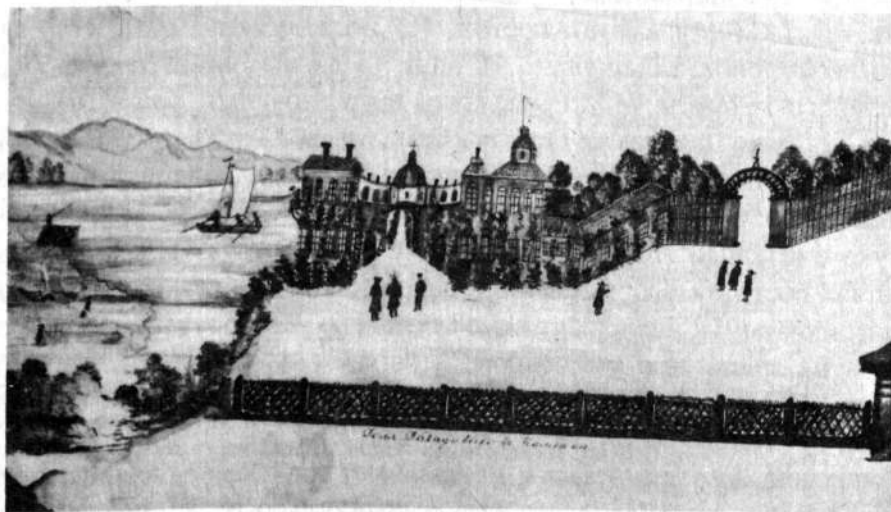
Третій розділ має, на мою думку, безсумнівний інтерес в історичному, літературному та етнографічному плані, і тому наводиться нижче із незначними скороченнями. Його присвячено М.Г.Репніну та, головним чином, подіям, що сталися у зв'язку з одержанням у Яготині звістки про смерть Г.С.Волконського, батька М.Г.Репніна–Волконського та його брата Сергія¹. У цьому розділі особливий інтерес становить опис зустрічей мемуариста з Сергієм Волконським та вражень від життя в маєтку Давидових. Текстовий матеріал доповнює виконаний автором мемуарів акварельний малюнок (з міцною контурною основою) старовинного будинку матері декабриста В.Л.Давидова, що стояв у великому парку в Кам'янці.

Декілька слів пояснення, чому Микола Григорович Волконський (1778–1845) став Репніним. Річ у тім, що мати Миколи, Сергія, Микити і Софії

¹ Держархів Чернігівської області, ф.674, оп.2, спр.4, арк.6–17.

Волконських, Олександра Миколаївна, походила з роду Репніних. У її батька, Миколи Васильовича Репніна, синів не було, а відтак рід Репніних по чоловічій лінії скінчався на ньому. У зв'язку з цим, за особливим повелінням царя Олександра І, старший з синів О.М.Репніної-Волконської успадковував прізвище свого діда по матері – Репніна.

Дружиною Миколи Репніна-Волконського була Варвара Олексіївна Розумовська, дочка Олексія, сина К.Г.Розумовського (1728-1803). Таким чином, генерал-ад'ютант М.Г.Репнін, одружившись з онукою останнього гетьмана України, став спадкоємним родичем Розумовських та власником їхніх маєтностей у Почепі Чернігівської губернії (тепер – Брянської області) та Яготині Полтавської губернії (тепер – Київської області).

Будинок Давидових у Кам'янці. Малюнок В.Ф.Райдоровського.

Незважаючи на те, що архівісти охрестили рукопис щоденником, у дійсності це – спогади про події 1822-1824 рр., написані кількома роками пізніше, вже після повстання на Сенатській площі у Петербурзі в грудні 1825 року і відправки засуджених декабристів до Сибіру на каторгу й заслання. Відтак і з'явилися деякі неточності, зокрема помилка на один рік у зазначенні дати смерті Г.С.Волконського (насправді він пішов з життя не у 1823 р., а 17 липня 1824 р.р.).

Помилковим є також твердження мемуариста, що до складу 1-ої бригади, якою командував у той час С.Г.Волконський, належали Чернігівський та Полтавський полки, оскільки це були полки першої армії. Волконський же очолював 1-шу бригаду 19 дивізії 2-ї армії (Азовський та Дніпровський полки).

Припустився автор мемуарів і помилок суто географічного порядку. Так, у двох місцях рукопису він згадує Кам'янку на Дніпрі, в той час як Кам'янка, де був маєток матері декабриста В.Л.Давидова, розташована на піднесених кам'янистих берегах ріки Тясмина. Щоправда, Тясмин є

² Архив декабриста С.Г.Волконского. Под редакцией С.М.Волконского и Б.Л.Модзелевского. Пг, 1918, ст.ІХ.

притокою Дніпра і входить до його водної системи, проте протікає у межах Кам'янки рівнобіжно Дніпру, за сорок кілометрів на південний захід від нього. Може тому Райдоровський, котрий пробув у Кам'янці лише близько двох діб, міг помилитися за необізнаністю або ж пропустив слово "притока" у фразі "Каменка... над самым правым берегом Днепра".

Напевно, більшу частину часу в Кам'янці мемуарист витратив на змалювання будинку Давидових. За манерою виконання малюнок явно любительський, бо має огріхи і в перспективному зображенні, і в просторових співвідношеннях. Проте, це єдине відоме на сьогоднішній день зображення будинку, де на початку двадцятих років минулого століття, користуючись нагодою святкування іменин господині, неодноразово збиралися керівники Південного таємного товариства. Бували тут П.І.Пестель, С.Г.Муравйов-Апостол, С.Г.Волконський, М.П.Бестужев-Рюмін, М.Ф.Орлов, І.Д.Якушкін та інші. Сюди приїздили також родина ушавленого генерала М.М.Раєвського, його двоюрідні брати, не менш знамениті Денис Давидов та Олексій Єрмолов, великий поет О.С.Пушкін.

У тексті спогадів сказано, що Райдоровський уперше зустрів Сергія Волконського "в большой белой соломенной шляпе и камлотовом военном сюртуке с красным воротником". І, коли придивитись уважно до трьох чоловічих постатей, зображених на малюнку ліворуч, неважко впізнати в середньому з-поміж них майбутнього декабриста. Праворуч від нього, трохи нижчий на зріст, теж у військовому одязі – ад'ютант Волконського Житков. Що ж до третього, то є всі підстави вважати, що мемуарист зобразив тут самого себе.

Доповнюючи й ілюструючи наші уявлення про побут та природу другої столиці декабристів Півдня, мемуари Райдоровського, безумовно, будуть цікавими як для звичайних читачів, так і для дослідників.

В.М.ДЮМИН

ФРАГМЕНТИ ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ МЕМУАРІВ В.Ф.РАЙДОРОВСЬКОГО

В декабре месяце 1822 года переехали мы в Почеп, где Репнин прожил декабрь и потом январь и февраль 1823 года... Из Почепа переехали в Полтаву, где жизнь князя вообще однообразна и скучна¹ ... Март и половину апреля прожил в Полтаве, по обычаю ежегодно переехали в Яготин, где князь получил от своей матери горестное известие о кончине ее мужа, а Репнина отца, князя Григория Семеновича Волконского. Известие это было принято с величайшей печалью. В это самое время родной брат Репнина, генерал-майор Сергей Григорьевич Волконский, квартировал со своей бригадой, состоявшей из Черниговского и Полтавского полков, в Киевской губернии, в городе Умани².

Князь Репнин, по получении известия о кончине своего родителя, хотел известить о том и брата, который большую часть времени проживал в селе Каменке (Киевской губернии) у Давыдовых. Князь, жалея посылать больного Врубского, отправил меня к брату с письмом и приказанием, чтобы я привез его в Яготин.

¹ Насправді ці події відбулися на рік пізніше.

² Тут теж неточність. До складу бригади С.Г.Волконського входили Азовський та Дніпровський піхотні полки.

Отправился я в средних числах мая³ чрез Переяславль и Золотоношу и переправился через Днепр против города Черкас, где была и станция⁴.

От местечка Смелого до села Каменки считается 29 верст... Не доезжая Каменки версты 2 я увидел идущего господина в белой большой соломенной шляпе и камлотовом военном сюртуке с красным воротником. Он шел сбоку дороги и махал мне рукой. Я приказал остановиться.

– Простите смелость моего вопроса, милостивый государь, откуда вы и куда едете?

– Я еду из местечка Яготина Полтавской губернии вот сюда, в Каменку, к князю Сергею Григорьевичу Волконскому, – отвечал я.

– К вашим услугам. Я – Волконский.

Соскочив с телеги, пошел я пешком с князем. Идя, я рассказал ему, что у меня есть к нему неприятное письмо и что я прислан от Репнина непременно упротить его ехать в Яготин, прибавив, что и лошади мною на Полтавской губернии заготовлены.

– Я имею известие, – говорил Волконский, – что батюшка отчаянно болен; не сообщает ли мне брат о кончине его?

Я немного замаялся и стал вынимать из сумки письмо, на котором Волконский увидел черную печать. Не распечатывая письма, он перекрестился, стал на колени и плакал.

– Поезжайте, мой любезный господин Райдоровский, в Каменку, прямо в дом Давыдовых и остановитесь на моей квартире. Там есть мой адъютант Житков. Я же хочу остаться теперь один...

Дом Давыдовых обширный, построенный разными зигзагами, некоторые части были в два этажа и видно было, что его перестраивали и пристраивали несколько раз. Это было нечто вроде древнего рыцарского замка; недоставало только подъемного моста при въезде и звука рогов замковой стражи. Дом был покрыт черепицей темного цвета и обвит вьющимися растениями. Сейчас можно было заметить, что господа живут аристократами. Из открытых окон слышались звуки фортепиано, а на них стояли клетки с попугаями. Видна была прислуга, шегольски одетая.

В одном из флигелей была квартира Волконского. Отыскал я и адъютанта Житкова, которому рассказал о свидании в поле с Волконским и о кончине отца его. Откровенно объявил Житкову, что мне очень хочется есть, что я не ел ничего сегодня.

– Не могу помочь этой беде, – ответил Житков, – здесь мы в гостях, а живут здесь так регулярно, что не вовремя пищи не достанешь и обо всякой мелочи докладывают старухе Давыдовой. Скоро подадут чай и к нему сухари и хлеб с маслом.

Уже было темно, когда пришел князь Волконский. Долго мы сидели, разговаривали о Репнинских и пили чай. Часов в 12 пришел от Давыдовой человек, прося пожаловать к ужину.

– Пойдемте, – сказал Волконский, – я вас представлю хозяйке.

– Я бы желал, Ваше сиятельство, не ходить сегодня.

– Во-первых, прошу вас избавить меня от всяких сиятельных титулов, а называть по имени; пойдем непременно, – она добрая старуха.

Пошли ужинать. Стол был накрыт на 8 кувертов в большой длинной зале с колоннами, из которых на одной висела лампа, а на столе восковые свечи. Волконский подвел меня к Давыдовой, которой было лет 60. Она имела суровое лицо и важные приемы. Не помню, что мне было сказано и что сказал я, но помню, что около хозяйки вертелись с лаем толстые моськи, а сзади стояли какие-то дамы и девицы. Давыдова была в темном шелковом платье и темной шали.

Волконский сказал ей о кончине своего отца. Известие это хозяйка приняла совершенно равнодушно, не сделав даже и гримасы участия. За ужином сидели почти молча.

После ужина откланялись мы хозяйке, причем моськи на нас полаяли, и ушли во флигель, к Волконскому, который сказал, чтобы я спал сколько хочу, а он ночевал в стеклянной беседке над Днепром.

Едва мы успели улечься и все затихло, как начался разноголосый вой сычей, которые

³ Очевидно – серпня, бо Г.С.Волконський помер 17 липня 1824 р.

⁴ Далі мемуарист розповідає про свою двократну зустріч на кіннотно-поштової станції, в Черкасах і у Смілі, з генералом Ертелем, який командував Запасним корпусом у Мозирі, для захисту Прип'яті, на початку війни 1812 р., а невдовзі був призначений генерал-поліцеймейстером усієї діючої армії.

⁵ Треба читати: "над Тясмином" – В.Д.

живут семьями в густоте вьющихся растений, покрывающих стены дома. Не знаю, есть ли человек, который может равнодушно переносить эти пронзительные вещи крики ночной птицы. Какое-то уныние падает на душу; какая-то смутная тревога наполняет голову; будь один, два, а то, полагаю, сычей было не меньше двадцати. В окнах ставней не было и птицы царапались по стеклам.

Крепкие же нервы у Давыдовой, если она может спать под такую адскую музыку, думал я.

Заснув только когда уже совсем рассвело, я проспал долго. Проснувшись, увидел, что Волконский ходит по комнате.

— Что, выпались? — спросил он.

— Я заснул на рассвете, крик сычей прогонял всякое начало дремоты.

— От того-то я и ночую в саду, в беседке, — говорил Волконский, — там их почти нет. Впрочем, надобно вам промучиться и еще одну ночь, мы поедем завтра, а сегодня не приедет ли Давыдов, с которым я хотел бы проститься.

Обедали в 4 часа. Удивительно, что это был за странный образ жизни в доме Давыдовых. Почти в течение всего обеда, который растягивался, никто ничего не говорил. За стулом хозяйки стоял поляк-управитель и докладывал по-польски о ходе хозяйства. После каждого блюда Давыдова вставала из-за стола и ставила сама тарелки с кормом для мосек. Дамы, сидевшие за столом, изредка перешептывались между собой по-польски.

После обеда Давыдова ушла к себе; Волконский пошел в поле, а я остался с Житковым, который казался мне добрым человеком.

— Скажите, — спрашивал я, — что это все молчат за обедом и вообще такой мрак на лицах.

— Черт его знает, — отвечал Житков, — вот так всегда. Не знаю, зачем князь берет меня с собой, я здесь с ума схожу. А представьте, живем мы здесь больше месяца. Слава Богу, что Волконский завтра уедет с вами, — я поеду в бригаду — там весело — товарищи.

В 10 часов пили чай; молчали. После чая Давыдова села играть с какой-то дамой в шахматы. Другая девица играла на фортепиано. Волконский вышел в сад. Мы с адъютантом тоже пошли и в одной из аллей нашли Волконского на скамье, плачущим навзрыд. Наскоро мы повернули, не желая нарушать его печали.

Ужинали опять молча; ночью сычи опять повторили серенаду.

— Начто они обсадили весь дом такой непроницаемой тенью? — спросил я у Житкова.

— Надобно спросить у них, — отвечал он.

— Кто эти дамы и девицы, бывающие за столом?

— Это все пани и панны голые, живущие у Давыдовой.

— Улыбается ли она когда-нибудь?

— Божусь, не видел ни разу.

— Зачем же Сергей Григорьевич живет здесь?

— Он очень дружен с Давыдовым, которого теперь нет дома. Он часто в разъездах по хозяйским делам. Об этих Давыдовых вообще разногласные отзывы: одни говорят, что они предобрые люди, а другие, что это черти, я согласен с последними. Знал я очень и то, что молчание старухи Давыдовой не есть свойство ее характера, но есть это проклятая гордость. Терпеть я не могу этого немного места. А если дойдет до расчета с жидом при покупке или продаже, то язык вырастает с каждой копейкой.

На другой день поутру Волконский уже торопился к отъезду. Привели четверку жидовских лошадей и заложили в маленькую венскую карету. Когда все было готово, то камердинер (он же повар) Волконского француз Фельст открыл дверцы, предлагая мне садиться, а после сел и сам в карету. Вопрос здесь никакой не шел. Ответом служил князь Волконский: в серой шинели из толстого сукна [он] сидел на козлах.

И так было в дороге всегда. Карета была довольно подержанная, но жид так гнал лошадей, что было страшно. Не доезжая нескольких верст до Черкас, что-то оборвалось в збруе и ямщик стал поправлять.

— Пройдемтесь пешком, — сказал Волконский.

Догнала нас толпа мужиков и баб, человек 80.

— Чьи вы люди и куда идете? — спросил Волконский.

— Мы, пане, казенные крестьяне из разных сел, идем вот сюда, — указывали на видневшиеся

впереді село Свидовск, — на панцину к вице-губернатору.

— Что же это? Нанимают вас, что ли, платят вам?

— Нет, нас никто не нанимает и не платит; нас выгоняют урядники и работаем мы припеком, пробудем неделю — пойдем домой, а на наше место пришлют других.

— Не слушайте урядника! Не ходите на работу. Вы не должны ходить. Соберитесь миром и найдите себе грамотного человека, который бы написал вам просьбу в Петербург министру финансов. Пускай напишет в просьбе, что урядники, по приказанию вице-губернатора гоняют вас насильно на работу за несколько верст и тем разоряют. Когда получится просьба в Петербурге, то вице-губернатора выгонят по шеям, а вам прикажут заплатить, сколько придется за работы за все время. Пошлите непременно, а то вас замучат работами. Этого никто не знает, что вы вольные люди, а работаете вице-губернатору.

Мужики* вытаращили глаза на незнакомого господина и переглядывались между собой, иные произнося: "Бач, що каже!"

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

ЛЕТО 1941. УКРАЇНА. ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ. ХРОНИКА СОБЫТИЙ. К., 1991, 512 с.*

Все далі в глибину історії відходить трагічна дата – 22 червня 1941 р. Проте інтерес до подій воєнних років, до наслідків і уроків війни не послаблюється. Це викликано не тільки роллю, яку відіграла війна в житті народу, а й, значною мірою, невдоволеністю людей відповідями на багато питань, які стали на порядок денний уже сьогодні. Нині перед істориками, архівістами стоїть важливе завдання – об'єктивно й всебічно подати реалістичну картину подій того часу. Водночас, об'єктивний аналіз історії минулої війни можливий лише за умови істотного розширення джерельної бази. Однією з перших вдалих спроб у цьому напрямку є підготовка названого збірника документів і матеріалів.

Специфіка збірника полягає в тому, що він висвітлює події Великої Вітчизняної війни, обмежуючи їх географічно, – вони відбуваються на Україні, хронологічно – документи основної частини охоплюють період з червня до жовтня 1941 р., і тематично – йдеться про бойові дії Південно-Західного та Південного фронтів.

Рецензований збірник містить 337 документів, з яких 305 публікуються вперше. Їх систематизацію здійснено за тематико-хронологічним принципом. Книга складається з трьох розділів та хроніки подій.

Перший розділ – “Напередодні грізних випробувань” містить документи й матеріали довоєнного періоду, що дозволяють простежити взаємозв'язок сталінської політики у передвоєнну добу з тією катастрофою, яка спіткала Червону Армію в перші місяці війни. Добір матеріалів дає змогу гостро відчувати атмосферу наближення війни. У цьому розділі представлено документи, що публікувалися раніше. Проте їх включення до збірника виправдано тим, що вони публікувалися у 1989-1990 рр. в основному у спеціальних наукових виданнях і широкому читачському загалу ще не досить відомі. Поєднання їх з новими архівними матеріалами дозволяє якнайповніше простежити за розвитком подій: висвітлюється стан радянсько-німецьких відносин (док. №№ 5-10), підготовка СРСР до війни (док. №№ 15-18). Документи свідчать про неодноразові попередження радянського керівництва щодо майбутньої агресії (док. №№ 23, 29); досить повно висвітлено питання підготовки Німеччини до нападу на СРСР (док. №№ 1, 4, 11, 13, 14).

Документи й матеріали, що їх покладено в основу другого й третього розділів – “Битву веде Південно-Західний” та “Відбиття ударів Південним фронтом”, – виявлено, в основному, у фондах Центрального архіву Міністерства оборони у ході їх розсекречення. Всі вони, за незначним винятком, публікуються вперше. Серед них – накази Наркома оборони, директиви Головного Командування та Генерального штабу, бойові розпорядження командуючих фронтами, арміями, постанови військрад, оперзведення та бойові донесення штабів фронтів і армій, укріпрайонів та вузлів оборони, частин і груп військ, політдонесення політуправлінь фронтів та армій, оперрозвідки штабів армій та оборонних районів. Документи другого розділу докладно характеризують бойові дії, починаючи з прикордонних сутичок і закінчуючи катастрофою, що спіткала Південно-Західний фронт у вересні 1941 р. Детально висвітлено перший день війни, події якого подано по годинах (док. №№ 30-45), а також запеклі бої, що відбувалися в районі Луцьк-Дубно-Броди, де в результаті контрудару радянських військ ворог змушений був затримати наступ на Київ (док. №№ 58, 60, 64-66, 71, 74, 75, 81, 83). Докладно розглядається також динаміка битв на київському напрямку та за Київський укріпрайон. Кілька документів стосуються боїв на східному напрямку від Києва, коли обстановка на фронті різко ускладнилася (док. №№ 153-155).

* Під загальною редакцією д.і.н., професора В.О.Замлинського. Автори-упорядники: Замлинський В.О. (керівник), Вашкевич В.М., Денисенко В.І., Журавльов В.Ф., Симаков Є.В., Сьомін Ю.М., Сорока Ю.М.

Третій розділ – “Відбиття ударів Південним фронтом” – містить у собі кілька підрозділів. На його початку вміщено матеріали, в яких йдеться про створення Південного фронту (док. № 156) та запеклі бої на кордоні по затриманню ворога (док. №№ 157-169). Вперше публікуються документальні матеріали, присвячені оточенню двох радянських армій – 6-ої та 12-ої (док. №№ 178-180, 182-203, 205, 207). У розділі виділено чотири підрозділи (за тематикою дібраних документів) – “Оборона Одеси” (док. №№ 217-238), “Бої за Крим” (док. №№ 239-274), “Бої за Донбас” (док. №№ 275-290), “Південно-Західний напрям” (док. №№ 291-337). Останній з них цікавий тим, що в ньому робиться спроба дати загальну картину бойових дій на Південно-Західному та Південному фронтах крізь призму бойових розпоряджень та донесень Головнокомандуючого Південно-Західним напрямом, директив Ставки та Верховного Головнокомандування.

Цінність документів, вміщених у збірнику, полягає в тому, що їх подано без скорочень та правок, збережено тогочасну мову і стиль. Вони з'явилися в гуштині подій і є безпосередніми, а подекуди і єдиними свідченнями того, що відбувалося на початку Вітчизняної війни на Україні.

Позитивним моментом є й наявність у книзі четвертого розділу – “Хроніка подій”, що дозволяє читачеві синтезувати строкату мозаїку документів у єдину картину подій. На належному рівні проведено археографічне опрацювання документів. Книга в цілому і кожний розділ окремо мають передмову; є також підрядкові примітки. У збірнику вміщено 71 ілюстрацію, від чого збільшуються його інформативні можливості. Наприкінці книги є перелік документів та покажчик використаних скорочень.

На жаль, мають місце й певні недоліки. Так, авторам слід було б ретельніше відбирати документи. В окремих місцях має місце перевантаження однотипними документами, зокрема щодо оборони Одеси. Бажано було б розширити історичну та археографічну частини загального вступного слова до книги. І, безумовно, не завадили б іменний та географічний покажчики. В цілому ж рецензований збірник є великим кроком уперед у публікаторській діяльності і стане в пригоді дослідникам проблем минулої війни, а також усім, хто цікавиться історією.

С.С.МАКАРЧУК

З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

Шановні добродіі!

Хай мої скромні і далеко не вичерпні спогади з минулого й пережитого збережуться в архівах часопису. Можливо, хтось зацікавиться й використає мій допис для своєї праці на ниві літератури, історії тощо. Мені минуло 76 років. Я був свідком побудови т. з. соціалізму, котрий виявився для нашого народу міфом, утопією, стражданням, голодоморами, репресіями, переслідуванням тих, хто інакше думав і мріяв про майбутнє щастя для свого народу, про незалежну Україну. Наш народ більшовики так обдурили, так обставили обіцянками та своїми декретами "Мир – народам", "Земля – селянам", що мабуть, ніде й ніхто так не обдурював свій народ. Хто міг би подумати, що перший декрет перетвориться у кровопролитну громадянську війну, а другий перетворив хліборобів–професіоналів з генетичним кодом у т. з. куркулів. Я пам'ятаю добре тих трудівників села, котрі завойовували т. з. владу робітників і селян, а потім, коли їх віднесли до куркулів, промовляли: є каюття, та нема вороття. А скільки було сліз, скільки пережили люди горя, коли зимової пори всю сім'ю викидали з хати на вулицю й відправляли на вокзал для подальшого евакуювання до Соловків, Сибіру, Коліми тощо.

З боку більшовиків не було ніякого жалю до трударів села, до старих людей і дітей. В 1945 році, коли нашу в/частину направляли з порта Ваніно Хабаровського краю до о.Сахалін, нам, тоді ще молодим воїнам, довелося зустрітися з тими, хто тут перебував у таборах. Чимало було з України т. з. куркулів. На наше запитання: за які гріхи попали в таку далеку тайгу з України, наші співбесідники одночасно відповіли: більшовики дали клич "ліквідуємо куркуля, як клас". В цей "клас" і зарахували нас, а потім розпочали нищити наші сім'ї шляхом висилки до місць заслання. Жили наші співбесідники, як і всі інші "куркулі" та ув'язнені, в бараках з триярусними нарами, де вони "відпочивали" після тяжкої праці. До цього часу, наприклад, нема ґрунтового дослідження про т. з. добровільну колективізацію та методи проведення хлібозаготівлі. А це була велика кампанія, яку більшовики порівняли з переворотом в 1917 р., що був ними здійснений.

Я був свідком, коли в селян забирали під мітлу все зерно, залишаючи сім'ю на голод. Зерно розшукували всюди: в хаті, на горищі, у підвалах, сараях, на городі, якщо були підозри, що зерно було заховане в ямах, всюди, де тільки можна приховати декілька фунтів зерна. Розшуки проводилися жорстоко. Ніяких благань не приймали до уваги більшовики–заготівельники.

Пам'ятаю випадок з горщиком, в якому була квасоля. Коли знайшли цей горщик, забрали квасоллю, а господарю зауважили: "Ти говорив, що немає ніяких с/г культур? А квасоля хіба не с/г культура?!" Заготівельна кампанія провадилась десь з 1930 по 1932 рр. В 1933 році вже не провадили хлібозаготівельні заходи оскільки були люди з пухлими ногами, руками, черевом і обличчям, котрі вмирали, як мухи, на городі, в лісі, у полі, на вокзалах і т. д., в пошуках будь-яких відходів харчування на смітниках і т. п. Заяв до СОЗів, артелей та інших колективних угруповань селяни не подавали, хоч їх і визивали нічної пори на "прочуханку", як мовили селяни, до хат–читальень.

Цікаво і таке. До СОЗу записували т. з. бідняків, а вірніше ледарів, які землі не брали, не обробляли, а потім стали на шлях з допомогою більшовиків, цькування хліборобів (куркулів), що призвело до розкуркулювання, до занепаду сільського господарства, коли земля стала нічиєю.

Наші люди жили десятиріччями в ярмі, а погоничами були ДПУ, НКВС, КДБ, як надверхня і необмежена влада. Це тепер говорять і пишуть, що ці органи мали необмежену владу, а раніше промовляли, що це партійний орган, який працює на користь комунізму. Але мало хто знає, що цих органів боялися навіть партійні керівники, починаючи від села до області.

А як більшовики нищили релігію!! Церкви руйнували, церковні атрибути спалювали, а священослужителів арештовували, як ворогів нового суспільства.

Наближаються дати 75-річчя більшовицького перевороту і 60-річчя голодомору. Ось де було наше страждання, наші муки, що їх пережив наш народ, не маючи ніяких прав на волю, на свободу слова тощо.

Неймовірно, але факт, що наша система байдуже ставилась до культури. За період влади більшовизму наш народ втратив мову, народні звичаї, фольклор, а діячі культури в значній мірі потрапили в ГУЛАГи, де їх нищили фізично, де вони помирали від тяжких умов життя та праці.

Дещо про війну. Відразу після 9 травня 1945 року промайнула цифра 50 млн. Такі втрати наших людей у минулій війні. Але більшовики відхиляли цю цифру й запропонували 7 млн. Потім було додано 13 млн. Втрати становили 20 млн. Зараз пишуть, що втрати становлять 28 млн., але історики вважають, що треба повернутися до цифри 50 млн. Адже відомо, що за перші півтора року наші воїни опинилися біля берегів Волги і Кавказьких гір (Моздок, Гудермес, Ногайські степи біля Кизляру). озброєння у цей час було нікчемним. Були випадки, коли одна гвинтівка була на трьох солдатів (згадайте подвиг на Луганщині поета Гусейна Андрухаєва, який загинув лише тому, що не було зайвих патронів і була всього одна гвинтівка на трьох). Висоти, укріплення та окремі пункти брали не зброєю, а штурмом живою силою, коли в німців не було можливості всіх перебити. Наш народ виявив героїзм в тилу, забезпечуючи фронт зброєю. Цим допомогли нашим військам отримати перемогу.

При входженні наших військ до Європи люди зрозуміли, що нема "загниваючого" капіталізму, а є життя заможне в повному розумінні слова. Особливо це було в Пруссії, Австрії тощо, де люди жили так, що нам подібне ніколи й не снилось.

Здавалось би після перемоги наші люди заживуть, але цього не трапилось. Знов був голодомор, репресії, серед них і тих, хто був у таборах Німеччини, а потім потрапили в табори радянські.

Декілька слів про мову. В Донбасі, наприклад, українські школи були до війни не лише в містах, але і в селах. Але більшовики взяли курс на прискорене будівництво т. з. комунізму, при якому, на їх думку, повинно бути все єдине, в т. ч. і мова. Було намагання нав'язати людям принцип комунізму "від кожного по здібностям, кожному по потребі". І в цьому більшовики добивались усяких успіхів, але люди вже не вірили отому принципу комунізму, бо починаючи з 1961 року стали закуповувати с/г продукти у "загниваючого" капіталізму. Нам повинно бути соромно, що при збиранні та зберіганні втрачаємо до 40% сільгосппродуктів, а потім закуповуємо за валюту їх за межами бувшого СРСР. А все тому, що ліквідували фізично селянина ще в перші дні "народної влади", яку народ здобув у 1917 році своєю кров'ю. А більшовики, очоливши високі посади, думали не про благо людей, а про свої блага: висока посада, виконання більшовицьких лозунгів, які надходили з Кремля, матеріальне забезпечення своєї сім'ї, а про людей не думали.

Відразу після війни на людей накладали високі податки на фруктові дерева, на домашню худобу, включаючи навіть і курей, і свиней і т. д. Все це робилося з тим, аби ідеї соціалізму розповсюджувати поміж іншими народами через своїх "побратимів" — комуністів, для яких створювали всі блага духовні і матеріальні, а як виявилось в наш час, давали їм навіть золото, аби їх задобрити, але нічого не вийшло. Люди рядові знали, що таке "соціалізм", який будує народ під керівництвом більшовиків в умовах тоталітаризму. Характерно, що ніхто до цього часу не поніс покарання. Більше того, дехто намагається відновити стару систему під гаслом "необільшовизм".

Філософ Михайло Капустін писав: "Ми відкинули наше суспільство не лише у феодалізм, але й у рабство. П'ять шостих населення сиділо в таборах. Такого рабства не знала історія XX століття".

Це вирок більшовизму, який завів народ у багно, звідки тепер так важко вибратися.

Вічна слава тим, хто поліг від рук комуністичного терору.

Слава Україні, яка стала на шлях незалежності!

Лютий 1992 р.

ДУБИНКА ПАВЛО ГРИГОРОВИЧ
ветеран війни.
м.Маріуполь

ІНФОРМАЦІЯ ТА ХРОНІКА

Документальна виставка

“Українська Центральна Рада. Березень 1917 – квітень 1918 рр.”

20 серпня 1992 р., напередодні Всесвітнього форуму українців, у державному культурно-просвітницькому центрі “Український дім” була урочисто відкрита виставка, присвячена 75-річчю утворення першого українського демократичного парламенту.

Експозицію підготували спільно Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний історичний архів України, м.Київ, Центральний державний кінофотофоноархів України та Науково-довідкова бібліотека ЦДА України.

Це вже третя виставка, підготовлена “Українським домом” разом з архівними установами. Перші дві – розсекречених документів про реабілітованих діячів революції та з історії політичних партій в Україні – мали певний успіх і були схвально прийняті громадськістю. Реалізуючи договір, укладений між Головархівом України та “Українським домом”, державні архіви

відібрали у своїх фондах більш як 600 цікавих документів, що відтворюють картину історичних подій в Україні після Лютневої революції в Росії і до кінця існування Української Центральної Ради. Серед експонатів виставки – газетні і листівкові матеріали, фото- і кінокадри 1917–1918 рр., інші важливі історичні документи, в тому числі Універсали Центральної Ради, поіменний список її членів, матеріали з'їздів і нарад, засідань самої Центральної Ради та її Генерального Секретаріату, фотографії визначних діячів українського визвольного руху. Невід'ємною складовою частиною експозиції є книги, надані Науково-довідковою бібліотекою ЦДА України, іншими бібліотеками, та грошові знаки 1917–1918 рр. з фондів Державного музею історії м.Києва.

Документальна експозиція з історії Центральної Ради розпочала серію виставок під назвою “Україна – шлях до незалежності”, які організують спільно державні архіви та культурно-просвітницький центр “Український дім”.

Хроніка архівного життя

Виставку, присвячену 100-річчю з дня народження визначного українського вченого-математика, академіка Михайла Пилиповича Кравчука, підготовлено Держархівом Волинської області (м.Луцьк).

В експозиції представлено оригінальні документи – метричну книгу, відомості про успішність у Луцькій гімназії, численні фотографії, лист академіка відомому математику В.Левицькому та ін. Серед експонатів виставки – фотокопії наукових праць М.П.Кравчука “Вплив Ейлера на дальший розвиток математики” (1935 р.) та “Кілька висновків нерівностей” (1930 р.); біографічний роман М.Сороки “Михайло Кравчук” та книга “Аксіоми для нащадків”, у якій вміщено статтю Н.Віренко “Корифей

української математики”; історико-культурний календар-довідник, де є відомості про вченого; ухвала загальних зборів Академії наук України від 20 березня 1992 р. про вшанування пам'яті М.П.Кравчука; рішення Луцького міськвиконкому від 9 червня 1986 року про перейменування вулиці Архітекторів у м.Луцьку на вул. Академіка Кравчука; фотографії про відкриття пам'ятника і музею академіка в селі Човниця Ківерцівського району Волинської області.

У вересні 1991 року виставка експонувалась у Луцькому педінституті ім.Лесі Українки для учасників міжнародної конференції, присвяченої пам'яті М.П.Кравчука.

А.П.КРАВЧУК

* * *

У Державному культурно-просвітницькому центрі "Український дім" експонувалась підготовлена працівниками ЦДАМЛМ України документальна виставка, присвячена 90-літтю від дня народження українського письменника Ю.Яновського. На виставці були представлені матеріали, виявлені в особовому фонді Ю.Яновського, а також у фондах інших діячів культури, що зберігаються в архіві-музеї. Серед них – матеріали до біографії письменника – фото батьків, Марії та Івана Яновських, хати, в якій народився майбутній письменник, численні родинні фотографії. На ряді знімків Ю.Яновський – з друзями, діячами української культури, з дружиною – актрисою театру "Березіль", пізніше театру

ім.Івана Франка Тамарою Жевченко-Яновською.

Значний інтерес становлять автографи перших віршів письменника, написаних у 20-і роки, п'єс "Потомки", "Дочка прокурора", роману "Жива вода" та оригінал листа М.Рильського до Ю.Яновського. На виставці експонуються також уривок з роману "Вершники" в перекладі на французьку мову Анрі Барбюса (1938 р.), матеріали воєнних років – газетні публікації новел "Коваль", "Яструбок", "Син", фото Ю.Яновського під час перебування на Букринському плацдармі, автограф новели "Генерал Макодзьоба". Щоденник та групові фото висвітлюють участь Ю.Яновського у Нюрнберзькому процесі (1946 р.).

В.І.ВЕРВЕС

* * *

26 жовтня 1992 р. делегація Держархіву Донецької області та обласного краєзнавчого музею на запрошення архівістів м.Кардіффа та муніципалітету графства Гламорган прибули до Великобританії. Цій поїздки передувала виставка з історії Юзівки та Юзівського металургійного заводу, підготовлена архівістами архіву Гламорган у м.Кардіффі за участю Індустріального музею Уельсу за документами, що зберігаються в їх фондах. Виставка експонувалась як у Кардіффі, так і в Донецьку, у приміщенні краєзнавчого музею. Донецьк відвідали нащадки Джона Хьюза (1814–1889) – англійського підприємця, російського капіталіста, засновника акціонерного Новоросійського товариства кам'яновугільного, залізничного та рейкового виробництва, якому належав побудований у 1869–1870 рр. металургійний завод у Юзівці, майбутньому Донецьку. Побували в Донецьку і нащадки інженерів-металургів, які працювали тут у XIX ст.

Компанією "Бі-Бі-Сі" було відзнято фільм "Юзівка та Нова Росія".

Поїздка по Великобританії розпочалася у Лондоні, де для гостей з України було організовано екскурсії до Національного Архіву Великобританії, Британського Національного музею, Букінгемського палацу, Біг Бену, у Тауер, на Трафальгарську площу та ін. Дуже насиченою була й програма перебування в Уельсі – фортеці, парки, музеї, зокрема Уельський народний музей, Індустріальний музей у Понтепріді, Національний музей Уельсу у м.Кардіффі, картинні галереї, Міжнародний Атлантик-Коледж, університет у Суонсі, архіви у Кардіффі і Суонсі. Ознайомлення з архівами, зустрічі з їх працівниками навели на думку: британських та українських архівістів зв'язують не тільки історія, а й загальні проблеми – недостатнє фінансування архівних установ, низька зарплата архівістів, проблеми комплектування та відбору документів на державне зберігання.

Н.Б.МЕТАЛЬНИКОВА

ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ, ОПУБЛІКОВАНИХ В «АРХІВАХ УКРАЇНИ» ЗА 1992 РІК

Відвідання Президентом УНР в екзилі М.Плав'юком Головархіву України	№ 1-3
До наших читачів	№ 1-3
Мережа центральних державних архівів України	№ 4
Обговорення актуальних питань розвитку архівної справи в Україні	№ 5-6
Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Положення про Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України	№ 4
Положення про Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України	№ 4
Соглашение о правопреемстве в отношении государственных архивов бывшего Союза ССР	№ 1-3
«Чорнобильські» архіви: нарада в ЮНЕСКО	№ 5-6

АКТУАЛЬНЕ ІНТЕРВ'Ю

Закон України про Національний архівний фонд і архівні установи: перед першим читанням.....	№ 1-3
Мета – реалізація державної політики в архівній справі.....	№ 4

УКРАЇНЦІ У СВІТІ

Гирич І.Б. Лицар української державності (Нарис життя і діяльності Вячеслава Липинського)	№ 1-3
«З рідного гнізда». Альбом фотодокументів	№ 1-3
Коблюк М.П. (Рівне) Фонд «Відділ еміграційного синдикату в м. Ровно»	№ 1-3
Папакін Г.В., Ходоровський М.Д., Шепелюк В.М. «Нашого квіту по всьому світу» (До I Всесвітнього форуму українців)	№ 1-3, 4, 5-6
Рожко В.Є. (Луцьк) Інститут дослідів Волині і товариство «Волинь» та їх науково-видавнича діяльність у Канаді	№ 1-3
Сергійчук В.І. Запорозькі козаки у війську Речі Посполитої	№ 5-6

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКИХ АРХІВІВ

Ляпунов Ю.П. (Чернівці) З історії крайового архіву Буковини.	№ 5-6
---	-------

З ФОНДІВ ЦДКФФА УКРАЇНИ

Театр «Березіль» (До 70-річчя створення)	№ 4, 5-6
--	----------

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Соловей С.П. Відзнаки УНР	№ 1-3, 5-6
Спогади генерала Удовиченка	№ 1-3
О.Удовиченко. Перша боротьба за Київ	№ 1-3

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ І ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

- Зінченко А.Л. (Вінниця) Інформаційні огляди округових і губернських органів ГПУ й КП(б)У як джерело до вивчення історії селянства 20-х років № 5-6
- Кучмаренко В.А., Шмельов В.Г. Українська Академія наук у 1918-1927 рр № 4
- Ричков П.А. (Рівне) Документи Російського державного воєнно-історичного архіву до історії містобудування у Правобережній Україні № 5-6
- Чирко Б.В. «Шкідництво різних націй...» (Національні меншини в Україні у 1920-30-х роках за документами ЦДАГО України)..... № 4

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА АРХІВНОЇ СПРАВИ

- Сендик З.О. Джерела комплектування державних архівів документами особового походження діячів літератури і мистецтва..... № 4

ДОКУМЕНТ БЕЗ КОМЕНТАРЯ

- Закон про громадянство Української Народної Республіки № 1-3
- Закон про національно-персональну автономію..... № 1-3
- Платформа Української Головної Визвольної Ради..... № 5-6

МАТЕРІАЛИ ДО СЛОВНИКА АРХІВНИХ ДІЯЧІВ

- Гісцова Л.З. Олександр Олександрович Рябінін-Скляревський..... № 4

ДО ПОРТРЕТІВ ІСТОРИКІВ МИНУЛОГО

- Заруба В.М. (Дніпропетровськ) Історик трагічної долі (Академік Михайло Єлисейович Слабченко)..... № 5-6

ПІДГОТОВЛЕНО ДО ДРУКУ

- Пельц Д.І. (Львів) Збірник «Володимир Гнатюк. Документи і матеріали» № 4

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ АРХІВНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

- Іваненко Б.В. Україна і Америка: шляхи архівного зближення..... № 1-3
- Угода про співробітництво між Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України і Генеральною дирекцією архівів Литви при Уряді Литовської Республіки № 1-3
- Угода про співробітництво між Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України та Національним архівом Швеції № 1-3

У НАС В ГОСТЯХ

- «Український нарід мусить знати свою історію...» (Інтерв'ю з п. Оленою Скоропадською-Отт)..... № 1-3

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ВИСТАВКИ

Царьова Н.М. (Львів) Художнє оздоблення документів на пергаменті.....№ 4

КОНСУЛЬТАЦІ

Як сформувати особистий архівний фонд.....№ 5-6

ПОШУКИ І ЗНАХІДКИ В АРХІВАХ

Ляхощкий В.П., Молостов В.А. Нове джерело з історії Української національної партії№ 5-6

Дюмин В.М. «В селе Каменке... у Давыдовых»
(За рукописом 20-х років XIX ст.)№ 5-6

КРИТИКА ТА БІБЛОГРАФІЯ

Макарчук С.С. (Миколаїв) Лето 1941. Украина. Документы и материалы. Хроника событий.....№ 5-6

З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ.....№ 5-6
ІНФОРМАЦІЯ ТА ХРОНІКА№ 1-3, 4, 5-6

CONTENTS

Discussion of matters of topical interest for the archival development in Ukraine	3
"Chernobyl'ian" archives: a conference at the UNESCO	4
<hr/>	
Ukrainians in the World	
PAPAKIN H.V., KHODOROVSKIY M.D., SHEPELIUK V.M. "Our offshoots all over the world" (for the First World Forum of Ukrainians). Conclusion	6
SERHIICHUK V.I. The Ukrainian Cossacks as a part of the armed forces of Rzecz Pospolita (the Polish-Lithuanian Commonwealth)	30
<hr/>	
The Fate of Ukrainian Archives	
LIAPUNOV Iu.P. (Chernivtsi). From the history of Bukovyna's regional record office	37
<hr/>	
Among the Collections of the Central State Record Office for Cinematographic, Photographic and Phonographic Documentation of Ukraine	
The "Berezil" theatre (for the 70th anniversary of the foundation). Conclusion	45
<hr/>	
Sources Review and Documentary Essays	
ZINCHENKO A.L. (Vinnytsia). Informative reports of the GPU and the CP(b)U provincial bodies (in okruhs and governments) as a source for the twenties peasantry history studies	48
RYCHKOV P.A. (Rivne). The sources from the Russian State Military Historical Record Office for the town building history of the Dnieper-right-bank-side Ukraine	52
<hr/>	
From the History of the Ukrainian Statehood	
SOLOVEI S.P. Insignia of the Ukrainian People's Republic. Conclusion	62
<hr/>	
A Document without Comment	
The Platform of the Main Rada for the Ukrainian Liberation	67
<hr/>	
Portraits of the Historians of the Past	
ZARUBA V.M. (Dnipropetrovsk). A historian with a tragic destiny (Academician Mykhailo Ieliseiovych Slabchenko)	70
<hr/>	
Opinion and Advice of an Expert	
How to put in order personal archives?	85
<hr/>	
Archival Search and Discoveries	
LIAKHOTSKIY V.P., MOLOSTOV V.A. A new source for the history of the Ukrainian national party	87
DIUMIN V.M. "At the Village of Kamenka... at the Davydov's" (according to the manuscript of the XIXth century twenties)	90
<hr/>	
Critiques and Bibliography	
MAKARCHUK S.S. (Mykolaiyv). The summer of the 1941. Ukraine. Documents and materials. Chronicle of events	96
<hr/>	
From the Editorial Mail	
<hr/>	
Information and Chronicle	
"The Ukrainian Central Rada. 1917, March - 1918, April" (documentary exhibition)	100
Archivists' Life Chronicle	100
<hr/>	
Index of Articles Published by "Archives of Ukraine" in 1992	
<hr/>	

5-6 92 АРХІВИ УКРАЇНИ

МІЖНАРОДНИЙ БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Відаючи історичну шану світлій пам'яті Михайла Грушевського – всесвітньо відомого вченого, засновника Української держави і першого її Президента, вдячні співвітчизники заснували міжнародний благодійний фонд Михайла Грушевського.

Фонд зареєстровано Мінюстом України 17 березня 1993 р.
Свідоцтво № 0010.

Фонд почав приймати добровільні внески спонсорів та пожертвування організацій і громадян на реалізацію трьох національних програм:

1. Видання Повного зібрання творів Михайла Грушевського – понад 60 томів (близько 2000 назв друкованих праць).

2. Встановлення в Києві пам'ятника Михайлу Грушевському – засновнику Української держави і її першому Президенту (один з варіантів – майдан Незалежності) та відкриття музею Михайла Грушевського в Києві (вул. Паньківська, 9 – колишнє помешкання сім'ї Грушевських).

3. Фінансування відряджень кращих студентів, молодих вчених та молодих бізнесменів України для навчання і стажування за кордоном в провідних університетах США, Канади, Західної Європи.

Адреса Фонду: Київ-1, вул. Грушевського, 4
Тел. для довідок: 228-76-52